

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK ANABİLİM DALI

ASKERİYEDE MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Enes KAVAS

Danışman:

Prof. Dr. Ahmet KOÇ

İSTANBUL

2023

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK ANABİLİM DALI

ASKERİYEDE MANEVİ DANIŞMANLIK VE
REHBERLİK

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Enes KAVAS

Danışman:
Prof. Dr. Ahmet KOÇ

İSTANBUL
2023

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı'nda 201320YL05 numaralı Enes KAVAS'ın hazırladığı "*Askeriyede Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 13 / 07 / 2023 günü (14: 00 – 15: 00) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet KOÇ

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Kerim AÇIK

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Umut KAYA

Marmara Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Enes KAVAS

13.07.2023

ÖZ

Ordu teşkilatlarında manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere dünyanın birçok ülkesinin askeri teşkilatlarında süregelen bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla günümüzde dünya ordu teşkilatlarında din hizmetleri bulunmayan sadece 21 ülke mevcuttur. Dünyanın birçok ülkesinde Din İşleri Subaylığı (military chaplain) kurumu bulunmakta ve manevi danışmanlar yüzyıllardır ordu içerisinde çeşitli vazifelerde görev almaktadır. Türk tarihinin farklı dönemleri incelendiğinde de askeriyede din hizmetleri ve manevi danışmanlığa dair köklü bir geçmişe sahip olduğumuz görülmektedir. Özellikle Osmanlı Devleti'nde sistematik hale gelmiş ordu şeyhliği ve askeri imamlik müessesesi bir anlamda askeri manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetinin kapsamına girmektedir. Günümüzde ise Türk Silahlı Kuvvetleri'nde din subaylığı ve askeri manevi danışmanlık alanı yeni bir akademik ve fiili hizmet sahası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı başta din subaylığı ve askeri manevi danışmanlık müessesesini yüzyıllardır bünyesinde barındıran ABD başta olmak üzere bazı dünya ülkelerindeki askeri manevi danışmanlığın tarihi, sistemi, organizasyonu ve güncel durumundan haberdar olarak ülkemizde yapılacak çalışmalar için akademik zemin oluşturmaktır. Araştırma çeşitli ülkelere dair askeri manevi danışmanlık üzerine yazılmış eserler, akademik tezler, makaleler ve haberler incelenerek yapılandırılmıştır. Araştırma neticesinde 21. yüzyılda faal olarak birçok ülkenin doğrudan ya da dolaylı olarak askeri manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetinden yararlandığı ve din subaylığı müessesesinin ordunun içerisinde önemli bir birim olduğu ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler:

Manevi danışmanlık, orduda manevi danışmanlık ve rehberlik, din subaylığı, askeri manevi danışmanlık, orduda din hizmetleri, moral subayı

ABSTRACT

Spiritual counselling and guidance service in army organizations is an ongoing structure in the military organizations of many countries of the world, especially the United States of America. Today, there are only 21 countries that do not have religious services in the world army organizations. In many countries of the world, there is a religious affairs officer (military chaplain) institution and spiritual advisors have been serving in various positions in the army for centuries. When different periods of Turkish history are examined, it is seen that we have a deep-rooted history of religious services and spiritual counselling in the military. Especially in the Ottoman Empire, the system of army sheikdom and military imamate, in a sense, falls within the scope of military spiritual counselling and guidance service. Today, the field of religious officer and military spiritual counselling in the Turkish Armed Forces emerges as a new academic and a field of actual service. The aim of this study is to create an academic basis for the studies to be carried out in our country by being aware of the history, system, organization and current situation of military spiritual counselling in some countries of the world, especially the USA, which has had the institution of religious officer and military spiritual counselling for centuries. The research was structured by examining works, academic theses, articles and news on military spiritual counselling for various countries. As a result of the research, it has been revealed that many countries actively benefit from military spiritual counselling and guidance services directly or indirectly in the 21st century and that the institution of religious officer is an essential unit in the army.

Key Words:

Spiritual counselling, spiritual counselling and guidance in military services, chaplaincy, moral officer, religion services in the army, military İmam

ÖNSÖZ

Bu çalışmada çeşitli dünya ülkelerinde ve esasen tarihimizde var olan askeri alanda manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetine dair literatür incelenmeye çalışılmıştır. Bunun yanında semavi dinlerin savaş ahkamı, her bir dine ait kutsal kitaplarda yer alan ayetler eşliğinde ele alınmıştır. Böylelikle askeri manevi danışmanlığın teolojik ve tarihsel zemini irdelenerek günümüz Türkiye’inde erişebildiğimiz kadarıyla akademik ve fiili olarak bulunmayan askeri manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetine dair çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Bu çalışmanın askeri manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri hakkındaki literatürün genişletilmesine katkıda bulunması hedeflenmiştir. Ayrıca bu hususta ileri akademik çalışmalar yapmak isteyen kişilere kapı aralaması ve bu alanda faaliyet göstermek isteyen manevi danışmanlara yol gösterici olması açısından bu araştırmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Zengin bir manevi birikime sahip ülkemizde askeri alanda gerçekleşecek din hizmetleri ve manevi danışmanlık alanı büyük bir potansiyele sahiptir. Bu potansiyel ancak tarihimizde yer alan ve askeri manevi danışmanlık hizmetinin ilk örnekleri olarak nitelendirebileceğimiz ordu şeyhliği ve askeri imamlık gibi müesseselerin ve diğer dünya ülkelerinde yer alan din hizmetlerinin akademik olarak incelenmesiyle ortaya çıkabilir. Bu sebeple araştırmamızda askeri manevi danışmanlık hizmeti tarihi, teolojik zemini, dünyanın çeşitli ordularındaki durumu ve tarihimizde bu hizmete mukabil askeri sınıfların incelenmesiyle bütüncül bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.

Yüksek lisans eğitimim sürecinde tavsiye ve yardımlarını esirgemeyen, askeriye üzerine çalışmam konusunda beni teşvik eden kıymetli tez danışmanım ve değerli hocam Prof. Dr. Ahmet KOÇ’a, tez sürecimde yardımlarını esirgemeyen sevgili eşim Saliha Sena KAVAS’a ve bu süreçte dünyaya gelen sevgili oğlum Saltuk Alp’e, maddi-manevi yardım ve desteklerini seferber eden tüm aile efradıma, bu alanda çalışmamı teşvik eden Abdurrahman ÖZCAN’a, akademik hamiliğimi yapan Asım ÖZTÜRK’e desteklerinden ötürü teşekkürü borç bilirim. Bunun yanında ismini zikretmediğim ancak tez çalışmamda büyük emekleri bulunan üniversiteden hocalarıma teşekkürlerimi sunuyor ve bu tezi bana tamamlamayı nasip eden Rabbime hamd ediyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
BEYAN.....	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu.....	2
II. Araştırmanın Amacı ve Önemi	4
III. Araştırmanın Problemi.....	5
IV. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	6
V. Araştırmanın Yöntemi	7
BİRİNCİ BÖLÜM	
MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK HİZMETİ.....	8
1.1. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmeti	8
1.1.1. Maneviyat Kavramı	8
1.1.2. Din ve Maneviyat İlişkisi.....	10
1.1.3. Pastoral Danışmanlık	12
1.1.4. Manevi Danışmanlık.....	14
1.2. Türkiye Cumhuriyeti'nde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmeti	17
İKİNCİ BÖLÜM	
ORDU MANEVİYAT İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA SEMAVİ DİNLER VE DÜNYA ORDULARINDA ASKERİ MANEVİ DANIŞMANLIK HİZMETİ.....	21
2.1. Ordu Maneviyat İlişkisi Bağlamında Semavi Dinler	21
2.1.1. İslam Savaş Hukuku	21
2.1.1.1. Cihat Kavramı	24
2.1.1.2. İ'la-yi Kelimetullah Kavramı	29
2.1.1.3. Şehitlik ve Gazilik	32
2.1.1.4. İslam Fıkhına Göre Savaş Âdâbı.....	34
2.1.2. Yahudilik ve Hristiyanlıkta Savaş Kavramı	36
2.2. Dünya Ordularında Din Subaylığı, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik.....	44
2.2.1. Amerika Birleşik Devletleri.....	45
2.2.2. Rusya	53
2.2.3. Çin Halk Cumhuriyeti.....	55
2.2.4. Hindistan.....	55
2.2.5. Birleşik Krallık	58
2.2.6. Güney Kore.....	61
2.2.7. Pakistan.....	63
2.2.8. Japonya	63
2.2.9. Fransa.....	64
2.2.10. İtalya	68

2.3. Türk Ordusunda Din Subaylığı ve Manevi Danışmanlık	69
2.3.1. Osmanlı Devleti Öncesi ve Kuruluş Zamanında Maneviyat ve Ordu ..	70
2.3.1.1. Alplik ve Alperenlik (Gâziyân-ı Rûm).....	75
2.3.1.2. Anadolu'daki Tasavvufi Zümreler	78
2.3.1.3. Abdalân-ı Rûm	79
2.3.1.4. Âhiyân-ı Rûm	80
2.3.1.5. Bâciyân-ı Rûm.....	81
2.3.2. Osmanlı Devleti'nde Ordu Şeyhliği Müessesesi.....	82
2.3.3. Osmanlı Devleti'nde Askeri İmamlık Müessesesi.....	85
2.3.3.1. Yeniçeri Ocağında Din Hizmetleri.....	86
2.3.3.2. Nizam-ı Cedid Birliklerinde Askeri İmamlar.....	88
2.3.3.3. Eşkinci Ocağı İmamları.....	89
2.3.3.4. ....Asâkîr-i Mansure-i Muhammediye Birliklerinde Askeri İmamlar	90
2.3.3.5. Alay İmamları ve Alay Müftüleri.....	96
2.3.3.6. Bahriye İmamları.....	97
2.3.3.7. Osmanlı Ordusu'nda Askeri İmamların Eğitimleri	99
2.3.3.8. Osmanlı Ordusu'nda Askeri İmamların Temel Vazifeleri	101
2.3.3.9. Çanakkale Savaşı'nda Askeri İmamların Rolü ve Etkisi	105
2.3.3.10. Osmanlı Ordusunda Maneviyatı Güçlendirici Birtakım İbadetler	108
2.3.3.11. Cumhuriyet Devri: Tabur İmamlığından Moral Subaylığına....	111
2.3.4. Din Subaylığının Günümüzdeki Durumu	117

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNDE MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK HİZMETİNİN POTANSİYELİ .....

3.1. Cephe Gerisi Hizmetler	121
3.1.1. Ordu Personeli ve Ailelerine Dini Eğitim	122
3.1.2. Temel İbadetlerin Gerçekleştirilmesi.....	124
3.1.3. Dini Sohbet ve Etkinliklerin Düzenlenilmesi	125
3.1.4. Şehit ve Gazi Ailelerine Yönelik Hizmetler	126
3.1.5. Askeri Hastanelerde Manevi Destek.....	128
3.1.6. Askeri Cezaevlerinde Manevi Destek.....	129
3.1.7. Afet Durumunda Askeri Manevi Danışmanlar	130
3.2. Muharip Askerlere Yönelik Hizmetler	130
3.2.2. Cepheye Temel İbadetlerin Gerçekleşmesi	131
3.2.3. Yaralı Askerlere Manevi Destek.....	132
3.3. Türk Silahlı Kuvvetleri'nde Görev Alacak Manevi Danışmanların Eğitimi..	132
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	134
KAYNAKLAR	148
EKLER.....	164
ÖZGEÇMİŞ	181

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
AAPC	Amerika Dinî Danışmanlar Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AFAD	Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
akt.	Aktaran
APA	Amerikan Psikoloji Derneği
AR	ABD Ordu Yönetmeliği
ark.	Arkadaşları
Bkz.	Bakınız
COA	Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
Çev.	Çeviren
DHBT	Din Hizmetleri Alan Bilgisi Testi
Ed.	Editör
FM	ABD Ordusu Saha Kılavuzu
INI	The Institute of National Integration
KYK	Kredi Yurtlar Kurumu
KPSS	Kamu Personel Seçme Sınavı
md.	Madde
MTh	Master Thesis
MYK	Mesleki Yeterlilik Kurumu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
vd.	ve diğerleri

GİRİŞ

Manevi ve ahlaki değerler çerçevesinde tekâmül etmiş medeniyetimiz, tarih boyunca birçok sahada olduğu gibi askeri teşkilatlarında da maneviyatı mihenk taşı olarak belirlemiştir. Bu sebeptendir ki ordumuza “Peygamber Ocağı” denmiştir. Türk ordusu asırlar boyunca savaş meydanında belirli ahlaki ilkelere dayanarak fetihlerde bulunmuş ve fethedilen yeni topraklar bu manevi temeller üzerinde vatan olmuştur. Anadolu’nun, Rumeli’nin ve birçok bölgenin fethi Türk askerlerinin fiili gayreti Ahmed Yesevi, Yunus Emre, Mevlâna, Hacı Bektaş Veli, Şeyh Edebali, Sarı Saltuk, Akşemsettin gibi şahsiyetlerin manevi gayretleri neticesinde gerçekleşmiştir. Tarihimizdeki manevi şahsiyetler ordumuzun manevi önderleri olarak ordumuza her daim moral, motivasyon ve güç vermişlerdir. Bu bağlamda meseleyi incelediğimiz taktirde Türk ordusu, tarihin hiçbir safhasında dinden ve maneviyattan uzak olmamıştır.

Manevi danışmanlık ve rehberlik alanı ülkemiz için henüz yeni bir akademik alan olmasına karşın hastaneler ve cezaevleri gibi kurumlarda manevi danışmanlık hizmetine dair çeşitli araştırmalar ve faaliyetler mevcuttur. Ancak ülkemizde henüz askeri kurumlarda manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetine dair akademik bir faaliyet bulunmamaktadır. Bu durum bizi askeriyede manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin temellerini, tarihini ve farklı ülke örnekleriyle beraber güncel durumunu araştırmaya yöneltmiş ve yeni bir literatür alanı ortaya koymaya sevk etmiştir.

Çalışmamız üç ana bölümden müteşekkildir. Öncelikle birinci bölümde manevi danışmanlığın ne olduğu, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetinin tarihsel süreci, temel hizmet alanları gibi konulara değinilmiş, böylelikle manevi danışmanlık hizmetinin genel olarak kavramsal çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümün son bahsinde de askeri kurumlarda gerçekleştirilen manevi danışmanlık hizmetine kısaca değinilmiştir.

İkinci bölüm çalışmamızın ana kısmını teşkil etmektedir. İkinci bölümün ilk kısmında ordu-maneviyat ilişkisi bağlamında semavî dinlerin askerliğe bakış açıları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda öncelikle İslam dini başta olmak üzere ülkemizde teşekkül edebilecek askeri manevi danışmanlık hizmetinin teolojik alt yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buna ek olarak muhtasar bir şekilde diğer semavi dinler olan Hristiyanlık ve Yahudiliğin askerliğe bakış açıları ele alınmıştır. Bu bilgiler ışığında din-maneviyat-ordu arasındaki ilişki, dünya ordularında yüzyıllardır var olan teolojik

zemin ortaya koyularak dini-askeri oluşunlar ve orduda gerçekleşen manevi danışmanlık hizmetinin dini zemini belirlenmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümün ikinci kısmında Global Firepower 2023 endeksine göre dünyanın askeri olarak en güçlü 10 ordusunun askeri manevi danışmanlık müessesesi ve din subaylığı ele alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri, Rusya, Çin, Hindistan, Birleşik Krallık, Güney Kore, Pakistan, Japonya, Fransa ve son olarak İtalya lkelerinde ordu teşkilatları içerisindeki din hizmetleri incelenmiştir. Buradan yola çıkılarak çeşitli ülke örneklerinden üzerinden modern dünya ordularında manevi danışmanlık ve rehberliğin tarihçesi, sistematığı ve günümüzdeki durumlarıyla ilgili meseleler ele alınmıştır.

İkinci bölümün son kısmında Global Firepower 2023 endeksine göre dünyanın en güçlü 11. ordusu konumunda bulunan Türk ordu teşkilatı ve ordunun maneviyatla ilişkisi tarihsel olarak incelenmiştir. Bu bağlamda özellikle Osmanlı Devleti'nden günümüze kadar tarihimizdeki askeri manevi danışmanlık hizmetinin tarihi ve teşekkülü üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Osmanlı Devleti ncesi ordu-maneviyat ilişkisi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda maneviyat-ordu ilişkisi, Osmanlı Ordusu'nda askeri imamlık müessesesi, Cumhuriyet devri askeri imamların durumu ve günümüzde moral subaylığının durumu gibi hususlar ele alınmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın nc ve son bölümünde ise Türk Silahlı Kuvvetleri tarihinde yer alan askeri imamlık müessesesi ve din subaylığı hakkında elde edilen veriler eşliğinde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetinin günümüz Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki potansiyel faaliyet alanları ile orduda görev alacak manevi danışmanların eğitimleri, mesleki yeterlikleri ve nitelikleri diğer ülke örnekleri ve geleneğimiz çerçevesinde ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda gerek modern dünya ülkelerindeki din subaylığı hizmetlerinden gerekse tarihimizde yer alan askeri imamlık müessesesinden faydalanılarak öneriler sunulmuştur.

I. Araştırmanın Konusu

Din subaylığı ve askeri manevi danışmanlık müessesesi resmi yahut gayr-ı resmi olarak yüzyıllardır özellikle ABD ve Avrupa lkelerinde kendini göstermektedir. Bilhassa Hristiyan din adamlarının görev aldığı bu müesseselerde askeri manevi danışmanlar ordu bünyesinde yer alan sağlık kuruluşlarında, hapishanelerde, eğitim kurumlarında çeşitli

vazifeler alarak ordunun manevi ihtiyaçlarını gidermek, temel ibadetlerin yerine getirilmesini sağlamak, özel dini gün ve gecelerde programlar düzenlemek, ayinler tertip etmek, hastalara manevi destekte bulunmak gibi görev edinmişlerdir. Bunun yanında askeri manevi danışmanların dini danışmanlık hizmeti de vererek askerleri dini ve ahlaki olarak eğitmek, dini soru ve sorunlarına cevaplar aramak ve manevi birer nder olmak gibi çeşitli vazifeleri de vardır.

Türkiye, her ne kadar köklü manevi bir geleneğe ve tarihe sahip olsa da akademik açıdan bakıldığında manevi danışmanlık ve rehberlik alanının ülkemizde yeni olduğu görülmektedir. Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti öncelikle Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde çeşitli bakanlıklarla yapılan protokoller imzalanması neticesinde bilhassa hastaneler ve cezaevlerinde uygulamaya alınmıştır. Bunun yanında son yıllarda manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetinin kapsamı; KYK yurtları, sevgi evleri, huzur evleri, kadın konuk evleri, afetzedeler, engelliler, bağımlılar, göçmenler gibi birçok farklı sosyal kurum ve grubu da içine alacak şekilde genişletilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda manevi danışmanlık ve rehberliğin yeni tekâmül eden bir alan olması ve her geçen gün hizmet sahasını genişletmesi akademik olarak fikri altyapısının kurulmasını zaruri hale getirmektedir. Bunun yanında askeri alanda faaliyet gösterecek manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetine dair henüz Türkiye’de akademik bir çalışma bulunmamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere Fransa, İngiltere, İtalya gibi birçok Avrupa ülkesinde yüzyıllardır faal olarak, 20.yy’dan itibaren de akademik olarak var olan din subaylığı ve askeri manevi danışmanlık müessesesi bu bağlamda bize örnek teşkil etmekte ve gelecekte TSK bünyesinde teşekkül edebilecek yeni bir hizmet alanı açmaktadır. Bunun yanında Türk Silahlı Kuvvetleri tarihi göz önüne alındığında manevi danışman ve rehber olarak nitelendirebileğimiz askeri imamlar ve din görevlileri ve ordu içerisindeki dini oluşumlar gelecekte uygulanabilir bir hizmetin fikri altyapısını oluşurmaktadır.

Bu çalışmada dünya ordularında din terbiyesi ve teşkilatlanmaları ele alınarak manevi danışmanlığın askeri alanda ne gibi faaliyet sahalarının olduğu, askeri manevi danışmanlığın ve din subaylığının tarihçesi, askeri manevi danışmanların eğitimleri, donanımları, görev tanımları ve Türk Silahlı Kuvvetleri tarihinde yer alan dini-askeri oluşumlar incelenecektir.

II. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Ülkemizde askeri alanda manevi danışmanlık yahut din subaylığı üzerine yazılmış müstakil bir literatür alanı bulunmamaktadır. Yapılan belli başlı bazı araştırmalarda da din subaylığı ve askeri manevi danışmanlık daha ziyade münferit olarak incelemiş ve direkt olarak konuya temas edilmemiştir. Bunun yanında ülkemizde diğer dünya ordularındaki din subaylığı müesseselerine dair ciddi araştırmalar da kaleme alınmamıştır. Bu bağlamda Türkiye'deki askeri manevi danışmanlık alanı akademik olarak üzerinde daha önce çalışma yapılmamış bir alandır diyebiliriz. Din subaylığı ve askeri manevi danışmanlık Amerika başta olmak üzere Avrupa ülkelerinde yüzyıllardır devam eden askeri bir hizmet sahası olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya ordularında var olan bu sahayı incelemek, bu alanda geliştirdikleri sistemi, ortaya koydukları kurumsal düzeni tanımak ülkemiz ve ordumuz adına fayda sağlayacaktır.

Bu çalışmanın başlıca amacı askeri manevi danışmanlığı bir diğer ismiyle din subaylığı müessesini farklı ülke örnekleriyle beraber inceleyip ülkemizde ciddi potansiyel barındıran askeri manevi danışmanlık müessesesinin akademik temellerinin oluşturmasına katkı sağlamaktır. Bunun yanında yeni bir akademik araştırma sahası ortaya koyarak bu alanda yapılacak araştırmalara zemin hazırlamaktır. Bu bağlamda öngörülerimiz şu şekildedir:

1. Dinin ve maneviyatın askerlik ve orduyla doğrudan ve dolaylı olmak suretiyle arasında bir bağ vardır. Bu bağlamda askeri manevi danışmanlık hizmeti belli teolojik ilkeler üzerinde gerçekleştirilmektedir.
2. Askeri teşkilatlarla maneviyat-din arasında yüzyıllardır doğrudan veya dolaylı birçok bağ vardır.
3. Askeri tarih göz önünde bulundurulursa din adamları ordu içerisinde birçok vazifeler edinmişlerdir. Bunların başında askerlerin moral ve motivasyonlarını yükseltmek gelmektedir.
4. Amerika Birleşik Devletleri başta olmak dünyanın birçok ülkesinde askeri manevi danışmanlık yüzyıllara dayanan bir geçmişe sahiptir.
5. Dünya ordularında görev yapmakta olan askeri manevi danışmanlar belli koşullara ve eğitime tabidir.

6. Dünya ordularında manevi danışmanlık ve din subaylığına dair sistematik bir yapı vardır.
7. Dünya ordularında yer alan manevi danışmanların birçoğu Hristiyan dinine mensup subaylardan müteşekkildir. Ancak ABD ve bazı Avrupa ülkelerinde ihtiyaca binaen farklı din ve mezheplere mensup manevi danışmanlar da görev yapmaktadır.
8. Türk tarihi göz önünde bulundurulduğunda özellikle Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında din subaylığı ve manevi danışman başlığı altında inceleyebileceğimiz askeri imamlık müessesesi orduda aktif rol oynamıştır.
9. Günümüz Türk Silahlı Kuvvetleri'nde askerî manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti ordumuza önemli katkılar sağlayacaktır.

III. Araştırmanın Problemi

Bu araştırmanın temel problemi günümüz Türk Silahlı Kuvvetleri'nde askeri manevi danışmanlık hizmeti uygulanabilir mi? sorusuna cevap aramaktır. Araştırmanın alt problemlerini şu şekilde sıralamamız mümkündür:

1. Dinlerle ordu teşkilatları arasında herhangi bir ilişki var mıdır? Var ise bunun teolojik temelleri nedir? Tarih sahnesinde bu bağın tezahürleri nasıl karşımıza çıkmaktadır?
2. Dünya ordularında askeri manevi danışmanlık ve din subaylığı müessesesi var mıdır? Var ise askeri manevi danışman olmanın koşullar nelerdir?
3. Askeri manevi danışmanların eğitimi nasıl gerçekleşmektedir? Bu alanda eğitim veren kurumlar var mıdır? Var ise eğitim süresi ve sistemi nasıldır? Askeri alanda görev alacak manevi danışmanların istihdamı nasıl sağlanmaktadır?
4. Dünya ordularında görev alan askeri manevi danışmanların dinlere göre dağılımı nasıldır? Farklı dinlere mensup manevi danışmanlar orduda yer almakta mıdır?
5. Dünya ordularında görev yapmakta olan manevi danışmanların başlıca vazifeleri ve görev tanımları nelerdir?
6. Türk tarihi göz önüne alındığında askeri manevi danışmanlara tekabül eden kurum ve kuruluşlar var mıdır? Var ise Türk Silahlı Kuvvetleri'nde manevi danışmanlık ve rehberliğin tarihsel serüveni nedir? Ordumuzdaki din subaylarının eğitimi, rütbeleri ve ordu teşkilatı içerisindeki yerleri ve görev tanımları nedir?
7. Günümüz Türk Silahlı Kuvvetleri'nde askeri manevi danışmanlığın potansiyel çalışma sahaları nelerdir? Ordumuzda görev alabilecek manevi danışmanların

eğitimleri nasıl olmalıdır? Bu manevi danışmanlar hangi sıfatlara ve yeterliklere sahip olmalıdır? Günümüz Türk Silahlı Kuvvetleri'ne manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetinin potansiyel faydaları ne olabilir?

IV. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma alanında ilk olması ve askeri manevi danışmanlığın interdisipliner bir alan olması hasebiyle çeşitli sınırlılıklara sahiptir. Öncelikle ordu-maneviyat ilişkisi ele alındığında gerek İslam dini gerek diğer semavi dinler hakkında çok büyük bir literatür karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple araştırmamızda semavi dinler bahsinde mümkün olduğu kadar meseleler muhtasar olarak ele alınmaya çalışılmış, bu alandaki literatüre işaret edilmiştir.

Dünya ordularında sadece 21 ülkenin ordu teşkilatında din hizmetleri yer almamaktadır. Askeri manevi danışmanlık hizmetinin yer aldığı birçok ülke olmasına karşın çalışmamızın yüksek lisans kapsamının dışına çıkmaması için araştırmamızda Global Firepower 2023 endeksinde yer alan dünyanın en güçlü ordularına sahip 10 ülkesindeki din hizmetlerine yer verilmiştir.

Araştırmada sadece askeriye bünyesinde gerçekleştirilen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetine yer verilmiştir. Manevi danışmanlık özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde ve çeşitli ülkelerde kapsamı itibariyle faaliyet alanı geniş bir yapı göstermektedir. Bu bağlamda araştırmamızda ilgili ülkelerin sadece ordu içerisinde verilen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerine dair bilgiler bulunmaktadır.

Bununla beraber dünyanın çeşitli ülkelerinde askeri manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti çeşitli isimlendirmelere sahiptir. Askeri manevi danışmanlık hizmeti bazı ülkelerde askeri papazlık, din subaylığı, moral subaylığı, askeri imamlık gibi farklı isimlendirmelerle ifade edilmektedir. Özünde aynı anlamı ifade eden bu isimlendirmeler araştırmamızda birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri nazarında askeri manevi danışmanlık hizmeti bu bağlamda kimi zaman din subaylığı kimi zaman askeri manevi danışman isimlendirmeleriyle ifade edilmiştir.

Araştırmamızda Türkiye'de askeriyede manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetine dair öneriler İslam dini çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Zira Zübeyir Demirci önderliğinde birçok araştırmacının katkılarıyla ortaya konulan

“*Sayılarla Türkiye’de İnanç ve Dindarlık*” isimli çalışmada, 2023 yılında Türk toplumunun %92’sinde farklı seviyelerde ve şekillerde de olsa dini inanç, tutum ve pratiklerin yaygın olduğu gözlemlenmiş ve Müslümanlık en yaygın kimlik olarak ifade edilmiştir.¹ Dolayısıyla araştırmamızda askeri manevi danışmanlığın teolojik zemini, manevi danışmanların hizmet sahaları ve öneriler kısmı İslam dini merkezli ele alınmıştır.

V. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada ağırlıklı olarak tarama tekniği kullanılmıştır. Askeriye-maneviyat ilişkisi bağlamında farklı ülke örnekleri üzerinden zenginleştirdiğimiz bu çalışmada din subaylığı, askeri imamlık, tabur imamlığı ve chaplaincy anahtar kelimeleri ile literatür taranarak incelenmiştir. Bunun yanında semavi dinlerin askerlik müessesesi ve ordu ile ilişkilerini anlamak maksadıyla her semavi dinin birincil kaynakları taranmıştır. Bu bağlamda İslam dini kapsamında Kur’an’ı Kerim ve Kütüb-ü Sitte başta olmak üzere muteber hadis kitaplarında yer alan hadisler eşliğinde mesele ele alınmaya çalışılmıştır. Öte yandan dünya ordularında din subaylığı, askeri manevi danışmanlık ve Türk ordu teşkilatındaki imamlık müessesesine dair makaleler, tezler, dergiler, kitaplar ve çeşitli internet kaynakları taranarak gerekli bilgiler elde edilmiştir.

Araştırmamız ilgili literatürde yer alan yazılı dokümanların incelendiği ve değerlendirmelerde bulunulduğu nitel bir araştırmadır. Nitel araştırmalar örnek olay, olgu, etnografik, gömülü kuram, anlatı ve tarihsel araştırma şeklinde farklı desenlere sahiptir. Askeri manevi danışmanlığın gerek ülkemizde gerekse diğer ülke örneklerinde geçişinin ele alınması hasebiyle araştırmamız aynı zamanda tarihsel araştırma kapsamına da girmektedir.

Araştırma evrenini askeri manevi danışmanlığa dair yazılmış eserler ve ilgili literatür oluşturmaktadır. Örneklem grubu ise her bir başlık içinde yer alan araştırma kapsamındaki kitap, tez, makale, dergi ve haberlerden oluşmaktadır. Bu bağlamda bu araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden olarak kaynak tarama ve doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Belgesel tarama şeklinde de ifade edilen doküman analizi, var olan kayıt ve belgelerin incelenerek veri toplanması şeklinde ifade edilmektedir.²

---

¹ Zübeyir Demirci, *Sayılarla Türkiye’de İnanç ve Dindarlık*, ed. Ayşe Betül Aydın ve Hatice Nur Keskin, İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2023, s. 89.

² Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları, 2012, s. 183.

BİRİNCİ BÖLÜM

MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK HİZMETİ

Araştırmanın bu bölümünde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti, maneviyat kavramı, din ve maneviyat ilişkisi, pastoral danışmanlık, manevi danışmanlık hizmetinin ülkemizdeki tarihsel serüveni ve hizmet sahaları ele alınmaya çalışılmıştır. Askeri manevi danışmanlık hizmetinin tam olarak anlaşılması için maneviyatın ve manevi danışmanlık hizmetiyle alakalı hususların bilinmesi oldukça önemlidir.

1.1. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmeti

1.1.1. Maneviyat Kavramı

Arapça kökenli maneviyat kelimesi Türk Dil Kurumu'na göre “maddi olmayan, yürek ve moral gücü” olarak tanımlanmaktadır. Maneviyatın sıfat hali olan manevî kelimesi ise “görülmeleyen duyularla sezilebilen, ruhani, tinsel, maddi karşıtı” gibi anlamlara gelmektedir.³ İngilizce *spirituality* kelimesinin dilimizdeki karşılığı olan maneviyat kelimesi ruhsallık ve tinsellik gibi anlamlara da gelmektedir. Ali Ayten'e göre ruhsallık, maddi olmayan, manevi olan, moral gücü gibi anlamlara gelirken İngilizcede yer alan *spiritual* kelimesi “dinsel” anlamına işaret etmektedir.⁴ Din psikolojisi alanında çalışmalar yapan psikolog Emmons ise maneviyatı “aşkın olana karşı duyulan nihai ilginin kişisel ifadesi” şeklinde tanımlamıştır.⁵ Maneviyatın kutsal olanla ve aşkın olanla bağlantısı oldukça güçlü görülmüş ve manevi olan şey, öz itibarıyla Yaratıcı ile insan arasındaki ilişkiye dayandırılmıştır.⁶

Maneviyat kelimesi interdisipliner bir kavram olması yönüyle çeşitli araştırmacılar tarafından farklı tanımlamalar yapılmıştır. Bu bağlamda klinik psikolog ve psikanalist Shafranske ile sosyal psikoloji ve din psikolojisi alanında çeşitli çalışmaları bulunan psikolog Gorsuch maneviyatı “Derin bir bütünlük, bağlantılılık ve sonsuza

³ TDK, “Manevi”, *Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr> (erişim 25 Mayıs 2023)

⁴ Ali Ayten, Mustafa Koç ve Nuri Tınaz, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi, 2016, s. 21-22.

⁵ Robert A. Emmons, "Maneviyat Bir Zekâ mıdır? Güdülenme, Biliş ve Nihai İlgi Psikolojisi", çev. Ali Ulvi Mehmedoğlu, Fatma Şengül, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2008): 133-158.

⁶ Hümeysra Nazlı Tan ve Mualla Yıldız. "“Manevi İyi Oluş” Kavramının Ortaya Çıkışı ve Tanımlanması". *Dini Araştırmalar Dergisi* 25/63 (2022): 447-476.

açıklık duygusu” olarak tanımlarken⁷ psikolog ve manevi danışman Benner, “Tanrı’nın merhametli çağrısına insanın bir cevabı” olarak tanımlamaktadır.⁸ Psikoloji ve din psikolojisine dair birçok akademik çalışmaya imza atmış Pargament ise “Kutsalı ve aşkın olanı arama süreci” olarak ifade etmektedir.⁹ Bununla beraber liderlik danışmanı ve araştırmacı Kolodinsky vd. bu kavramı “Motivasyon, amaç ve başkalarıyla bir bağlılık duygusu sağlayan daha yüksek bir güç veya aşkın bir güçle içsel ve metafizik bir ilişki” olarak açıklamaktadır.¹⁰

Maneviyata dair farklı tanımlamaların bulunması maneviyat kavramının çok boyutlu bir yapı arz etmesi, teoloji ve din, tasavvuf, psikoloji ve felsefe gibi farklı disiplinlerin kesiştiği bir alanda olması hasebiyledir. Bu sebeple her bir tanım maneviyatın farklı bir yönünü ele almaktadır. Ancak genel itibarıyla maneviyatı insanın aşkın olan Yaraticıyla kurduğu bağ ve iştihak olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.

İnsanın yemek, içmek, uyumak vs. gibi maddi ihtiyaçları olduğu gibi inanmak, güvenmek, anlamlandırmak gibi manevi ve ruhsal ihtiyaçları da vardır. İnsanların tabiatında yer alan bu manevi ihtiyaçlar ve yönelimler, insanları sevgiye, manaya, şefkate, aşkın olan bir Yaraticıyla bağ kurmaya, yaşamı ve ölümü anlamlandırmaya sevk etmektedir. Bu manevi arayış nihayetinde insanda benlik duygusunun oluşmasını, ahlak anlayışının tekâmül etmesini ve üretkenlik potansiyelini arttırmaktadır.¹¹ Maneviyat aynı zamanda insanın maddi ve dünya meşgalelerinin sebebiyet verdiği stres ve olumsuz durumları anlamlandırma noktasında bir çıkış noktası sunmaktadır. Zira maneviyat maddi olanın aslını, anlamını ve hakikatini teşkil etmektedir.

Alman düşünür ve sosyolog Helmut Pelssner maneviyatı insanın tabiatında ve varoluşunda yer alan bir düşünce olarak tanımlamaktadır. Pelssner’a göre insan maneviyatla beraber benliğine dair nereden, ne için, neden gibi soruları cevaplayabilir ve anlamlandırabilir. Bu sebeple maneviyat insanın hakikatini anlama ve aşkın olan

---

⁷ E. P. Shafranske ve R. L. Gorsuch, “Factors Associated With the Perception of Spirituality in Psychotherapy”, *The Journal* 16(2) (1984): 231.

⁸ David G. Benner, “Toward a Psychology of Spirituality: Implications for Personality and Psychotherapy”, *Journal of Psychology and Christianity* 8(1) (1989): 20.

⁹ Kenneth I. Pargament, *Spiritually Integrated Psychotherapy: Understanding and Addressing the Sacred*, New York: Guilford, 2007, s. 32.

¹⁰ Robert W. Kolodinsky ve diğer., “Attitudes About Corporate Social Responsibility”, *Journal of Business Ethics* 91(2) (2010): 171.

¹¹ Halil Ekşi, Çınar Kaya ve Muhammed Çiftçi. "Maneviyat ve Psikolojik Danışma", *Manevi Yönelimli Psikoterapi ve Psikolojik Danışma*, ed. Halil Ekşi, Çınar Kaya, İstanbul: Kaknüs Yayınları, s. 24.

Yaratıcıya temas etme çabasıdır. Pelssner'ın fikrine paralel olarak Avusturyalı psikiyatrist ve logoterapinin öncüsü Viktor Frankl maneviyatın inkâr edilemeyeceğini ve insanı insan yapan asli unsurun maneviyat olduğunu ifade etmektedir.¹²

İnsanlar özellikle büyük bir tehlike geçirdikleri bir anda, ölümle yahut ölüm tehdidiyle karşılaştıkları bir zamanda yahut hayatı anlamlandırma sürecinde aşkın olan bir varlığın yardımına ihtiyaç duyabilmektedirler. İşte maneviyat ve manevi destek, bu gibi kimselerin yaşadıkları sorunları anlamlandırma ve ruhsal ihtiyaçlarını giderme konusunda yegâne merci olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'in Yunus suresinde bu konuya işaret edilmiştir. 21. ve 23. ayet-i kerimeler arasında insanların denizde seyrederken bir fırtınaya yakalanmaları durumunda inancı olsun yahut olmasın aşkın olan Yaratıcıya kendilerini kurtarması için yalvardıkları ancak karaya sağ salim ulaştıklarında birçoğunun Yaratıcıyı unutarak hayatlarına devam ettikleri ifade edilmektedir.¹³ Ayet-i-i kerimelerde de ifade edildiği üzere maneviyat özellikle kriz anlarında yahut insanın anlam arayışında tezahür etmekte ve insanın tabiatında yer almaktadır. İnsanların bu manevi arayışları sebebiyle George Washington Üniversitesi Ruh ve Beden Sağlığı Enstitüsü başkanı Puchalski bu bağlamda her ülkede sağlık kuruluşları başta olmak üzere birçok sosyal kurumda manevi destek uzmanlarının yer alması gerektiğini savunmaktadır.¹⁴

1.1.2. Din ve Maneviyat İlişkisi

Maneviyata dair yapılmış birçok farklı disipline ait tanımlamalar, din ve maneviyat ilişkisi söz konusu olduğunda da çeşitli yaklaşımların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Maneviyat ve dinin insanın ruhunu, anlam arayışını, insan ruhunu konu edinmesi hasebiyle mevzuu itibariyle birbiriyle kesişmektedir. Bu bağlamda din ve maneviyat ilişkisine dair dört temel yaklaşım ortaya konulmuştur. Bu yaklaşımlardan ilki dini üst bir mertebeye konumlandırarak maneviyatı dinin altında ele alan yaklaşımdır. Bu yaklaşıma bakıldığında maneviyat dinin bir cüzüdür yani parçasıdır. Bir diğer yaklaşım maneviyatı üst bir mertebeye konumlandırarak dini maneviyatın bir cüzü olarak değerlendirmektedir.

¹² Doris Nauer, *Spiritual Care statt Seelsorge?*, Stuttgart: Kohlhammer, 2015, s. 48.

¹³ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, haz. Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011). Yunus 10/21-23.

¹⁴ Christina M. Puchalski, "The Role of Spirituality in Health Care", *Baylor University Medical Center Proceedings* 14 (4) (2001): 352-57.

Üçüncü yaklaşım ise din yahut maneviyatı bireylerin kişisel tecrübeleri üzerinden istedikleri kategoride yer almaları düşüncesine dayanmaktadır. Gürsu'nun¹⁵ da ifade ettiği üzere insanlar kişisel deneyimlerini din ya da maneviyattan hangisinin altında tanımladıklarını kendileri ifade ederler. Dördüncü ve son yaklaşımda ise din ile maneviyat tamamen aynı anlamı ihtiva eden kavramlar olarak ele alınmışlardır.¹⁶ Bu yaklaşımlardan ilki olan ve maneviyatı dinin bir cüzü olarak gören yaklaşım genel itibariyle semavi dinlerin maneviyata bakış açısını ifade etmektedir. Bu tür maneviyata karşı yaklaşım geleneksel ve dinsel yaklaşımı ifade etmektedir ve günümüzde araştırmacılar nezdinde daha az kabul görmektedir. Maneviyatı üst bir düşünce olarak ele alan ve dini maneviyatın bir parçası olarak gören yaklaşım psikologlar ve araştırmacılar nezdinde daha çok kabul görmektedir. Bu yaklaşımın temelinde dini olan her şeyin aynı zamanda manevi bir anlam ihtiva ettiği ancak maneviyatın dini öğretilerin üzerinde bir anlama sahip olduğu düşüncesi yer almaktadır.

Maneviyat ve din ilişkisini dört temel kategori içerisinde ele alınmıştır. Buna göre bu kategorilerin ilkini *Dinsel-Teistik* ve Tanrı yönelimli maneviyat oluşturmaktadır. Bu yaklaşım dini bir temel üzerine aşkın olan Yaratıcıyla bağlantıyı ve yakınlığı ifade etmektedir. İkinci olarak *Hümanist maneviyat* yaklaşımıdır. Bu maneviyat türünde herhangi bir dine ve geleneğe bağlı olmaksızın maneviyat, insanın şefkat, sevgi, aidiyet ve insanlar arasındaki bağı ifade etmektedir. Günümüzde özellikle Batı ülkelerinde bu yaklaşım diğer yaklaşımlara nazaran daha ön plandadır. *Tabiat maneviyatı* üçüncü türü ifade etmektedir. Bu yaklaşıma göre insanın tabiatla kurduğu ilişki ve bunun neticesinde ortaya çıkan hayranlık ve bütünlük, coşku gibi duygular bu kapsama girmektedir. *Kosmos maneviyatı* sonuncu yaklaşımı ifade etmektedir. Bu yaklaşıma göre insanın evrenle ve kainatla kurduğu ilişki sonucunda ortaya çıkan duygular bu yaklaşımın altında yer almaktadır.¹⁷

Sonuç olarak din ve maneviyat, içerik açısından ilişkilidir fakat birbiriyle tam anlamıyla özdeş olmayan kavramlar oldukları söylenebilir. Günümüzde birçok insan

---

¹⁵ Orhan Gürsu, "Din, Manevi İyi Oluş ve Yaşlılık", *Journal of International Social Research* 11 (61) (2018): 1176-1190.

¹⁶ Carlos Del M. Rio, Lyle J. White ve Selma Baş, "Maneviyatı Dindarlıktan Ayırmak: Hilomorfik Bir Bakış Açısı", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 37 (2016): 73-113.

¹⁷ Halil Ekşi, Çınar Kaya ve Nesrullah Okan, "Maneviyat ve Psikolojik Danışma", *Manevi Yönelimli Psikolojik Danışma*, ed. Halil Ekşi, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020, s. 8.

kendisini maneviyatı kuvvetli ancak hiçbir şekilde dindar olarak tanımlamaması bu durumu ispatlar niteliktedir. Ancak semavi dinler bağlamında maneviyat ile din arasında bir ayrılık söz konusu değildir. Bir kişinin maneviyatının kuvvetli olması o kişinin diniyle kurduğu bağ ile doğru orantılıdır.¹⁸ Bu bağlamda maneviyat ve din ilişkisinden bahsedildiğinde gerek akademik camiada gerekse toplum nazarında kavramsal bir birlikteliğe varılamamıştır.

1.1.3. Pastoral Danışmanlık

Manevi danışmanlık hizmetiyle yakinen ilişkili olan pastoral danışmanlık (pastoral counseling), dinî bir yaklaşım çerçevesinde bireysel ve toplumsal sorunların çözümüne yönelik bir yardım hizmeti olarak tanımlanmaktadır.¹⁹ *Pastor* kelimesi Türkçede “vaiz, Hristiyan din adamı” gibi anlamlara gelmektedir.²⁰ Bu bağlamda pastoral danışmanlık bilimsel literatürde “dini danışmanlık” olarak tanımlanmakta ve manevi danışmanlıkla ilişkili bir danışmanlık hizmeti olarak görülmektedir.²¹ *Pastoral* kelimesini etimolojik olarak ele aldığımız taktirde Hristiyanlık dininde yer alan “çobanlık metaforu” karşımıza çıkmaktadır. Hristiyanlık düşüncesine göre çobanlar nasıl sürülerinden mesullerse Hz. İsa ve onun izinden giden din adamları da insanların ruhlarının çobanı konumundadır. Bu sebeple pastoral danışmanlığa göre ruhsal ve psikolojik sorunlar yaşayan kimselere Hristiyan din adamları rehberlik yapmalı ve insanların yaşadıkları problemlere dini çözümler bulmalıdır. Hristiyanların kutsal kitabı olan Yeni Ahit’te bir diğer isimle İncil’deki öğretiler zemininde gerçekleşen pastoral danışmanlık hizmeti insanların Hristiyan düşüncesiyle ruhsal olarak kurtulmalarını ve ruhsal problemlerinin çözümünü hedeflemektedir. Bu sebeple pastoral danışmanlık özellikle Hristiyan ülkelerde alanında uzman Hristiyan din adamları tarafından gerçekleştirilmektedir.²²

---

¹⁸ Christoph Morgenthaler ve Isabelle Noth, “Eine Kulturell Sensible Religionspsychologie und Klinische Beratungspsychologie- Wunsch oder Wirklichkeit”, *Pastoralpsychologie und Religionspsychologie im Dialog / Pastoral Psychology and Psychology of Religion in Dialogue* 115 (2011): 140-141.

¹⁹ Halil İbrahim İşbilici, “Çevrimiçi Manevi Danışmanlık Uygulamaları: Avantaj ve Dezavantajlar” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), s. 12

²⁰ Cambridge Dictionary, “Pastor”, Cambridge İngilizce-Türkçe Sözlük, <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce-t%C3%BCrk%C3%A7e/pastor> (erişim 25 Mayıs 2023)

²¹ İşbilici, “Çevrim İçi Manevi Danışmanlık Uygulamaları”, s. 12.

²² Şahin Z. Ağılkaya, *Manevi Bakım ve Danışmanlık*, İstanbul: Marmara Akademi, 2021, s. 45.

Pastoral danışmanlıkta ana gaye “cure animarum” ismiyle ifade edilen ruhların tedavisidir. Ruhta yer alan negatif ve olumsuz düşünceler Hristiyanlık düşüncesi çerçevesinde ele alınır ve danışanın sorunlarına teolojik çözümler aranarak ruhtaki olumsuz düşüncelerin temizlenmesi amaçlanmaktadır. Danışmanlık sürecinde Hristiyan din adamı danışana çeşitli dini telkinlerde bulunarak danışanın yalnız olmadığını, Tanrı’nın onun yanında olduğunu ve tüm problemlerin Tanrı’nın birer imtihanı olduğunu telkin eder. Danışmanlık sürecinde olumlu dini başa çıkma yöntemleri uygulanarak danışanın ruhsal olarak iyileşmesi ve yaratılışının farkına varması hedeflenir.²³

Birçok araştırmacıya göre pastoral danışmanlık Avrupa ve Batı coğrafyasında manevi danışmanlığın temelini teşkil etmiştir. Maneviyat pastoral danışmanlığın bir kolu olarak görülmüş ancak 20. yüzyılın son çeyreğinde her ne kadar pastoral danışmanlığın bazı özellikleriyle manevi danışmanlık paralellik arz etse de mesleki olarak farklılaşmıştır.²⁴ Pastoral psikolojinin çalışma alanı, manevi danışmanlık ve rehberlik ile klinik psikolojinin çalışma alanları arasında kalan sınır bölgede yer almaktadır. Bu bağlamdan bakıldığında pastoral psikoloji, din psikolojisinin yaklaşımları ile teolojik yaklaşımları birbirine bağlayan bir yapıda görülmektedir. Dolayısıyla pastoral psikolojinin temel konuları başta keder, depresyon olmak üzere anlam arayışı gibi soru ve sorunlar ile ilgilidir.²⁵

Pastoral danışmanlık terimi ilk olarak 19. ve 20. yüzyıllarda sistemli hale gelmiş ve kilise tarafından toplumun farklı kesimlerine hizmet vermeye başlamıştır. Bilimsel literatürde pastoral danışmanlık ilk olarak 1932 yılında Stollberg’in makalesinde zikredilmiş ve ilerleyen yıllarda pastoral danışmanlığa ait akademik çalışmalar yoğunlaşmıştır. İlk sistemik pastoral psikoloji kitabı 1985 yılında Protestan din adamı ve psikanalist olan Joachim Scharfenberg tarafından yayınlanarak pastoral danışmanlığın temel ilkeleri ve uygulamaları ortaya konulmuştur. Günümüzde Amerika Birleşik Devleti başta olmak üzere Hristiyan nüfusun yoğun yaşadığı Avrupa ülkelerinde çeşitli Hristiyan

---

²³ Vhumani Magezi, “Pastoral Counselling: Towards A Diagnostic and Interpretational Approach in Africa”, *In die Skriflig/In Luce Verbi* 41(4) (2007): 658-665.

²⁴ Aysun Bahadır, “Klinik Manevi Danışmanlık Eğitimi: Almanya KSA Modeli ve Türkiye’de Uygulanması” (Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), s. 15-20.

²⁵ Nils G. Holm, *Din Psikolojisine Giriş*, çev. Abdulkerim Bahadır, İnsan Yay., İstanbul, 2004. s. 152

kiliselerince bu hizmet verilmektedir. Askeri manevi danışmanlık alanında hizmet veren din subayları da orduda pastoral danışmanlık hizmeti vermektedir.²⁶

1.1.4. Manevi Danışmanlık

Manevi danışmanlık, insanların fiziksel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve toplumsal alanlarda yaşadıkları sorunlarını aşmalarında etkin dinleme, empati kurma, iyileştirme, destekleme ve kılavuzluk etme gibi farklı yollarla hayatı anlamlandırmalarını ve kendileriyle ilgili sağlıklı kararlar almalarını sağlamak amacıyla gerçekleştirilen maneviyat temelli danışmanlık ve inanç desteğini ifade etmektedir.²⁷ Amerika Dinî Danışmanlar Birliği'ne (AAPC) göre manevi danışmanlığın tanımı şu şekildedir: “Dini/manevî danışmanlık, psikolojik danışmanlığın iyileşme ve gelişmeyi gerçekleştirmek amacıyla manevî kaynakları ve psikolojik anlamayı kullanan kendine özgü bir biçimdir.”²⁸

Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetinin kurumsal kökeni Hristiyan Avrupa ülkelerine ve kilise tarafından verilen pastoral danışmanlık hizmetine dayanmaktadır. Aydınlanma Çağıyla beraber dinlerin insan ve toplum üzerindeki etkisinin azalması neticesinde pozitivizm gibi insanı sadece maddi yönleriyle ele alan birtakım akımlar ortaya çıkmıştır.²⁹ Bu bağlamda 20. yüzyılın başlarında Hristiyan pastoral danışmanlar tarafından verilen danışmanlık hizmeti, maneviyatın insan psikolojisinde tesirinin araştırılmasına kapı aralamış ve din bir mevzu olarak psikoloji biliminde yerini almaya başlamıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında ABD’de hastane vaizi ve pastoral danışman olan A. Boisen gibi bazı araştırmacılar insanların yaşadıkları birçok ruhsal ve psikolojik problemin temelinde dini inanışlar ve problemler olduğunu tespit etmiş ve manevi danışmanlığın bir bilim alanı olarak teşekkül etmesinde rol oynamıştır.³⁰

Pozitivist düşüncenin psikoloji biliminde etkisini zamanla yitirmesi William James, Jung, Rogers, Maslow gibi birçok psikoloğun maneviyatla ilgilenmesine ve dini

---

²⁶ Zachary Moon, “Pastoral Care and Counseling with Military Families”, *Journal of Pastoral Care & Counseling: Advancing Theory and Professional Practice through Scholarly and Reflective Publications* 70(2) (2016): 128-135.

²⁷ İşbilici, “Çevrim İçi Manevi Danışmanlık Uygulamaları”, s. 6.

²⁸ Hişyar Dilan, “Manevi Danışmanlık ve Varoluşçu Psikoterapi” (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), s. 20.

²⁹ İnanç Alikılıç, “Pozitivizm ve Postpozitivizm”, *İnsanat: Sanat Tasarım ve Mimarlık Araştırmaları Dergisi* 1 (2021): 45.

³⁰ Bahadır, “Klinik Manevi Danışmanlık Eğitimi: Almanya KSA Modeli ve Türkiye’de Uygulanması”, s. 45.

kavramların psikoloji içerisinde gündem edilmesine vesile olmuştur. Bu bağlamda manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti ilk olarak Amerikan Psikoloji Derneği (APA) tarafından 1946 yılında pastoral danışmanlığın altında bir hizmet olarak gösterilmesiyle beraber kurumsallaşma adına ilk adım atılmıştır. Manevi danışmanlık hizmetinin mesleki sınırlarını belirlemek ve hizmet kalitesini arttırmak adına 1963 yılında Amerika Dini Danışmanlar Birliği (AAPC) kurularak manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti bağımsız bir disiplin haline almıştır.³¹

Manevi danışmanlığın asıl gayesi, insanların inanmalarını sağlamak değildir. Yani manevi danışman herhangi bir tebliğ yahut irşat faaliyetinde bulunmamaktadır. Nauer'e göre manevi danışmanlığın temel amacı insanların sahip oldukları inançları doğrultusunda hayatı ve yaşamı anlamlandırmaya çalışmak yani danışana manevi olarak bir farkındalık kazandırarak bir yaşam sürdürmelerine ve kişisel maneviyatlarını aramalarına yardımcı olmaktır.³² Bu sebeple manevi danışmanlar dini danışmanlık yapmaktan ziyade insanların yaşadıkları ruhsal ve manevi problemleri anlamlandırma sürecinde birer rehber olarak hizmet vermektedir. Bu sebeple manevi danışman danışana dini olarak bir yönlendirmede bulunmamalı ve danışmanlık hizmetinin sınırlarını aşacak ifade ve tavırlardan sakınmalıdır.³³

Manevi danışmanlık hizmeti her ne kadar 1950'li yıllardan sonra mesleki standartları ve hizmet sahaları ortaya konulsa da manevi danışmanlık gerek Hristiyan Batı toplumunda gerekse Müslüman toplumlarda din adamları ve çeşitli tasavvufi zümreler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda özellikle kültürümüzde Anadolu ve Türk coğrafyası göz önüne alındığı takdirde bilhassa tasavvufi zümreler ve din adamları insanlara manevi rehberlik yapmışlardır.³⁴ Koç'a göre manevi danışmanlık ve rehberlik alanı din bilimleri ile davranış bilimlerinin mezc edilmesiyle beraber teşekkül etmiş ve bireylerin fiziksel, zihinsel ve manevi boyutları arasındaki bağlantıyı sağlayan bir tedavi modeli olarak ortaya çıkmıştır.³⁵

---

³¹ Dilan, "Manevi Danışmanlık ve Varoluşçu Psikoterapi", s. 20-21.

³² Nauer, *Spiritual Care statt Seelsorge?*, s. 186.

³³ Nauer, 185.

³⁴ Ömer Faruk Söylev, "Psikolojik Yardım Hizmetleri Bağlamında Türkiye'de Dinî Danışma ve Rehberlik", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1(2) (2015): 287-288.

³⁵ Mustafa Koç, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hastanelerdeki Mânevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri (1995-2015): Sınırlılıklar ve Bir Eğitim Programı Önerisi", *Diyanet İlmî Dergi* 53(4) (2017): 205.

Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti sağlık kuruluşları, cezaevleri, ordu, eğitim kurumları gibi birçok sosyal kurumda faaliyet göstermektedir. Bu bağlamda manevi danışmanların hizmet sahalarının çok geniş olması, manevi danışmanlık hizmetinin başta psikoloji, teoloji, felsefe gibi alanların kesiştiği bir alanda yer alması sebebiyle belirli yeterliklere sahip olmalıdır. Bu bağlamda manevi danışman olmak isteyen kişiler psikoloji, psikoterapi, din psikolojisi, maneviyat, teoloji, felsefe ve sosyal yardım gibi konularda bilgi ve tecrübe sahibi olmalıdır. Bununla beraber tabiatı itibarıyla yardıma muhtaç insanlarla ilgilenmeyi seven, toplumsal değerler ile barışık, önyargılardan uzak, farkındalık sahibi, alanındaki yeni gelişmeleri takip edebilen, yabancı kaynaklardan faydalanabilecek kadar iyi derecede yabancı dil bilen ruh sağlığı uzmanları olması gerekmektedir.³⁶

Manevi danışmanlığın askeriyedeki geçmişi söz konusu olduğunda birçok Avrupa ülkesinde kilise kanalıyla tarihini 10-11. yüzyıla kadar götürebileceğimiz ordu teşkilatı içerisinde din eğitimi ve manevi terbiyeye dair çeşitli oluşumların var olduğu görülmektedir. Dolayısıyla askeri manevi danışmanlık hizmetinin tarihi, manevi danışmanlığın diğer hizmet sahalarına nazaran çok daha erken kurumsallaştığını söylemek mümkündür. ABD gibi ülkelerde askeri manevi danışmanlık müessesesi “Chaplaincy” ismiyle 1775 yılına kadar uzanmaktadır. Bu bağlamda ABD, Birleşik Krallık ve Fransa gibi ülkelerde ordu teşkilatı içerisinde manevi danışmanlık hizmetine dair çeşitli kanuni düzenlemeler ve eğitim programları mevcuttur.³⁷ Araştırmamızın ilgili kısmında dünyanın çeşitli ülkelerinde gerçekleştirilen askeri manevi danışmanlık hizmetine dair hususlar detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Bununla beraber günümüzde Amerika ve Avrupa ülkeleri başta olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde manevi danışmanlığa dair çeşitli eğitim programları, lisansüstü akademik eğitimler ve çeşitli manevi danışmanlık kurumları bulunmaktadır. Ancak araştırmamızın kapsamı gereği sadece Türkiye’de manevi danışmanlık hizmetine dair bilgiler ele alınacaktır.

---

³⁶ İşbilici, “Çevrim İçi Manevi Danışmanlık Uygulamaları”, s. 7.

³⁷ Mustafa Sabri Sözeri, “Dünya Ordularında Din Terbiyesi ve Teşkilâtı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)* 2 (1964): 93-164.

1.2. Türkiye Cumhuriyeti'nde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmeti

Türkiye'de manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetinin kökeni yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Zira zengin bir manevi geçmişe sahip Anadolu toprakları başta Hoca Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş Veli, Mevlâna Celalettin Rumi, Yunus Emre, Beşiktaşlı Yahya Efendi, Aziz Mahmud Hüdayi ve ismini zikredemeyeceğimiz kadar çok manevi ve tasavvufi şahsiyetlerin fikirleri ve gayretleri neticesinde vatan olmuştur.³⁸ Anadolu'da yer alan tasavvufi gruplar günümüzde hizmet veren manevi danışmanların kadim zamanlarındaki temsilcileri olmuştur. Bu bağlamda manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti her ne kadar 20. yüzyılda mesleki olarak ortaya çıksa da Türk-İslam kültüründe bin yılı aşkın bir tecrübeye ve birikime sahiptir.

Ülkemizde ilk defa modern anlamda manevi danışmanlık ve rehberliğin teşekkülü 1982 yılında ceza ve infaz kurumlarına vaizlerin atanması üzerine gerçekleşmiştir, denilebilir. Bu vaizler her ne kadar manevi danışman olarak isimlendirilmese de yaptıkları faaliyetler manevi danışmanlık vasfı taşımaktadır.³⁹ 1994 yılında sağlık alanında manevi bakım hizmetleri gündeme gelmiştir ancak dönemin siyasi atmosferi gereği fiili uygulamalara geçilememiştir. 1995-1996 senelerinde manevi danışmanlığın bir meslek olarak tanımlanmasına ve hizmet sahasının genişletilmesine dair çalışmalar bulunsa da dönemin siyasi atmosferi içerisinde manevi danışmanlık hizmeti kurumsallaşamamıştır. Buna ek olarak 1 Ağustos 1998 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanan 23420 sayılı Hasta Afet ve Kriz Hallerinde Din Hizmetleri Hakları Yönetmeliği'nin 38. maddesinde sağlık kurum ve kuruluşlarında manevi danışmanlık hizmetinin verilmesine yönelik kararlar alınmıştır. İlgili maddede, hastaların tedavi sürecinde motivasyonlarını güçlendirmek için manevi telkinlerde bulunmak ve herhangi bir görev aksatılmaksızın, gerekli olan zaman ve mekân şartları göz önünde bulundurularak hastalara manevi desteğin sağlanması gerektiği belirtilmektedir. Bu maddede aynı zamanda dini inancı bilinen ama kendisini ifade etme noktasında sorun

---

³⁸ Sevki Işıklı ve Salim Ercan, *Dijital Çağın Ruhsal Danışmanları: Çevrim İçi Terapi ve Manevi Danışmanlık Uygulamaları*, İskenderiye Yayınları, 2020, s. 25.

³⁹ Merve Reyhan Baygeldi, "Manevi Danışmanlık Uygulaması", *SETA* 234 (2018): 17-19

yaşayan hastalara, manevi telkinde bulunmak için bu alanda uzmanlaşmış din adamlarının görevlendirilmesinin gerekliliği ifade edilmiştir.⁴⁰

2001 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı ile Adalet Bakanlığı arasında imzalanan “Hükümlülerin Dini ve Ahlaki Gelişimlerini Sağlamaya Yönelik İşbirliği Protokolü”, 2011 yılında yenilenmiş, 2017 yılında ise “Manevi Rehberlik Müdahale Programı” hazırlanmıştır.⁴¹ Keza, 2003 yılında Diyanet İşleri Başkanlığınca müftülükler bünyesinde açılan Aile İrşad ve Dini Rehberlik Büroları, manevi-dinî destek konusunda önemli veriler sağlamış ve dini kaynaklardan faydalanılarak aile odaklı sosyal problemler karşısında koruyucu ve önleyici çözüm üretmek amacıyla manevi danışmanlık hizmeti başlamıştır.⁴² 2011 yılından itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı’nın çeşitli bakanlıklarla imzaladığı protokoller ile, dini-manevi danışmanlık alanının sınırları genişletilerek hastane, hapisane, KYK öğrenci yurtları, çocuk destek merkezleri, gençlik kampları gibi birçok sosyal kurumda manevi danışmanlık hizmetinin sahası genişletilmiştir. Bu bağlamda Türkiye’de manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti Diyanet İşleri Başkanlığı’nca çeşitli kurumlarla yapılan protokollerle faaliyet göstermektedir.⁴³

2010 yılı ve ilerleyen yıllarda Türkiye’de manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetine dair birçok protokolün imzalandığı ve pilot uygulamaların çeşitli kurumlarda başladığı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede 2012-2016 yıllarını kapsayan stratejik planın misyon cümlesinde, manevi danışmanlık, “toplumun dini, ahlaki ve manevi değerlerini sürekli canlı tutmak” olarak ifade edilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı arasında 26 Ekim 2011 tarihinde, yurtda kalan kimsesiz çocuklara yönelik manevi danışmanlık uygulamalarını kapsayan bir protokol imzalanmıştır. 2012 ve 2013 yıllarında “Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesinde Din Görevlilerinin Katkısının Sağlanması İşbirliği Protokolü” ismiyle yurtda kalan kimsesiz çocukların dini eğitimi ve manevi terbiyelerini de kapsayan protokoller imzalanmıştır. 2014 yılında AFAD, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Yeşilay ile imzalanan protokollerle manevi danışmanlığın hizmet sahaları genişletilmiştir. 2015 yılında Gençlik ve Spor Bakanlığı ile yapılan protokolün

---

⁴⁰ Bedrettin Kesgin ve Metin Erdem, “Türkiye’de Manevi Destek Hizmetlerinin Kurumsallaşması”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16(1) (2018): 69-92.

⁴¹ “Diyanet İşleri Başkanlığı 2017 Yılı Faaliyet Raporu”. 84.

⁴² Koç, “Manevî-[Psikolojik] Danışmanlık”, s. 201-232.

⁴³ Baygeldi, “Manevi Danışmanlık Uygulaması”. s. 10-19

amacı sosyal, kültürel ve sportif etkinliklerle gençlerin beden ve ruh sağlıklarına, manevi gelişimlerine katkıda bulunmak, Gençlik ve Spor Bakanlığı'na bağlı kurumlarda, yurtlarda, spor tesislerinde, kamplarda ve gençlik merkezlerinde Diyanet İşleri Başkanlığı merkez ve taşra teşkilatında görevli olan personelin moral, motivasyon ve manevi rehberlik sağlamak, din ve değerler eğitimi vermek, din hizmeti sunmak olarak ifade edilmiştir.⁴⁴

2015 yılında Sağlık Bakanlığı'yla "Sağlık Tesislerinde Manevi Destek Sunmaya Yönelik İş Birliği Protokolü" imzalanarak çeşitli hastanelerde manevi danışmanlar görev almaya başlamıştır.⁴⁵ 2015 yılından itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı hastanelerde, KYK yurtlarında ve cezaevlerinde manevi danışmanlar aktif olarak görevlendirmeye başlamıştır. Psikiyatri ve psikoloji dernekleri bu uygulamaya manevi danışmanların gerekli eğitime sahip olmadıklarını belirterek çeşitli itirazlarda bulunmuşlardır. Diyanet İşleri Başkanlığı bu konuda manevi danışmanlık hizmetinin yasal zeminini oluşturmak adına Mesleki Yeterlilik Kurumuna (MYK) başvurmuştur. Çeşitli değerlendirme ve çalışma grubu toplantıları sonucunda 25/10/2019 tarihli ve 30929 sayılı Mükerrer Resmî Gazete'de Manevi Danışman Ulusal Meslek Standardına ilişkin yayınlanan tebliğ ile manevi danışmanlığın bir meslek olarak tanınmasının önünü açmıştır. MYK Ulusal Meslek Standardı Taslağı'nda, manevi danışmanlık hizmetinin çalışma sahaları sağlık tesisi, ceza infaz kurumları, sosyal hizmet kurumları, öğrenci yurtları gibi kamu-özel kurumları ile gerektiğinde afet ve acil durum bölgeleri olarak belirlenmiştir.⁴⁶

Türkiye'de manevi danışmanlık ve rehberlik alanına dair 2016 yılından itibaren tezli ve tezsiz yüksek lisans programları açılarak bu alanda hizmet verecek nitelikli manevi danışmanlar yetiştirilmeye çalışılmaktadır. Ülkemizde özellikle 2010 yılından sonra manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetine dair birçok akademik çalışma gerçekleşmiş, çeşitli makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri ve muhtelif kitaplar kaleme alınmıştır. Bu nedenle manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti akademik sahada yeni teşekkül eden bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığınca

---

⁴⁴ "Gençlik ve Spor Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında İş birliği Protokolü". 2-4.

⁴⁵ "Diyanet İşleri Başkanlığı 2016 Yılı Faaliyet Raporu". 42.

⁴⁶ Resmî Gazete, Ulusal Meslek Standartlarına Dair Tebliğ (25/10/2019), 7-19, https://portal.myk.gov.tr/index.php?fileName=19UMS0728-6%20Rev%20000%20Manevi%20Dan%C4%B1%C5%9Fman&dl=Meslek_Standartlari/4352/SON_TAS_LAK_PDF_20191028_102736.pdf (erişim 08. 06. 2023).

çeşitli protokoller imzalanmakta, hizmet sahası genişletilmeye çalışılmakta ve bu amaçla farklı üniversitelerde lisansüstü programlar açılmaktadır. Bununla beraber Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde hizmet veren manevi danışmanlara yönelik hizmet içi eğitim ve rehberlik programları da düzenlenmektedir. Bu kapsamında 07-15 Kasım 2022 tarihleri arasında sağlık kuruluşlarında görev alan 111, sosyal hizmet kuruluşlarında görev alan 1390 manevi danışmana çeşitli seminerler düzenlenmiştir.⁴⁷

Ülkemizde henüz askeri manevi danışmanlık hizmetine dair bir faaliyet yer almamaktadır. Askeri manevi danışmanlar, askeri hastaneler, cezaevleri, asker ailelerine yönelik manevi destek hizmetleri, ordu içerisinde bağımlılıkla mücadele, travma sonrası psikolojik ilk yardım ve manevi destek gibi aslında her biri ayrı bir ihtisas alanı olan manevi danışmanlık hizmetlerinde görev almaktadır. Bu açıdan bakıldığında taktirde özellikle askerlik mesleğinin ölüm riski barındırması, savaş travmalarının gerçekleşmesi, askerlerin ve ailelerinin yaşayabilecekleri manevi-ruhsal gerilimler ve psikolojik problemler göz önüne alındığında askeri alanda manevi danışmanlık hizmetinin zaruri olduğu açıktır. Araştırmamızın bu kısmında manevi danışmanlığa dair temel ilke ve esaslar, manevi danışmanlığın dünyada ve ülkemizde tarihsel gelişimi ele alınmaya çalışılmıştır. Bu temel üzerine araştırmanın ilerleyen kısımlarında askeri manevi danışmanlığın teolojik zemini, dünyanın çeşitli ülkelerindeki askeri manevi danışmanlık hizmetleri ve tarihimizde askeri manevi danışmanlık hizmetine dair yer alan müesseseler ele alınmaya çalışılacaktır.

---

⁴⁷ “Diyanet İşleri Başkanlığı 2022 Yılı Faaliyet Raporu”. 89.

İKİNCİ BÖLÜM

ORDU MANEVİYAT İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA SEMAVİ DİNLER VE DÜNYA ORDULARINDA ASKERİ MANEVİ DANIŞMANLIK HİZMETİ

2.1. Ordu Maneviyat İlişkisi Bağlamında Semavi Dinler

Askeriyede manevi danışmanlık hizmetinin teolojik temellerini anlamak oldukça önemlidir. Zira dünyanın hangi ordusunda ve hangi zamanında olursa olsun ordularda vazifeli din görevlileri bu saikler etrafında hareket etmiş, ordular savaşın meşruiyetini buralara dayandırmış ve bu suretle hizmetlerini sürdürmüşlerdir. Bu sebeple askeri manevi danışmanlık hizmetini tam olarak anlamak için İslam dini başta olmak üzere semavi dinlerin savaş hukukuna dair temel kavramları ele alınmalıdır. Buradan hareketle araştırmanın bu kısmında askeri manevi danışmanlığın teolojik temelleri incelenecektir.

Öncelikle Türklerin bin yılı aşkın süredir Müslüman olmaları ve İslamiyet'in, Türk ordusu tarafından gerçekleştirilen askerî harekâtların temel muharriki olması sebebiyle İslam Savaş Hukukuna dair bazı kavram ve açıklamalara yer verilecektir. Bununla beraber muhtasar olarak Hristiyan ve Yahudi dinlerinin savaşa bakış açısı ve savaş hukuku ele alınmaya çalışılarak Batı ülkelerinde gerçekleştirilen din hizmetlerinin teolojik zemini ortaya konulmaya çalışılacaktır. Semavi dinlerin savaşa bakış açılarını değerlendirmek başlı başına bir araştırma konusudur. Bu sebeple mesele mümkün olduğu kadar özet bir şekilde ele alınacak olup savaş ahkamı; Kur'an-ı Kerim'de yer alan savaş ve cihatla alakalı ayetler, Hz. Muhammed'in hadisleri ve konuyla alakalı uygulamaları, Eski ve Yeni Ahit'te yer alan savaş hakkındaki bazı kısımlar ve Hristiyanların tarihin çeşitli safhalarında gerçekleştirdikleri savaşları üzerinden değerlendirilecektir.

2.1.1. İslam Savaş Hukuku

İslam savaş hukuku Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetleri ve Hz. Peygamber'in uygulamaları vasıtasıyla şekillenmiş ve Hz. Peygamber hayattayken yapılan savaşlarla İslam savaş hukuku ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda İslam'ın savaşa yaklaşımının diğer dinlerden farklı bir epistemolojik alt yapı ve kavramsallaştırmaya sahip olduğu

söylenebilir. Zira diğer semavi dinler ve peygamberlerin hayatları incelendiğinde Hz. Muhammed kadar savaflara iştirak edilmediği yahut savaş konusunda bu kadar net uygulamaların ortaya konulmadığını söylemek yanlış olmaz. İslam kaynaklarında Hz. Peygamber'in bizzat iştirak ettiği savaflar olarak isimlendirilen gazvelerin ve Hz. Peygamber'in bizzat katılmasa da bir komutan tayin ederek görevlendirdiği askeri hareketler anlamına gelen seriyyelerin 120 civarında olduğu görülmektedir.⁴⁸ Diğer dinlere kıyasen İslam savaş hukukunun bizzat Hz. Peygamber tarafından uygulandığı ve inen ayetlerin bizatihi peygamber tarafından tatbik edildiği bilinmektedir. Bu açıdan İslam savaş hukuku, diğer tüm dinlerden ve beşerî hukukun savaş ahkamına dair ortaya koyduğu esaslardan müstesna bir yerde durmaktadır.

İslam dinine göre savaş hukukunun asıl kaynağı öncelikle Kur'an-ı Kerim ayetleri ve Hz. Muhammed'in sünnetidir. Bu bağlamda tarih boyunca İslam'da savaş teriminin karşılığı olarak nitelendirilebileceğimiz cihat ayetlerini tefsir eden risalelerle beraber Hz. Peygamber'in savaş ahkamına dair söylediği sözlerin, uygulama ve fiillerinin yer aldığı hadis kitapları kaleme alınmıştır. İslam savaş hukukuna dair geniş bir literatür bulunmaktadır. Ancak kaynaklara kısaca işaret etmek gerekirse Kur'an-ı Kerim ve muteber alimlere ait olan tefsirler örnek olarak gösterilebilir.⁴⁹ Elmalılı Hamdi Yazır ve Ömer Nasuhi Bilmen gibi 20. yüzyılda yaşamış alimler de tefsirlerinde cihat ile ilgili ayetleri kapsamlı bir şekilde ele almışlardır. Bununla beraber Hz. Peygamber'in cihat hakkında söylediği sözler ve uygulamalar, birçok muteber hadis kitaplarında çeşitli

---

⁴⁸ Ahmet Usta, "Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savafları", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10(2) (2012): 372.

⁴⁹ Bu bağlamda Taberî, Mâtürîdî, İbn Cevzî, Kurtubî, Neseî, İbn Kesîr, Ebussuûd Efendi gibi alimlere ait tefsirlere bakınız. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, Taberî Tefsiri*, çev. Mehmet Keskin, iht. ve tah. Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Ahmed Salih Rıza (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2006); Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân, Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2019); Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, çev. Abdülvehhap Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009); Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân, Kurtubî Tefsiri*, çev. ve not. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 2005); Ebû'l-Berekât Hâfîzuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Neseî Tefsiri, Medâriku't- Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, çev. Harun Ünal (İstanbul: Ravza Yayınları, 2003); Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el- Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm, İbn Kesîr Tefsiri*, tah. Abdurrezzak el-Mehdi, çev. Savaş Kocabaş (İstanbul: Polen Yayınları, 2010); Şeyhülislam Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm, Ebussuûd Tefsiri, Kur'an-ı Kerim'in Meziyetlerinin Akıselime Açıklanması*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, Mayıs 2016).

başlıklar altında yer almıştır.⁵⁰ Tefsir ve hadis kitaplarının yanında cihat meselesi fıkıh kitaplarında, megâzi ve ahkâmu's-sultaniyye eserlerinde de ele alınmıştır. Bu kaynaklar İslam savaş hukukunun temel kaynakları olmakla beraber İslam tarihi boyunca savaş hukukuyla alakalı sayısız eser telif edilmiştir.⁵¹

İslam savaş hukukuna dair günümüzde birçok kitap, makale, yüksek lisans tezi ve doktora çalışmaları da mevcuttur. Bununla beraber yabancı kaynaklarda da İslam savaş hukuku detaylıca ele alınmıştır. Ancak konunun çok geniş olması hasebiyle araştırmamızda Kur'an-ı Kerim'deki savaşla alakalı ayetler ve Hz. Peygamber'in bu konudaki hadisi şerifleri başta olmak üzere ana kaynaklara işaret edilecektir. Bu vesileyle İslam savaş hukuku ve cihatla alakalı kavramlar genel hatlarıyla ele alınmaya çalışılacaktır.

İslam'ın ortaya koyduğu savaş hukuku Hz. Peygamber'in katıldığı savaşlar ve savaş hususunda inen ayetler ışığında en ince detaylarına kadar açıklanmıştır. İslam savaş hukukunun ana yapı ve iskeletini oluşturan bu düzenlemeler; “savaşa başvurma hukuku”, “savaş içi hukuk” ve “savaş sonrası hukuk” şeklinde sınıflandırılıp incelenebilir.⁵² Ancak araştırmamızın kapsamından çıkmamak adına bu bahiste askeri manevi danışmanları yakinen ilgilendiren “Cihat”, “İ'la-yi Kelimetullah”, “Şehitlik ve Gazilik”, “İslam Fıkıhına Göre Savaş Adap ve Usulü” gibi kavramlar ele alınacaktır.

---

⁵⁰ Bu bağlamda Buhârî'ye ait el-Câmiu's-Sahîh, Müslim'e ait el-Câmiu's-Sahîh, Tirmizî'ye ait el-Câmiu's-Sahîh, Ebû Dâvûd'a ait es-Sünen, Nesâî'ye ait es-Sünen ve İbn Mâce'ye ait es-Sünen, İmam Mâlik'e ait el-Muvatta, Dârimî'ye ait olan es-Sünen isimli eserler örnek olarak gösterilebilir. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh (Sahîh-i Buhârî), Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, çev. Mehmet Sofuoğlu (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 1987); bû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Niysâbü'rî, *el-Câmiu's-Sahîh (Sahîh-i Muslim), Sahîh-i Muslim ve Tercemesi*, çev. Mehmet Sofuoğlu (İstanbul: İrfan Neşriyat, 1988); Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh (Sünen-i Tirmizî), Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu (İstanbul: Yunus Emre Yayınevi, 1981); Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen (Sünen-i Ebû Dâvûd), Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, haz. Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar ve Necat Akdeniz (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1988); Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen (Sünen-i Nesâî), Sünen'ün-Neseî*, çev. Muhtar Büyükçınar, Ahmet Tekin, Ö. Faruk Harman ve Yaşar Erol (İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Es-Sünen (Sünen-i İbn Mâce), Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, çev. Haydar Hatipoğlu (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012); Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebû Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta', Muvatta'*, çev. Ahmet M. Büyükçınar, Vecdi Akyüz, Ahmet Arpa, Durak Pasmaz ve Abdullah Yücel (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994); Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen, Sünen-i Dârimî*, çev. ve tah. Muhammed Aydınlı (İstanbul: Madve, 1994)

⁵¹ Asım Öztürk, “İslam Savaş Hukukunun Kökenleri: Kur'an ve Sünnet'te Savaş”, (Yüksek Lisans Tezi, İbn Haldun Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, 2019), s. 3.

⁵² Öztürk, “İslam Savaş Hukukunun Kökenleri”, s. 6.

2.1.1.1. Cihat Kavramı

Modern devletler hukuku doktrinine göre “savaş” kelimesi, “ tarafların çıkarları doğrultusunda birbirlerine isteklerini zorla kabul ettirmek amacıyla ve devletler hukukunca öngörölmüş kurallar çerçevesinde iki veya daha fazla devlet arasında yapılan silahlı mücadele” şeklinde ifade edilmektedir.⁵³ Ancak İslam dininde savaş anlamına gelen “Cihat” klasik ve modern savaş anlayışlarından farklı bir kavramsallaştırmaya ve dini bir zemine sahiptir. İslam dinine göre cihat farklı anlamları ihtiva etmekle beraber genel olarak “düşmanla savaşma, İslam’ı tebliğ ve nefisle mücadele” olmak üzere üç temel anlamı ihtiva etmektedir. Cihat kelimesi Arapça “direnme, çabalama” manasındaki *cehd* kökünden gelmektedir. “Mücadele, savaş, düşman ile çarpışma, dövüşme, Allah rızası için yapılan muhabere” gibi anlamlara gelmektedir. Bununla beraber cihat “dinî bilgileri öğretmek, yaymak için çalışmak. İman, ibadet, ahlak ve beşerî münasebetler konusunda titiz davranarak Allah’ın sevgili kulu olabilmek için çalışmak, çabalamak; kendi benliği ve nefsi ile mücadele etmek. İslam davası uğruna, yeryüzünde İslam düzenini egemen kılmak veya bu düzeni savunmak amacıyla yapılan savaş” gibi farklı anlamlarıyla beraber kullanılmaktadır.⁵⁴ Bu bağlamda İslam fikhına göre cihat “Allah yolunda gayri müslimlere karşı can, mal, dil ve diğer vasıtalarla yapılan fiili savaşta elden gelen güç ve gayreti sarf etmek” anlamını taşıırken tasavvuf geleneğinde nefsin kötü huylarını yenme çabası olarak nitelendirilmiştir.⁵⁵ Bu açıdan değerlendirildiği takdirde üç çeşit cihadın var olduğu ifade edilmektedir. Birinci ve en temel anlamıyla cihat kafirlere karşı yapılan fiili savaşı ifade ederken, nefsin kötü huylarıyla yapılan cihat ikinci anlamını ihtiva etmekte, üçüncü anlamında ise cehalete karşı ilim ile yapılan mücadele ifade edilmektedir.

İslam peygamberi Hz. Muhammed’in hadislerinde cihadın farklı anlamlarına temas edilmektedir. Bu bağlamda cihadın birinci anlamına yani kafirlere karşı fiili mücadeleye işaret eden “Müşriklere karşı mallarınızla, canlarınızla ve dillerinizle savaşınız.”⁵⁶ hadisi örnek verilebilir. Cihadın ikinci anlamına yani cehalete karşı ilimle mücadeleye ise “Zalim hükümdarın yüzüne karşı (söylenen) adalet sözü, şüphesiz en

⁵³ Ahmet Yaman, “Savaş”, *DİA*, XXXVI, 196-200

⁵⁴ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, 1. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007, 1: s. 815.

⁵⁵ Ahmet Özel, “Cihad”, *DİA*, VII, 531-534.

⁵⁶ Tirmizî, *el-Câmiu’s-Sahih*, “Cihadın Faziletleri” 2, 3:182.

büyük cihattır.”⁵⁷ hadisi örnek gösterilebilir. Cihadın ahlakla alakalı olan üçüncü manasına işaret eden “Mücahid, nefisine karşı cihad (mücadele) edendir.”⁵⁸ hadisi örnek olarak zikredilebilir. Bu sebeple cihat kavramı sadece fiili savaşmayı ifade etmeyip aynı zamanda ilmi mücadeleyi, nefis terbiyesini ve bu konularla alakalı hususları ihtiva eden geniş bir anlama sahiptir.

Kur’an-ı Kerim’de Allah yolunda savaşmak ve cihatla alakalı birçok ayet-i kerime mevcuttur. Bu ayetlerin bir kısmı savaşın meşruiyetini ortaya koyarken bir kısmı cihadı teşvik etmekte, cihadın nasıl ve kimlere karşı yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Hac ve Tevbe surelerinde yer alan üç ayet-i kerimede meşru savaşın şartları ile alakalı hususlar ortaya konulmuştur. Bu ayetlerde “kendilerine savaş açılan ve zulme uğrayan Müslümanlara, savaşmak için izin verildiği”⁵⁹ ve bu iznin “Rabbimiz Allah’tır demeleri sebebiyle haksız bir şekilde yurtlarından çıkarılmış olmalarından dolayı olduğu”⁶⁰ ifade edilmiştir. Bir diğer ayette “Allah’a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah’ın hükümlerini kabul etmeyen ve İslam’ı din edinmeyen kimseler ile cizye verilinceye kadar savaşılması gerektiği”⁶¹ ifade edilmiştir.

Kur’an-ı Kerim’de yedi ayet-i kerimede Müslümanlar cihada teşvik edilmişlerdir. Bu ayetlerde “Müslümanlara düşmanlık yapan kimselerle Allah yolunda savaşılması ancak aşırılığa kaçılmaması”⁶² ve “Din yalnız Allah’ın oluncaya ve fitne ortadan kaldırılıncaya kadar Allah’a ortak koşanlarla savaşılması gerektiği, ancak karşı tarafın barış istemesi durumunda sadece zalimlere karşı savaşılması gerektiği”⁶³ belirtilmiştir. Bakara suresi 214. ayette ise dünyadaki tüm sıkıntıların birer imtihan olduğu ve cennete girmek için Allah’ın Müslümanları imtihan ettiği ifade edilmiştir. Ayet-in devamında Allah’ın yardımının yakın olduğu Müslümanlara müjdelenmiştir.⁶⁴ Âl-i İmrân suresinin 139. ayet-i kerimesinde “İnananların gevşeklik göstermemesi, üzüntüye kapılmaması gerektiği; zira üstün gelecek olanların kendileri olduğu”⁶⁵ ifade edilmiştir. Nisâ suresi 74. ayette “dünya hayatını ahiret hayatı karşılığında satanların Allah yolunda savaşmaları

---

⁵⁷ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Cihad” 17, 9: 486.

⁵⁸ Tirmizî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Fitne” 12, 4: 48.

⁵⁹ Hac 22/39.

⁶⁰ Hac 22/40.

⁶¹ Tevbe 9/29.

⁶² Bakara 2/190.

⁶³ Bakara 2/193.

⁶⁴ Bakara 2/214.

⁶⁵ Âl-i İmrân 3/139.

emredilmiş, bu uğurda savaşmış ve şehit olan yahut galip gelip gazi olan kimselere büyük bir mükafat verileceği⁶⁶ ifade edilmektedir. Nisâ suresi 95. ve 96. ayetlerde “Mü’minlerden özür sahibi olmaksızın oturanlar ile Allah yolunda canları ve malları ile cihad edenlerin eşit olmadığı, canları ve malları ile cihad edenleri Allah’ın cihattan geri kalanlara üstün kıldığı” belirtilmektedir.⁶⁷

Kur’an-ı Kerim’de “savaşın insanlara zor geldiği halde Müslümanlar üzerine farz kılındığı⁶⁸, “iman edenlerin Allah yolunda savaşmaları buna mukabil inanmayanların batıl yolunda savaşmaları; bu sebeple Allah’a inanan kimselerin şeytanın dostlarına karşı savaşmaları gerektiği⁶⁹ emredilmiştir. Nisâ suresi 84. ayette ise “Allah yolunda kafirlere karşı savaşılması ve Müslümanların cihada karşı teşvik edilmesi⁷⁰ zikredilmiştir. Enfâl suresi 65. ayette Mü’minlerin “içinde sabırlı yirmi kişi bulunması durumunda iki yüz kişiye galip geleceği; sabırlı yüz kişi bulunması dahilinde inkâr edenlerden bin kişiye galip geleceği” ifade edilmiştir.⁷¹ Bir sonraki ayette ise bu sayı azaltılmış ve Mü’minlerin “içinde sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiye galip geleceği, sabırlı bin kişi olması durumunda Allah’ın izniyle iki bin kişiye galip geleceği ve Allah’ın sabredenler ile beraber olduğu” ifade edilmiştir.⁷²

Kur’an-ı Kerim’de savaştan kaçılmamasıyla alakalı da çeşitli ayetler mevcuttur. Bu bağlamda Bakara Suresi’nin 246. ayet-inde Hz. Musa zamanından sonra İsrailoğullarının kendilerine gönderilen peygamberlerden birine “bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım” dedikleri ve bu peygamberin de “ya üzerinize savaş farz kılındığı halde, savaşmayacak olursanız?” şeklinde cevap verdiği iletilmiştir. Bunun üzerine İsrailoğulları “yurdumuzdan çıkarılmış, çocuklarımızdan uzaklaştırılmış olduğumuz halde Allah yolunda niye savaşmayalım” şeklinde cevap vermelerine karşın içlerinden pek azı hariç birçoğunun cihattan yüz çevirdikleri bahsedilmektedir.⁷³ Nisâ suresi 78. ayette ölümün sarp ve sağlam kalelerde olursa dahi nerede olunursa olunsun kişiye ulaşacağı belirtilmiştir. Bu sebeple savaşa giden bir insan kesin bir surette

---

⁶⁶ Âl-i İmrân Nisâ 4/74.

⁶⁷ Âl-i İmrân Nisâ 4/95-96.

⁶⁸ Bakara 2/216.

⁶⁹ Nisâ 4/76.

⁷⁰ Nisâ 4/84.

⁷¹ Enfâl 8/65.

⁷² Enfâl 8/66.

⁷³ Bakara 2/246.

ölmeyeceği gibi savaştan yüz çeviren insanlar da ölümden beri değildir. Âl-i İmrân suresi 153. ayette ise savaşta “Peygamber arkalarından çağırdığı halde durmadan savaş alanından kaçıp hiç kimseye dönüp bakmayan kişiler hakkında, Allah’ın kendilerine üzüntü üstüne üzüntü verdiği” ifade edilmiştir.⁷⁴

Kur’an-ı Kerim’i en iyi bilen ve yaşayan Hz. Muhammed; nasıl cihat edileceği, Allah yolunda cihadın fazileti ve mükafatı, hangi durumda ve neden cihat edilmesi gerektiği gibi hususları ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir. Bu bağlamda sahih hadis kaynaklarında geçen bir rivayette cihadın ne için yapılması gerektiği ve gerçek mücahit şu şekilde tarif edilmektedir:

Bir kısım kimseler ganimet malı için muharebe eder, bir kısım kimseler de insanlar arasında adının söylenip övülmesi için muharebe eder; bir kısım insanlar da yiğitlikteki mevki derecesi görülsün diye cihad eder. Şu hâlde Allah yolunda cihad eden kimdir?” diye sorması üzerine, Hz. Peygamber’in “Her kim Allah’ın kelimesi en yüksek olsun diye mukatele ederse; onunkisi Allah yolundadır.”⁷⁵

Bu hadisten de anlaşılacağı üzere cihadın maksadı dünyevi menfaatler değil Allah’ın rızasını kazanmaktır.⁷⁶ Aksi halde savaş meşruiyetini dinen kaybetmiş ve Allah rızasını gözetmeden savaşan kimseler, zalimler zümresine dahil olmuştur.

Hz. Muhammed’in cihatla alakalı hadisleri ve yaptığı savaşlar göz önüne alındığında cihadın namaz gibi, oruç gibi Allah’ın bir emri olduğu ve belirli şartlar dahilinde gerçekleştirildiği söylenebilir. Bu bağlamda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Allah’tan başka hak ilâh olmadığına ve Muhammed’in Resûlullah olduğuna (zahirde) şahadet, namazı ikame, zekâtı eda edinceye kadar insanlarla muharebe etmem bana emrolundu. Onlar bu işleri yapınca -Müslümanlık hakkının gereği (olan hadler) müstesna- İslâm hakkı olmak üzere canlarını ve mallarını benim elimden kurtarırlar. (Bâtınlarından dolayı olan) hesaplarına gelince, o (hesabı görmek) Allah’a aittir.⁷⁷

⁷⁴ Âl-i İmrân 3/153.

⁷⁵ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Cihad” 15, 9: 485.

⁷⁶ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Humus” 10, 6: 2907-2908.

⁷⁷ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “İman” 16, 1: 178-189.

Ayetler ve hadisler genel olarak değerlendirildiği takdirde Allah yolunda savaşmanın Müslümanlar için dünya ve ahiretlerini ilgilendiren önemli bir noktada durduğunu ve Allah'ın cihadı bir imtihan vesilesi kıldığını söylemek mümkündür. Bu imtihan Allah rızasını kazanmak uğruna canıyla, malıyla mücadele eden kullarla münafıkları ve inanmayanları ayırmak içindir. Savaş esnasında çekilen sıkıntılar ve zorluklar vesilesiyle kul Allah'a yaklaşmakta ve çekilen bu sıkıntılar günahlara kefaret olmaktadır. Müslümanların zulme karşı bilfiil savaşarak mücadele etmeleri dini bir vecibedir ve zulme karşı fiili cihattan kaçmak zulme müsaade etmek anlamına gelmektedir. Bu sebeple Allah kıyamete kadar Müslümanların üzerine cihadı farz kılmıştır. İslam dinine göre savaşta istenmesi gereken ölüm ve şehitliğin kendisi değildir, bilakis zalim ve kafirlere karşı galip gelmektir. Gayesi Allah rızası olmayan, dünyevi menfaatle yapılan her savaş cinayettir. Savaşta yenilgiye uğramak da Müslümanların imanlarında bir zaaf oluşturmamalıdır. Zira Allah Uhud Savaşı'nda Müslümanlara zafer nasip etmemiş, Hz. Peygamber'in amcası Hz. Hamza da dahil olmak üzere birçok sahabe bu savaşta şehit olmuştur. Bu sebeple Müslümanların, zaferin ancak Allah'ın takdiriyle olduğunu bilmeleri gerekmektedir. Allah yolunda ihlasla canlarıyla, mallarıyla mücadele eden kimselere Allah'ın dünyada zafer, şeref ve izzet; ahirette ise cennet ve ebedi nimetler vaat ettiği unutulmamalıdır.

İslam savaş hukukuyla alakalı hususlar ilk dönem fıkıh kaynaklarında “siyer” veya “cihad” başlıkları altında ele alınmıştır. Siyer, İslam hukukunda kavramsal olarak devletler hukukunu ifade etmekte, Hz. Peygamber ve sonraki halifelerin devlet yönetimiyle alakalı ortaya koydukları tavır, hareket ve davranışları kapsamaktadır.⁷⁸ Siyer kelimesi Arapça sîret kelimesinin çoğulu olarak kullanılmakla beraber “bir kimsenin huyu, ahlakı, karakteri, yaradılış, gidiş, yol, tarz, biçim” gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁹ Siyer kelimesi ilk defa Ebû Hanîfe (v. 767) tarafından savaş ve barış hakkındaki fıkıh derslerinde ifade edilmiştir.⁸⁰ Günümüzde bu kelimenin karşılığı “devletler arası hukuk” olarak ifade edilebilmektedir. Bu bağlamda Ebu Hanife'nin en meşhur iki öğrencisinden biri olan Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin yazdığı *Kitâbu's-*

⁷⁸ Öztürk, “İslam Savaş Hukukunun Kökenleri: Kur'an ve Sünnet'te Savaş”, 50-51.

⁷⁹ Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, 4: s. 4261.

⁸⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş, İstanbul: Beyan Yayınları, 1998, s. 19.

Siyeri'l-Kebir isimli eser, günümüze ulaşmamakla beraber bu konuyla alakalı önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸¹ Serahsî, bu eser üzerine şerh yazarak “*Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*”⁸² ismiyle bir eser kaleme almış ve bu kitap günümüze ulaşabilmiştir. *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir* dünyada devletler hukuku alanında yazılmış ilk kapsamlı eser olarak kabul edilmiştir. Eseri bu kadar önemli kılan hususlardan birisi de *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*'in II. Mahmud döneminden itibaren Osmanlı ordusunda okutulmak üzere Türkçeye tercüme edilmesidir.⁸³ Bu açıdan bu eser gerek İslam devletler hukuku ve İslam savaş hukuku ile ilgili ayet, hadis ve hükümleri ihtiva etmesi gerekse tarihimizde yer alan askeri imamlık müessesesinde okunan bir eser olması hasebiyle ayrı bir öneme sahiptir.

Muhammed Şeybani'nin kaleme aldığı *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*'de İslam savaş hukukuyla alakalı birçok konu farklı açılardan karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Cihatla alakalı ayetler ve hadisler başta olmak üzere zamanın ulemasının görüşlerine yer verilmiştir. Muhammed Şeybani, devletler arası ilişkiler üzerine ilk sistematik çalışmayı ortaya koymuş ve bunun neticesinde “devletlerarası hukukun kurucusu” olarak anılmıştır.⁸⁴ *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*'de İslam'a göre savaşa başvurma şartları, savaş anında geçerli fıkhi hükümler ve stratejiler, askerlerin ve komutanların uyması gereken kurallar, eman ve diplomatik ilişkiler, ganimet ve esirler hakkında hükümler, devletlerarası anlaşmalar; yabancılar hukuku, ihtilaf hukuku, vatandaşlık hukuku gibi birçok husus ele alınmaktadır. Kitapta ele alınan bu meseleler rivayet ve fıkhi yorumlar ile desteklenerek İslam savaş hukukuna dair birçok husus geçmektedir.

2.1.1.2. İ'la-yi Kelimetullah Kavramı

İslam dinine göre cihadın asıl gayesi “İslam dininin tevhid akidesini, şanına layık bir şekilde yüceltip yayma” anlamına gelen i'la-yi kelimetullahtır.⁸⁵ Burada kelimetullah kelimesinden kasıt sadece Allah'ın kelamı olmayıp geniş bir anlamı ihtiva ederek “Allah'ın emri ve rızasını teşkil eden her şey” olarak anlaşılması daha doğru olacaktır. Zira i'la-yi kelimetullah ifadesinden kasıt Allah'ı tesbih etmek ve ibadet etmekten farklı

⁸¹ Taş, Aydın. “Şeybânî, Muhammed b. Hasan”, *DİA*, 39, 42-43.

⁸² Serahsi, *İslam Devletler Hukuku, Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*, çev. İbrahim Sarmış ve M. Sait Şimşek, ed. Ahmet Yaman (Konya: Eğitaş Yayınları, 2001).

⁸³ Öztürk, “İslam Savaş Hukukunun Kökenleri: Kur'an ve Sünnet'te Savaş”, 180.

⁸⁴ Ahmet Yaman, “es-Siyerü'l-Kebîr”, *DİA*, XXXVII, 327-329

⁸⁵ Metin Yurdagür, “İ'lâ-yi Kelimetullah”, *DİA*, XXII, 62-63

olarak fiiliyatı ifade eden bir durum söz konusudur. İ'la-yi kelimetullah ifadesi bilfiil Allah yolunda cihat etmek anlamına gelmekte ve tamamen dışa dönük bir karakter taşımaktadır. Hz. Muhammed ve ashabı i'la-yi kelimetullah uğruna gayri müslimlerle cihat etmiş ve İslam bu suretle kısa bir sürede başta Arap yarımadası olmak üzere Kuzey Afrika, Suriye, Irak, Horasan ve dünyanın birçok bölgesine çok kısa bir sürede yayılmıştır. Yapılan fetihler İslam dininin hızlıca yayılmasına vesile olmuş ve i'la-yi kelimetullah'ın asıl gayesi olan adaletin tesisini temin etmiştir. Bu bağlamda i'la-yi kelimetullah fikrinin İslamiyet'in çok kısa bir zamanda hayret verici bir şekilde yayılmasının ana faktörlerinden biri olduğu kabul edilmektedir.

İ'la-yi kelimetullah birincil anlamıyla Allah'ın kelimesinin yani İslam'ın yüceltilmesi amacıyla cihat etmek anlamına gelse de sadece Allah yolunda “gaza” etmek bu ifadeyi tanımlamakta yetersiz kalacaktır. Zira Allah'ın kelimesinin yüceltilmesinden kasıt bütünüyle devleti oluşturan adalet ve eğitim gibi konuları da kapsamakta, Allah'ın adaletinin gerçekleştirilmeye çalışılması yahut Allah'ın dininin okullarda öğretilmesi gibi hususlar yine i'la-yi kelimetullah başlığı altına girmektedir. Bu bağlamda i'la-yi kelimetullah en geniş anlamıyla Allah'ın hükümlerini, adaletini ve İslam'ı yer yüzüne hâkim kılmak anlamını taşımaktadır. Şüphesiz bu gayeye ulaşmanın öncelikle yolu Allah yolunda cihat etmek ve gayret göstermektir. Allah yolunda gaza etmek İslam'ın bir beldede yayılmasına imkân tanımakta, daha sonra İslam'ın adaleti ve Allah'ın hükümleri tesis edilerek i'la-yi kelimetullah tamamlanmaktadır.⁸⁶

Türkler İslamiyet öncesinde de yer alan nizam-ı alem düşüncesini İslamiyet'i kabul etmeleriyle beraber i'la-yi kelimetullah kavramıyla birleştirmiş ve i'la-yi kelimetullah uğruna fetihler gerçekleştirmiştir. Başta Anadolu olmak üzere Rumeli ve Balkanlarda gerçekleştirilen fetihlerin ana saiki yine i'la-yi kelimetullah düşüncesinden kaynaklanmaktadır.⁸⁷ Bu bağlamda Türk töresinde yer alan nizam-ı alem fikri ile İslam şeriatında yer alan i'la-yi kelimetullah düşüncesinin paralellik arz etmesi İslam'ın kısa bir süre içerisinde Türkler tarafından benimsenmesine ve devamlı surette Hristiyan Batıya karşı fetihlerin gerçekleşmesine vesile olmuştur. Selçuklu Devleti'yle başlayıp Osmanlı

---

⁸⁶ Esra Mindivanlı, “Kuruluş Döneminde Osmanlı Devleti'nin Kimlik Siyaseti ve İdeolojisi” (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), s. 59-61.

⁸⁷ Durmuş Hocoaoğlu, “Osmanlı, Cumhuriyet, ‘Gazâ, Cihad ve İlä-yı Kelimatu'llah’ İdesi Üzerine Bir Tarih Kritiği”, *Düşünen Siyaset* 7-8 (1996): 143.

Devleti'yle milli bir ideal olarak sürdürülen batıya doğru yürüme siyasetinin temelinde gaza, cihad ve i'la-yi kelimetullah gibi düşünceler yer almaktadır. Türklerin Hristiyan garba karşı yaptıkları tüm fetihlerin temelini yine i'la-yi kelimetullah düşüncesi oluşturmaktadır.⁸⁸

İ'la-yi kelimetullah düşüncesiyle, Türklerde yer alan “Kızıl Elma” düşüncesi arasında bir irtibat kurmamız mümkündür. Kızıl Elma düşüncesinin tam olarak kökeni bilinmese de menkıbevi şekilde Ayasofya'nın önündeki Justiniaus heykelinin elindeki kızıl küre Türk “kızıl elma”sı ve Türklerin cihan hâkimiyetinin nihai hedefi olarak nitelendirilmektedir.⁸⁹ Heykelin sağ eli havada, insanları Konstantinopolis'e davet eder vaziyettedir. Bu küre yüzyıllar boyu Türklerin kızıl elmasını temsil etmiştir. Bu bağlamda Konstantinopolis'i almak, Türk cihan hâkimiyeti mefkuresinin bir sembolü olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren i'la-yi kelimetullah uğruna gerçekleştirdikleri fetihlerin en başında İstanbul'u alma ve Hz. Muhammed'in hadisinde müjdelediği kimseler olma düşüncesi yatmaktadır.⁹⁰ Zahiri olarak kızıl elma i'la-yi kelimetullah uğruna fethedilmesi gereken şehirleri ifade ederken asıl gaye Allah'ın dininin ve adaletinin dünyaya hâkim olması amacını taşımaktadır. Bu sebeple kızıl elma bir şehri fethetmekten daha yüce bir ülküyü ihtiva etmektedir. İstanbul'un fethinden sonra, cihan hâkimiyetinin sembolü olan “kızıl elma”, Roma'ya yani Katolik dünyasının merkezine intikal etmiştir. Daha sonra Roma Papalığına hâkim olmak için Viyana şehrini düşürmek bir zaruret haline gelmiş ve bunun sonucunda Türklerin yeni kızıl elması Viyana haline gelmiştir. Kızıl elma bu vasfıyla i'la-yi kelimetullah uğruna alınması gereken Hristiyan şehirlerini ifade etmiştir. Fethedilmek istenilen “kızıl elma” i'la-yi kelimetullah, nizam-ı alem, gaza ve cihad düşüncelerinden teşekkül etmiş bir üst ideali ifade etmektedir. Bu nedenle “kızıl elma” ideali, devlet adamları tarafından her daim bu ülküyü gerçekleştirecek olan askerlerin gönlünde canlı tutulmaya çalışılmıştır.⁹¹ Yeniçeri

⁸⁸ Mindivanlı, “Kuruluş Döneminde Osmanlı Devleti'nin Kimlik Siyaseti ve İdeolojisi”, s. 61.

⁸⁹ Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsânî Esasları*, 15. baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006, s. 38-40.

⁹⁰ “İstanbul muhakkak fethedilecektir. Bu fethi yapacak hükümdar ve ordu ne mükemmel insanlardır.” Buhârî, et-Tarihu'l-Kebîr, I (İkinci Kısım), 81.

⁹¹ Caner Arabacı, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluş ve Yükselişinde İdeal Yapının Rolü”, *Aratay Sosyal Araştırmalar Dergisi* (1999): 815-32.

Ocağı'nda “Destiye kurşun atar; keçeye kılıç çalar; kızıl elmaya dek gideriz” sözü kızıl elmanın ve i'la-yi kelimetullahın Osmanlı ordusunu için önemini ispatlar niteliktedir.⁹²

2.1.1.3. Şehitlik ve Gazilik

Şehit sözcüğü Arapçada “gören, bilen, şahit olan” manasına gelmektedir.⁹³ Dinî bir terim olarak Allah yolunda canını veren Müslümanı ifade etmektedir. Kelimenin sözlük ve terim anlamları beraber incelendiğinde iki anlam arasında bir bağ görülmektedir. Buna göre şehit kelimesini “görülen, tanıklık edilen” (meşhûd) manasına göre açıklayan İslam âlimleri, i'la-yi kelimetullah uğruna canını feda eden kimsenin canını verdiği ilk andan itibaren cennet nimetlerine erişmesi ve ahirette şahitlik yapmaları hasebiyle bir bağ kurmaktadır. Bununla beraber “gören, tanıklık eden” (şâhid) anlamını esas alanlar, şehidin kıyamet gününde kendisinden Hz. Peygamber'le birlikte geçmiş ümmetler hakkında şahitlik etmesi isteneceği için ona şehit dendiğini ifade etmektedirler.⁹⁴

Şehit kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de birçok ayet-i kerimede geçmektedir. Şehit kelimesinin geçtiği çoğu yerde kelime, “tanık” anlamında kullanılırken bazı ayetlerde ise “Allah'ın iradesine uygun biçimde yaşayan kâmil insan, örnek kişi, önder” manasında kullanılmıştır. Bununla beraber şehit kelimesi Allah yolunda canını feda ederek şehitlik mertebesini kazanan kimseler anlamında üç ayette karşımıza çıkmaktadır ve ayet-i kerimelerde kelimenin çoğul hali olan şüheda kelimesi kullanılmıştır. Birçok ayet-i kerimede şehitliğin önemine ve Allah katındaki değerine dikkat çekilmiştir. Bakara suresinin 154. ayetinde i'la-yi kelimetullah ve Allah yolunda öldürülenler için ölümler denilmemesi gerektiği, bilakis o kimselerin Allah katında diri oldukları ifade edilmiştir. Bu kimselerin Allah katından çeşitli rızıklara mazhar oldukları belirtilmiştir.⁹⁵ Başka bir ayet-i kerimede Allah yolunda şehit olan kimselerin amellerinin zayi olmayacağı ve onların vaat edildiği üzere cennette olacakları müjdelenmiştir.⁹⁶ Buna ek olarak bazı ayetlerde Allah yolunda savaşarak canını veren kimselerin ahiretteki derecesinin peygamberler ve sıddıklardan sonra geldiği ifade edilmiştir.⁹⁷ Şehitlerin sadece savaşta

⁹² Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 40.

⁹³ Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, 4: s. 4448.

⁹⁴ Fahrettin Atar, “Şehid”, *DİA*, XXXVIII, 428-431.

⁹⁵ Bakara 2/154.

⁹⁶ Muhammed 47/ 4-6.

⁹⁷ Nisa 4/ 69.

canını veren kimseler olmadıkları; hastalık sebebiyle, suda boğularak, yanarak, depremde enkaz altında kalarak, doğum yaparken vefat eden Müslümanların da şehit olduklarını ifade eden hadis-i şerifler mevcuttur. Bu bağlamda şehitliğin i'la-yi kelimetullah uğruna savaşta canını feda edenlerle sınırlı olarak yorumlamanın doğru olmayacağını, Allah'ın adını yüceltmek için çaba gösterip toplumda adaleti ayakta tutan ilim sahibi kimselerin ve hadisi şeriflerde vefat etmeleri durumunda şehit olacağı söylenen kimselerin de bu makama erişeceği bildirilmektedir.

Hz. Muhammed'in şehitlikle ilgili hadisleri genel olarak incelendiği takdirde, bu hadislerde şehit olan kimsenin dünyevî amaçlarla canını vermeyen yalnız Allah'ın dininin yüceltilmesi yani i'la-yi kelimetullah için canını feda edenlerin sadece şehit sayıldığı ifade edilmiştir.⁹⁸ Şehit olan kişinin acı çekmeden ruhunu teslim ettiği, savaş esnasında kanının ilk damlası yere düştüğü anda kul hakları dışında bütün günahlarının affedildiği, sadece Allah rızasını gözeterek canını veren şehidin kabir azabı çekmeyeceği ve kabirde kendisine cennetteki makamının gösterileceği ifade edilmiştir. Bununla beraber şehitlerin akrabalarından yetmiş kişiye günahlarına şefaate edebileceği⁹⁹ ve şehitlerin cennete ilk girenlerden olacağını da Hz. Peygamber ifade etmiştir. Şehitlik bir insanın varabileceği en yüce makamdır. Zira her insan bir gün bir şekilde ölecektir. Bu sebeple kaçınılmaz olan ölümün en şerefli ve yüce hali i'la-yi kelimetullah uğruna Müslümanın canıyla, malıyla ve tüm imkanlarıyla cihat etmesi ve şehit olmasıdır. Şehadet ile ilgili başka bir rivayette Hz. Peygamber'in "Cennete giren hiçbir kimse, yeryüzündeki her şeye malik olmak üzere dahi olsa, tekrar dünyaya dönmeyi istemez. Bundan şehid müstesnadır. O, görmekte olduğu kerametten dolayı tekrar dünyaya dönmeyi ve on kere öldürülmeyi temenni eder." dediği ifade edilmiştir.¹⁰⁰ Bunun sebebi şehitlerin ruhlarını teslim ettikleri ilk andan itibaren Allah katında görecekları ikram sebebiyledir.¹⁰¹ Hz. Muhammed bazı hadislerde canını, malını ve namusunu savunurken ölenlerin yine şehit olduğunu bildirmiştir.¹⁰² Veba, kolera gibi bulaşıcı yaygın hastalıklar sebebiyle vefat edenlerin yine şehit sayılacağı¹⁰³, şehid olmayı temiz bir niyet üzere arzu edip yatağında vefat

⁹⁸ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Cihad" 15, 6: 2657-2658.

⁹⁹ Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Cihadın Faziletleri" 2, 3:182.

¹⁰⁰ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Cihad" 21, 6: 2662-2663.

¹⁰¹ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Cihâd", 6: 2709.

¹⁰² Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Diyet" 7, 3: 11.

¹⁰³ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Cihâd", 30: 2675-2676.

kimselerin de yine aynı şekilde şehitler mertebesinde ruhlarını teslim ettiği¹⁰⁴ ifade edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde cihat ile eş anlamlı olarak gaza kelimesi, mücahid ile eş anlamlı olarak gazi kelimesi daha sık kullanılmıştır. Gaza kelimesi “Din uğruna olunan harp ve kazanılan galibiyet, din düşmanlarına galip gelme, neşr-i din ve i’la-yi kelimetullah için harp” gibi anlamlara gelmektedir. Bununla beraber cihat tanımına paralel olarak “İslam dinini korumak ve yaymak amacıyla Müslüman olmayanlara karşı yapılan kutsal savaş” şekliyle de ifade edilmiştir.¹⁰⁵

Gazi kelimesi Arapça gaza kelimesinden gelmektedir. Gazi, “gazveye çıkan Müslümanlar arasında bulunan kimse veya kumandan. Savaşlarda büyük yararlıklar göstermiş bulunan kişi. Gittiği savaştan sağ ve muzaffer olarak dönen kimse” anlamlarını ihtiva etmektedir.¹⁰⁶

İslam dini Türkler tarafından kabul edildikten sonra gaza ve cihat düşüncesi Anadolu'nun fethinin ana saiki olmuştur. Gaza ve cihat ruhu sayesinde Anadolu'da gazi karakterli birçok beylik ve devlet kurulmuştur. Bununla beraber Batıda Doğu Roma ve Haçlılara karşı yapılan savaşlar, doğuda Moğol istilalarına karşı olan mücadeleler Türklerin arasında gaza idealinin ön plana çıkmasına sebebiyet vermiştir.¹⁰⁷

2.1.1.4. İslam Fıkına Göre Savaş Âdâbı

Kur'an-ı Kerim'de cihatla alakalı ayet-i kerimeler ve Hz. Muhammed'in savaş hususunda uygulamaları savaş adabının temelini teşkil etmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber ordu kumandanlarına şunları nasihat etmiştir:

1. “Kiliselerde ve Sinagoglarda Allah için nefsinin hapseden din adamlarını öldürme, mabetlerini sebepsiz yere yıkma
2. Savaşmayan çocukları öldürme
3. Savaşmayan kadınları öldürme
4. Savaşta etkisi olamayan yaşlıları öldürme

¹⁰⁴ Müslim, *Sahih-i Müslim*, “İmâre” 42, 6: 107-108

¹⁰⁵ Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, 3: s. 1658.

¹⁰⁶ Şinasi Tekin, “Türk Dünyasında Gaza ve Cihad Kavramları Üzerine Düşünceler”. *Tarih ve Toplum Dergisi* 19(109) (1993): 9-16

¹⁰⁷ Selahattin Döğüş, “Osman Gazi'den Gazi Mustafa Kemal'e Anadolu Gazileri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9(1) (2007): 26-48.

5. Meyveli ağacı kesme, savaşa mâni olmayan ağacı yakma
6. Düşmanın öküz, koyun gibi hayvanlarını kesme
7. Ganimet malına hıyanet etme
8. Harp emrinden asla korkma
9. İfsat etme ve komutanına asi olma.”¹⁰⁸

Hz. Muhammed'in savaşta tüm Müslümanların uyması gereken kurallar olarak zikrettiği bu hususlar, İslam dininin savaş adabını teşkil etmiştir. Bu düsturla fetihler gerçekleştiren İslam ordusu tarih boyunca fethettikleri bölgeleri imha amacı gütmemiş bilakis İslam ile ihya amacı gütmüşlerdir. Zira sebepsiz yere masum çocukları, kadınları, din adamlarını katleden kimseler cezalandırılmış ve Allah tarafından cihattan alacakları maddi-manevi nasipleri kesilmiştir. Bununla beraber Hz. Peygamber kafirlere işkence etmeyi, yakarak cezalandırmayı, savaşmayan sivillerin öldürülmesini kesin bir şekilde yasaklamıştır. Bu bağlamda İslam savaş hukuku ve adabıyla alakalı hususlar şu şekilde zikredilebilir:

1. Savaş sadece Allah'ın rızasını gözetilerek yapılmalıdır. Ganimet, zenginlik, şan ve şöhrat adına yapılan savaşların dinimizce batıl sayılmış ve bu uğurda ölen kimselerin şehit olmadığı bilakis cehennemde ceza çektikleri ifade edilmiştir.¹⁰⁹
2. Gerçekten Allah'a inanan ve bu uğurda canıyla malıyla mücadele eden Müslümanların kendilerinin sayıca daha fazla olan düşman Kuvvetleri'ne Allah'ın yardımıyla mukavemet sağlayacakları ayetlerde belirtilmiştir.¹¹⁰
3. Savaşmak insanların hoşuna gitse de gitmese de Allah katında Müslümanlara emredilmiş ve bir imtihan vesilesi kılınmıştır.
4. Allah herkesin ölümünü takdir edendir. Bu sebeple bir kişi savaştığı için hemen ölmeyeceği gibi savaştan kaçan kimseler de ölümden uzak değillerdir.
5. İslam dininde esas olan ölümün arzu edilmesi değil galibiyetin ve şehadetin arzu edilmesidir. Esas olan boş bir şekilde can vermek değil, son ana kadar Müslümanların muzaffer olması için mücadele edip bu uğurda çalışmaktır.

---

¹⁰⁸ İzmirli İsmail Hakkı, *Gazilere Armağan*, Askeri Matbaa, 1916, s. 8-16; Buhârî, Cihâd, 148; Müslim, Cihâd, 24, 25.

¹⁰⁹ Müslim, “İmâre”, 152.

¹¹⁰ Enfâl 8/65-66.

6. Savaştan kaçmak dinimizce büyük günahlar arasında zikredilmiş ve hem dünyada hem ahirette bu kimselerin durumunun zelil olduğu Kur'an-ı Kerim'de ifade edilmiştir.¹¹¹
7. Şehadet makamı Peygamberlik makamından sonra Allah katında en büyük makamdır. Allah yolunda i'la-yi kelimetullah uğruna canını veren kimse cennette en büyük mertebelerde bulunacaktır. Bu kimselere aynı zamanda şefaath hakkı verilecek, ruhlarını teslim ettikleri ilk andan itibaren asla bir daha acı çekmeyeceklerdir.
8. Savaşta masum kadınlara, çocuklara, din adamlarına, savaşa dahil olmamış kimselere, doğaya sebepsiz yere zarar vermek dinimizce yasaklanmıştır. Zira İslam'da esas olan imha değil ihyadır.

2.1.2. Yahudilik ve Hristiyanlıkta Savaş Kavramı

İslam inancında Yahudilik ve Hristiyanlık, özünde aynı olan tek bir Allah'a iman etmeleri sebebiyle "Semavi" olarak isimlendirilmiştir. İslam dininin temel akidesini ifade eden "Amentü" duası ve Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerinde, Allah'ın göndermiş olduğu peygamberlere ve kutsal kitaplara inanmak, İslam'ın temel akidesinde yer almaktadır. Bununla beraber bu dinlerin ve Kur'an-ı Kerim öncesi kutsal kitapların tahrif edildiği ve İslam'ın gelmesiyle beraber hükümlerinin lağvedildiği bildirilmektedir. Ancak bu dinlere mensup insanların savaş ahkâmı hakkında bilgi sahibi olmak, başta Hristiyan devletler olmak üzere dünya ülkelerinde gerçekleştirilen askeri manevi danışmanlık hizmetine dair çeşitli bilgileri ihtiva etmesi açısından önemlidir. Araştırmamızın bu kısmında Hristiyan ve Yahudi dinlerinde yer alan savaşa dair başta Eski ve Yeni Ahit olmak üzere çeşitli ayetler ve tarih sahnesinde Hristiyanların savaşa dair düşünceleri muhtasar bir şekilde aktarılmaya çalışılacaktır. Öncelikle tarihsel kronoloji göz önünde bulundurularak Yahudiliğin kutsal kitabı olan Eski Ahit'te yer alan savaşa dair ayetler incelenmeye çalışılacak, daha sonra Hristiyanların kutsal kitabı olan Yeni Ahit'teki ayetler ele alınacaktır. Bununla beraber Augustine ve Thomas Aquinas gibi çeşitli Hristiyan bilginlerin "Haklı Savaş" kavramına dair bilgiler verilmeye çalışılacaktır. Semavi dinlerin savaşa yaklaşımları başlı başına bir doktora araştırma konusudur. Bu sebeple

---

¹¹¹ Enfâl 8/15-16.

araştırmamızda sadece önemli noktalara temas edilerek diğer semavi dinlerde yer alan temel kavramlar ve tarihsel süreç hakkında bilgi verilecektir.

Türkçeye Kitab-ı Mukaddes olarak çevrilen Hristiyanların kutsal metinleri İngilizcede *Holy Bible*¹¹², Arapçada *el-Kitabu'l Mukaddes* olarak isimlendirilmektedir. Hristiyanlığa ait kutsal metinler Yunanca ve İbranice asıllarından Latinceye çevrilerek yüzyıllar boyu kilise tarafından ana dini kaynak olarak kullanılmıştır.¹¹³ Hristiyan inancına göre Kutsal Kitap, Tanrı'nın insanlarla yapmış olduğu bir "ahitleşme" olarak değerlendirilmektedir.¹¹⁴ Bu bağlamda Tanrı, İsa Peygamber'e kadar süre zarfında insanların kurtuluşu için Musa Peygamber ile bir ahit yapmış ancak bu ahit insanlar tarafından bozulunca İsa Peygamberle ahit yenilenmiştir. Hristiyanlara göre Tanrı'nın Musa Peygamber ile yapmış olduğu ahdin tam olarak anlaşılabilmesi için, İsa Peygamber ile yapılan ahde ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla Hristiyan düşüncesine göre İsa öncesinde yer alan Yahudi Kutsal Metinleri "Eski Ahit" olarak isimlendirilmektedir. İsa'dan sonra yazılan kutsal metinler ise "Yeni Ahit" olarak isimlendirilmiştir.¹¹⁵

Eski Ahit'te yer alan yaratıcı tasviriyle Yeni Ahit arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Zira Eski Ahit'te yer alan birçok ayette Tanrı "Cezalandırıcı" vasfıyla öne çıkmaktadır.¹¹⁶ Yeni Ahit'te ise cezalandırıcı Tanrı tasvirinden ziyade Tanrı'nın "Merhametli" olarak tasvir edildiği görülmektedir. Eski Ahid'e göre Musa peygamberin Tanrısı olan Yehova, Mısırlılara çeşitli azaplar göndererek onları helak etmiş, Tanrı'nın buyruğundan çıkan İsrailoğullarını itaatsizlikleri sebebiyle sürgün etmiş ve cezalandırmış, İsrailoğullarının yaptıkları davranışlardan ötürü onlara veba gibi hastalıklar yollamış, büyük günah işlemeleri halinde ölüm cezası gibi ağır cezalar getirmiştir.¹¹⁷ Yahudiliğin kutsal kitabı olan Tevrat'ta yer alan bazı ayetlerde Tanrıya ortak koşmak¹¹⁸, büyücülük yapmak¹¹⁹, din adamlarına karşı çıkmak¹²⁰, Tanrıya lanet

---

¹¹² Mehmet Alparslan Küçük, *Kutsal Kitap Anlayışı Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam Örneği*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2016, s. 87.

¹¹³ Şinasi Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019, s. 78.

¹¹⁴ Şaban Kuzgun, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2008, s. 5-30.

¹¹⁵ Şinasi Gündüz, *Hristiyanlık*, İstanbul: İsam Yayınları, 2021, s. 47.

¹¹⁶ Hasan İnan, "Haklı Savaş Doktrini Çerçevesinde Haçlı Seferlerinin Teolojik Temelleri" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), s. 21-22.

¹¹⁷ Eyyüp Ay, "Din ve Şiddetin Anlak Karelerinden Kesitler", *İslamiyat* 5(1) (2002): 13-22.

¹¹⁸ Kitabı Mukaddes Şirketi, *Kutsal Kitap Türkçe Yeni Çeviri*, (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2008): Tesniye,13.

¹¹⁹ Levililer 24.

¹²⁰ Tesniye 17.

etmek¹²¹, cinayet işlemek¹²², ana-babaya lanet etmek¹²³ gibi günahların ölümle cezalandırılması gerektiği, Tanrıya ortak koşan toplumların kılıçtan geçirilmesi gerektiğiyle alakalı ayetler mevcuttur.¹²⁴

Bununla beraber Tevrat'tın Tesniye bölümünde savaşla alakalı birçok ayet mevcuttur. Bu ayetlerde İsrailoğulları diğer inanmayan kavimlerle savaşa teşvik edilmekte ve Tanrı'nın yardımının yanlarında olacağı belirtilmektedir.¹²⁵ Tevrat'ın "Sayılar" bölümünde savaş sonrası ele edilen ganimetlerin sayımı ve kimlere dağıtılacağı ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.¹²⁶ Eski Ahit'te yer alan şu ayetler Yahudiliğin ve dolayısıyla Hristiyanların savaş ahkâmına dair önemli bilgileri ihtiva etmektedir:

Tanrınız Rab mülk olarak almak üzere gideceğiniz ülkeye sizi götürdüğünde, önünüzden birçok ulusu, Hititleri, Girgaşlıları, Amurluları, Kenanlıları, Perizlileri, Hivlileri, Yevusluları, sizden daha büyük ve daha güçlü yedi ulusu kovacak. Tanrınız Rab bu ulusları elinize teslim ettiğinde, onları bozguna uğrattığınızda, tümünü yok etmelisiniz. Bu uluslarla antlaşma yapmayacaksınız, onlara acımayacaksınız. Onlara kız alıp vermeyeceksiniz. Kızlarınızı oğullarına vermeyeceksiniz; oğullarınıza da onlardan kız almayacaksınız. Çünkü onlar oğullarınızı beni izlemekten saptırarak, başka ilahlara tapmalarına neden olacaklardır. O zaman Rab size öfkelenecek ve sizi çabucak yok edecek. Onlara şöyle yapacaksınız: Sunaklarını yıkacak, dikili taşlarını parçalayacak, Aşera putlarını devirecek, öbür putlarını yakacaksınız. Siz Tanrınız Rab için kutsal bir halksınız. Tanrınız Rab, mukaddes bir halk olmanız için, yeryüzündeki bütün halkların arasından sizi seçti.¹²⁷

Bu ayetlerden de anlaşılacağı üzere Eski Ahit'e göre İsrailoğulları vadedilmiş topraklarda yaşayan kafir ve müşrik toplumlarla savaşmalı ve onları yok etmelidir. Yahudiler Tanrı tarafından seçilmiş kimselerdir ve vadedilen topraklar tamamen ele geçirinceye kadar savaşta her yolu denemek mübahtır.¹²⁸ Tevrat'ta geçen başka bir ayette Tanrı, Samuel (Hz. İsmail)'e Amalekliler'e saldırmasını ve kadın erkek, çoluk çocuk, kafirlere ait hayvanlar da dahil olmak üzere hepsinin öldürülmesini emretmektedir. Buna ek olarak Eski Ahit'te, David (Hz. Davud) ve Solomon (Hz. Süleyman) Peygamberin

---

¹²¹ Levililer 24.

¹²² Mısır'dan Çıkış 21:12.

¹²³ Mısır'dan Çıkış 21:12.

¹²⁴ Tesniye, 6.

¹²⁵ Tesniye 20.

¹²⁶ Sayılar 31.

¹²⁷ Tesniye 7.

¹²⁸ Tesniye 20.

yaptıkları savaşlardan bahsedilmekte, bu savaşlarda kafir olan kavmin topluca yok edilmesi gerektiği hakkında bilgiler verilmektedir.¹²⁹

Yeni Ahit'te bariz bir şekilde "Cezalandırıcı" Tanrı tasvirinden ziyade "Merhametli" bir yaratıcı tasvir edilmektedir. Bununla beraber bazı ayetlerde savaşı çağrıştıran ifadeler yer almaktadır. Yeni Ahit'e göre İsa Peygamber dünyaya geliş amacını şu şekilde ifade etmektedir:

...Yeryüzüne barış getirmeye geldiğimi sanmayın! Ben barış değil, kılıç getirmeye geldim. Çünkü ben oğulla babasının, kızla annesinin, gelinle kaynanasının arasına ayrılık sokmaya geldim.¹³⁰ Ben dünyaya ateş yağdırmaya geldim. Keşke bu ateş daha şimdiden alevlenmiş olsaydı! Katlanmam gereken bir vaftiz var. Bu vaftiz gerçekleşinceye dek nasıl da sıkıntı çekiyorum! Yeryüzüne barış getirmeye mi geldiğimi sanıyorsunuz? Size hayır diyorum, ben ayrılık getirmeye geldim. Bundan böyle bir evde beş kişi, ikiye karşı üç, üçe karşı iki bölünmüş olacak. Baba oğluna karşı, oğul babasına karşı, anne kızına karşı, kız annesine karşı, kaynana gelinine karşı, gelin kaynanasına karşı olacaktır...¹³¹

Her ne kadar İsa peygamber geliş amacını bu şekilde ifade etmiş olsa da gerek Hz. İsa'nın dünyada bulunduğu süre zarfında gerekse miladi 3. ve 4. yüzyıla kadar Hristiyanlar herhangi bir askeri faaliyette bulunmamışlar ve savaşmayı, öldürmeyi kerih görmüşlerdir. Bununla beraber Yeni Ahit'te ifade edildiği üzere Hz. İsa havarilerine abalarını satıp kılıç almalarını tavsiye etmiştir:

Kılıcı olmayan, abasını satıp bir kılıç alsın. Size şunu söyleyeyim, yazılmış olan şu sözün bende yerine gelmesi gerekiyor: 'O, suçlularla bir sayıldı.' Gerçekten de benimle ilgili yazılmış olanlar yerine gelmektedir. Rab, işte burada iki kılıç var dediler. O da onlara, 'yeter' dedi.¹³²

Bu ifadelere karşın Yeni Ahit'te yer alan birçok ayette Hz. İsa savaşa, öldürmeye ve cezalandırmaya karşı olduğunu belirtmiştir. Buna göre "Göze göz, dişe diş dendiğini duyduunuz. Ama ben size diyorum ki, kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanağınıza bir tokat atana öbür yanağınızı da çevirin. Size davacı olup mintanınızı almak isteyene abanızı da

¹²⁹ 2. Samuel 11:1-27.

¹³⁰ Matta 10.

¹³¹ Luka 12:51.

¹³² Luka 22:36-38.

verin”¹³³, “düşmanlarımızı sevin”¹³⁴ ifadeleri Hz. İsa’nın ve havarilerinin savaş konusunda tavrını ortaya koymaktadır. Bununla beraber Hz. İsa hayattayken Hz. Musa, Hz. İsmail, Hz. Davud ve Hz. Süleyman gibi savaşmamış, kısa süren tebliğ döneminde cezalandırıcı bir din anlayışından ziyade affedici bir dini Filistinlilere ve İsrailoğullarına vaaz etmiştir. Bu sebeple Hristiyanlığın ilk dönemlerde Hz. İsa ve havarilerinden devlet yönetimi, askerlik, savaş, eğitim gibi dünyaya ait konularda geniş açıklamalar beklemek pek doğru bir tutum olmayacaktır. Hristiyan inancına göre gelmesi beklenen Tanrı’nın Krallığı’nın gecikmesi, Hristiyanlığın Roma devleti yönetiminde zamanla söz sahibi olmaya başlamasına sebebiyet vermiştir. Roma devleti içerisinde Hristiyan nüfus artmasıyla beraber devlet meseleleri teolojik açıdan ele alınmaya başlanmıştır.¹³⁵

3. ve 4. yüzyıllarda Hristiyanlık, Roma devleti tarafından tanınmış ve bu sürecin sonunda resmi din ilan edilmiştir. Bu bağlamda daha önceki tarihlerde savaşmaktan uzak duran ve savaşmayı bir bakıma kerih gören Hristiyanlar, devlet kanalıyla bir meşruiyete ve güce kavuştuktan sonra savaş kavramı teolojik olarak ele alınmaya başlanmıştır.¹³⁶

Bu dönemde Aziz Athanasius, Aziz Basil, Aziz Ambrose gibi birçok Hristiyan din adamı savaş kavramına dair teolojik zemin oluşturmaya çalışmıştır. Her ne kadar Yeni Ahit’te şiddetle alakalı ayetler ve hükümler çok az yer alsada Aziz Pavlus’un mektuplarında kafirlere ve zalimlere karşı savaşmak meşru görülmüştür. Bu düşünce zemininde piskopos ve filozof olan Aziz Augustine (v. 430) “Jus ad bellum” yani “Haklı Savaş Doktrini”ni ortaya koyarak Hristiyan savaş hukukunun teolojik zeminini ortaya koymaya çalışmıştır. Zira her ne kadar Yahudilikte ve Eski Ahit’te savaş hukukuna dair ayetler ve uygulamalar yer alsada Yeni Ahit’te ve Hz. İsa’nın hayatında savaş arzulanan ve emredilen bir şey değildir. Bu sebeple Hristiyanların fiilen zayıf oldukları 1., 2. ve 3. yüzyıllarda Roma’da azınlık olan Hristiyanlar savaş konusunda pasif bir tavır takınmışlardır.¹³⁷ Ancak bu durum yüzyıllar sürececek bir tartışmanın oluşmasına sebebiyet vermiş ve bu bağlamda Aziz Augustine başta olmak üzere Thomas Aquinas (v. 1274) gibi Hristiyan düşünürlerin “Haklı Savaş” doktrinini oluşturmalarına zemin hazırlamıştır. Haklı Savaş Doktrinine göre savaş sadece belli durumlarda meşrudur. Buna göre savaşa

---

¹³³ Luka 6:27-29.

¹³⁴ Luka 6:35.

¹³⁵ İnan, “Haklı Savaş Doktrini”, s. 31.

¹³⁶ İnan, “Haklı Savaş Doktrini”, s. 33.

¹³⁷ İnan, “Haklı Savaş Doktrini”, s. 29.

girmek için öncelikle haklı bir sebebe ihtiyaç vardır. Bir savaşın meşru olması için öncelikle savaşın saldırı amacı değil savunma amacı taşıması gerekmektedir. Bu bağlamda ilk haklı sebep kapsamına kötü olanı cezalandırmak, planlanmış veya uygulamaya konulmuş bir saldırıya karşılık vermek, haksız olarak alınan şeyi geri almak üzere üç sebep girmektedir.¹³⁸ Savaşın meşru olmasının bir diğer şartı meşru otorite tarafından savaş kararı alınmasıdır.¹³⁹ Bu bağlamda kilise meşru otoritenin en yüksek basamağını temsil etmektedir. Savaş kararı haklı bir amaç uğruna alınmalı, bu kapsamda Hristiyanların menfaatleri düşünülmesi ve Hristiyanlar için barış ortamı temin edilmek gayesiyle hareket edilmelidir. Savaş Hristiyan düşüncesinde son çare olarak değerlendirilmiştir. Savaşa giden yolları çeşitli şekillerde engellemek, sulh yoluyla devletler arası meseleleri çözmek daha makbul görülmüştür. Meşru savaşın şartlarından bir diğeri de başarı ihtimalinin olmasıdır.¹⁴⁰ Bu bağlamda sonuçları itibariyle Hristiyanların menfaatine ulaşılamayacak bir gaye ile savaş açmak meşru değildir. Temel prensipleri Aziz Augustine tarafından ortaya konulan “Haklı Savaş” kavramı Thomas Aquinas tarafından sistemli hale getirilerek günümüz Hristiyan devletlerinde dahi geçerliliğini koruyan savaş hukukunun temelini oluşturmuştur. Haçlı seferleri, bu bağlamda verebileceğimiz en somut örnekleri teşkil etmektedir. Meşru otorite (Papalık) tarafından Hristiyanlar tarafından kutsal kabul edilen Filistin ve Kudüs’ü Müslümanların elinden almak adına düzenlenen ve tarih boyunca süregelen Haçlı Seferleri, Aziz Augustine’in ortaya koyduğu bu teolojik zemin üzerinde dini ve siyasi meşruiyet kazanmıştır. Papa II. Urban’ın 27 Kasım 1095’te Klermont Konsili’nde Hristiyanları Haçlı seferlerine katılmaları üzerine yaptığı vaaz bu noktada bize Hristiyanların savaş hukukuna dair birçok bilgiyi ihtiva etmektedir. Buna göre:

Sevgili kardeşlerim, ben Papa Urbanus, Tanrı’nın izniyle kutsal haberci olarak acil bir durum nedeniyle sizlere geldim, bu topraklarda yaşayan Tanrı’nın hizmetkârlarına... Dinsiz güçlerden tamamen kurtarılan topraklarda yer alan kiliseyi koruyun, yeryüzü meyvelerinin tümünün, sadakatle Tanrı’ya vergi olarak verilmesini sağlayın, satılmasına ya da saklanmasına mani olun... Tanrı’nın oğulları, kendi aranızda barışı koruyacağınıza ve Kutsal Kilisenin haklarını öncekinden daha içtenlikle muhafaza edeceğinize dair ona söz verdiniz. Burada Tanrı’ya amacınızın gücünü gösterebileceğiniz acil bir vazife söz konusu. Sizin,

¹³⁸ İnan, “Haklı Savaş Doktrini”, s. 36.

¹³⁹ Mark Evans, “Moral Theory and the Idea of a Just War”, *Just War Theory*, ed. Mark Evans, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005, s. 13.

¹⁴⁰ İnan, “Haklı Savaş Doktrini”, s. 37.

yardıma ihtiyacı olan ve bunun için yalvaran doğudaki kardeşlerinize hemen yardım götürmeniz gerekmektedir. Bildiğiniz gibi Türkler onlara saldırıp Marmara Denizi kıyılarındaki Roma topraklarına kadar ilerlediler. Gittikçe daha fazla Hristiyan toprağı ele geçirip, savaşlarda onları yedi defa yendiler, birçok insanı öldürüp esir aldılar, kiliseleri yıktılar, Tanrı'nın krallığını harap ettiler. Eğer onlara müsaade ederseniz Tanrı'nın müminlerini yenip topraklarını fethetmeye devam edecekler. Bu nedenle Tanrı sizlere cesaret verip tıpkı İsa'nın müjdecileri gibi sizin de zamanla, uzaklarda yaşayan Hristiyanlara yardım edip bir an önce topraklarımızdaki bu adi yarışa son vermenizi sağlamak için defalarca sizleri, tüm sınıflara mensup insanları, şövalyeleri veya askerleri, fakir ve zenginleri sevk etmiştir... Burada bulunanlara sesleniyorum; aramızda bulunmayanlara ve ayrıca Hristiyan askerlerine de bunu ilan ediyorum. Oraya gidecek herkes için söylüyorum ister ovada yürüyün ister denizi geçin ister kâfirlerle dövüşün zincirlenmiş hayatınız sona erdiğinde günahlarınız af olacak!..¹⁴¹

Araştırmamızın kapsamı dolayısıyla hepsini zikredemediğimiz Papa II. Urban'ın vaazı Hristiyan savaş hukuku bağlamında birçok bilgiyi ihtiva etmektedir. Öncelikle İslam dininde olduğu gibi “Kafir” düşüncesi yer almaktadır.¹⁴² Müslümanlar bu bağlamda kafir ilan edilerek onlarla savaşılması gerektiği, savaşa gidenlerin Tanrı tarafından mükafatlandırılacağı ve tüm Hristiyanların bir şekilde bu sefere katılması istenilmektedir. Hristiyanlar kafir ilan ettikleri Yahudi ve Müslümanlara herhangi bir ayırım gözetmeksizin yaptıkları katliamları “Haklı Savaş” doktrini etrafında gerçekleştirmiştir. Ancak burada İslam dininden ayrılan husus Hristiyan savaş hukukunun bizzat Hz. İsa tarafından yahut Yeni Ahit'te yer alan ayetler ışığında değil, zamanla Roma hukuku ve Hz. İsa sonrasında yaşayan Aziz Pavlus gibi kişiler tarafından teolojik zeminin oluşturulmasıdır.¹⁴³ Haçlı seferleriyle beraber Şövalye Tarikatları oluşturulmuş ve hem Papaz hem profesyonel asker olan bu grup döneminin askeri manevi danışmanları olarak Hristiyan devletler nazarında prestijli bir konum elde etmişlerdir. Tapınak Şövalyeleri ve Hospitalier Şövalyeleri bu bağlamda örnek olarak gösterebileceğimiz dini-manevi askeri birliklerdir. Aldıkları dini eğitim, savaşma gayeleri, ahlaki prensipleri bakımından bu şövalye tarikatlarını araştırmamızın ilerleyen kısımlarında bahsedeceğimiz Alplere ve Alperenlere benzetmek mümkündür. Her iki grup da kendi inandıkları ahlaki ilkeler doğrultusunda savaşmakta ve ahlaki terbiyeden geçmektedir. Savaşçı Papaz olarak

¹⁴¹ İnan, “Haklı Savaş Doktrini”, s. 60-61.

¹⁴² İnan, “Haklı Savaş Doktrini”, s. 14.

¹⁴³ İnan, “Haklı Savaş Doktrini”, s. 30-35.

tanımlayabileceğimiz bu kimseler Hristiyanlar açısından askeri manevi danışmanlığın ilk somut örneklerini teşkil etmektedir.¹⁴⁴

Hristiyan manevi danışmanlar muhtasar olarak ele aldığımız bu ilkeler doğrultusunda ordularda hizmet vermektedir. Modernleşmeyle beraber kilisenin devlet ve ordu üzerindeki etkileri azalsa da orduda görev alan Hristiyan manevi danışmanlar temel olarak Papa II. Urban'ın vaazında yer verdiği hususlar üzerinden askerlere hitap etmekte ve telkinlerde bulunmaktadır.

Her ne kadar Yahudilerin ve Hristiyanların savaşa dair çeşitli hukuk sistemleri var olsa da semavi dinler içerisinde İslami literatürdeki ismiyle cihada dair müttekâmil bir savaş hukuku olmadığı görülmektedir. Öncelikle İslam dininin ana kaynağını teşkil eden Kur'an-ı Kerim'de cihada dair ayetler ve Hz. Peygamber'in cihat alanında uygulamaları İslam savaş hukukunun teşekkül etmesine vesile olmuştur. Gerek Eski Ahit'teki gerek Yeni Ahit'teki ayetler incelendiği takdirde Kur'an-ı Kerim'de yer alan savaşa dair ayetlerle kıyas edilemeyecek şekilde bir farkın var olduğu söylenebilir. Bunun dışında Hz. Peygamber'in bizzat komutanlığını üstlendiği, ordular kurarak onları çeşitli askeri seferlere gönderdiği muteber kaynaklarca sabittir. Bu sebeple diğer semavi dinlerden ayrı olarak Müslümanların bilfiil örnek alabilecekleri bir Peygamber vardır. Ancak Hristiyan ve Müslüman kaynaklarında geçtiği üzere Hz. İsa'nın bizzat savaştığı yahut savaşılmasını emrettiği bir savaş yer almamaktadır. Bu sebeple Hristiyanlarda savaş hukuku ancak Hz. İsa'dan yüzyıllar sonra teşkil edilebilmiştir. Buna mukabil Hz. Peygamber hayatta iken onlarca askerî harekât gerçekleştiği için bizzat savaş ahkamı peygamber tarafından ümmetine öğretilmiştir. Bunun yanında Yahudi kaynaklarında yer alan ayetlerde inanmayan bir kavme ait masum kadın, çocuk, yaşlıların katledilmesi emredilirken, İslam dininde masumların, hayvanların, ağaçların ve tabiatın katli zaruret durumu olmaksızın kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Dünya ordularında görev alan Yahudi ve Hristiyan din görevlileri bu teolojik zemin üzerine hizmetlerini sürdürmektedir. Bununla beraber Müslüman manevi danışmanlar Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in savaşa dair uygulamaları üzerinden tarih boyunca cihat etmiş ve fetihlerde bulunmuşlardır.

---

¹⁴⁴ Adem Ali İren ve Muharrem Gürkaynak, "Batı Medeniyeti ve Hristiyanlıkta Haklı Savaş Geleneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2015): 163.

2.2. Dünya Ordularında Din Subaylığı, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik

Askeri manevi danışmanlığın semavi dinler nazarında teolojik zemini genel hatlarıyla ortaya konulduktan sonra bahsetmemiz gereken bir diğer önemli husus modern dünya ordularında görev yapmakta olan din subaylarının durumudur. Bu bağlamda din subaylığı yahut askeri manevi danışmanlık müessesesi dünya ordularında yüzyıllardır süregelmektedir. Günümüzde ordu teşkilatı içerisinde resmi olarak din subaylığı müessesesi bulunmayan Angola, Çin (Halk Cumhuriyeti), Küba, Gabon, Gine, Gine-Bissau, İzlanda, Hindistan, Fildişi Sahili, Japonya, Lübnan, Panama, Senegal, Tayvan, Tanzanya, Togo, Tunus, Türkiye, Uganda, Burundi ve Zambiya olmak üzere 21 adet ülke bulunmaktadır.¹⁴⁵ Bu ülkelerden Türkiye, Burundi ve Zambiya başta olmak üzere din subaylığının tesis edilmesine yönelik çeşitli girişimler olsa da henüz resmi olarak din subaylığı kurumsallaşamamıştır.¹⁴⁶ Bir diğer dikkat çeken husus ise din subaylığı müessesinin bulunmadığı ülkelerin ya komünist rejimle yönetilen Çin, Küba gibi ülkelerden ya da Uganda, Burundi, Zambiya gibi sömürge ülkelerinden yahut II. Dünya Savaşı'nda mağlup olmuş ve uydu devlet konumuna düşmüş Japonya gibi devletlerden müteşekkil olmasıdır. Yapılan araştırmalarda en az 60 ülkede din subaylığının kurumsal bir yapı arz ettiği ve birçok ülkede şube düzeyinde din subaylığı ve askeri manevi danışmanlık müessesinin uzun yıllar yer aldığı tespit edilmiştir.¹⁴⁷

Araştırmanın bu bölümde Global Firepower-2023 Military Strength Ranking¹⁴⁸(Küresel Askeri Güç Sıralaması) indeksine göre 2023 yılında dünyanın en güçlü 10 ordusundaki din subaylığı/askeri manevi danışmanlık hizmetleri incelenecektir. TSK bu endekse göre dünyanın en güçlü 11. ordusu konumunda yer almaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nde din subaylığına yönelik 2020 yılından itibaren çeşitli çalışmalar yer alsa da askeri manevi danışmanlık sistematik bir yapı arz etmemektedir.

Bu endekse göre 2023 yılı itibariyle dünyanın en güçlü on ordusu sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri, Rusya, Çin, Hindistan, Birleşik Krallık, Güney Kore,

---

¹⁴⁵ Martin Bock, *Religion Within the Armed Forces, Military Chaplaincy in an International Comparison*, Strausberg: Sozialwissenschaftliches Institut der Bundeswehr, 1998, s. 24.

¹⁴⁶ Adaleti Savunalar Stratejik Araştırmalar Merkezi Derneği (ASSAM), "*Asker ve Manevi Değerler (02 Nisan 2015)*", <https://www.assam.org.tr/index.php/konular/savunma-ve-savunma-sanayi/savunma-ittifaki/asker-ve-manevi-degerler-02-nisan-2015.html> (erişim 27. 05. 2023).

¹⁴⁷ Bock, *Military Chaplaincy*, s. 18.

¹⁴⁸ Global Firepower, "2023 Military Strength Ranking". <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php>. (erişim 26. 05. 2023).

Pakistan, Japonya, Fransa ve İtalya'dır. Japon ordusu ve Hindistan ordusunda din subaylığı müessesesi resmi olarak bulunmasa da ordu teşkilatları içerisinde görevlendirilmiş din adamları mevcuttur. En güçlü 10 ordu içerisinde herhangi bir din subayı yahut askeri manevi danışmanlık hizmeti bulunmayan tek ordu Çin Ordusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda dünyanın en güçlü ordularında yer alan din subaylığı ve askeri manevi danışmanlık hizmetleri ülkemizde gerçekleştirilebilecek hizmetlere örneklik teşkil etmektedir.

Bu bölümde başlıca Martin Bock tarafından 1998 yılında kaleme alınan *Religion Within The Armed Forces: Military Chaplaincy in an International Comparison* isimli kitaptan faydalanılmıştır. Bunun yanında, her bir ordu teşkilatlarına dair kaleme alınmış akademik kaynaklardan ve internet haberlerinden istifade edilmiştir. Ordu teşkilatlarında kaç sayıda din subayı olduğu, eğitim programları, eğitim merkezleri gibi birçok husus ülkelerin resmi makamlarınca açıklanmamaktadır. Bu bağlamda ülke örnekleri ele alınırken sadece mevcut makale ve akademik kaynaklardaki yer alan bilgilere yer verilebilmiştir. Zira mesele askeri olduğu için günümüzde geçerliliğini koruyan birçok bilgiye erişim kısıtlıdır. Bununla beraber dünya ordularında askeri manevi danışmanlık ele alınırken çeşitli ordu teşkilatları içerisinde askeri manevi danışmanlık hizmeti kimi zaman din subaylığı, kimi zaman askeri papazlık gibi farklı isimlendirmelerle ifade edilmiştir. Bunun başlıca sebebi zikredilen ülkenin din subaylarının ordu teşkilat yapısında hangi isimlendirmeye anıldığı ile ilgilidir. Bu sebeple bu bölümde askeri papazlık, din subaylığı yahut askeri manevi danışmanlık isimlendirmeleri özünde aynı anlamı ihtiva ederken farklı isimlendirmelerle karşımıza çıkmaktadır.

2.2.1. Amerika Birleşik Devletleri

Amerika Birleşik Devletleri ordusu, modern dünya orduları içerisinde din subaylığı (The Chaplaincy) ve askeri manevi danışmanlığı en aktif olarak kullanan ve sistematikleştiren ordu olarak karşımıza çıkmaktadır. 18. yüzyıldan itibaren Amerikan ordusu içerisinde askeri papazlar görev almaya başlamış ve din subaylığı kanuni koruma altına alınarak sistematikleştirilmiştir.¹⁴⁹ Bu bölümde başta ABD ordusu kararnameleleri ARs (Army

---

¹⁴⁹ Title 10, U.S. Code.

Regulations)¹⁵⁰, operasyon el kitapları FMs (Field Manuals)¹⁵¹ ve askeri kitapçıklar PAMs (Pamphlets)¹⁵² ilgili bölümler incelenerek ABD ordusundaki din subaylığı müessesesi ele alınmaya çalışılmıştır. Bununla beraber ABD ordusundaki din hizmetlerinin tarihine dair bilgiler 1918 yılında ABD ordusunda din subayı olarak görev yapmış tarih profesörü Roy John Honeywell tarafından kaleme alınmış *Chaplains of the United States Army*¹⁵³ isimli kitaptan özetlenerek verilmiştir.

Amerikan ordusunda din subaylığı tarihi 1775 yılına kadar uzanmaktadır. Her bir kuvvet (Kara Kuvvetleri, Deniz Kuvvetleri ve 20. yüzyıl itibarıyla Hava Kuvvetleri) için ayrı ayrı teşekkül eden din subaylığı müessesesi henüz Amerikan birliği kurulmadan önce 13 Koloni döneminde orduda görev alan papazların Fransız, İngiliz ve Kızılderililere karşı savaşlarda etkin rol oynamasıyla ortaya çıkmıştır. (Bkz. EK-1) Yapılan savaşlarda gönüllü olarak hizmet veren kilise adamları savaş esnasında askerlerin moral motivasyonunun artmasında dolayısıyla zaferler elde edilmesinde önemli etkileri olmuştur. Bu sebeple 13 Koloni devletten müteşekkil Kıt'a Kongresi'nin 29 Haziran 1775 tarihindeki kararıyla askeri birliklerde din subaylığı kanuni bir statü kazanarak resmi olarak papazlar orduda görev almaya başlamıştır. 20 Eylül 1776 tarihinden itibaren de alaylara, birliklere ve garnizonlara çeşitli atamalar gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda ABD ordusunda din subaylığı müessesesi Kara Kuvvetleri Komutanlığı için 29 Temmuz 1775'te, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı için 28 Kasım 1775'te, Hava Kuvvetleri Komutanlığı içinse 10 Mayıs 1949'da resmi olarak kurulmuştur.

Amerika Birleşik Devletleri 30 Mayıs 1796 tarihinde Teşkilat Kanunu'nu çıkararak orduda yapılanmaya gitmiştir. 1796 tarihli bu kanunda askeri din adamlarına dair herhangi bir madde bulunmamasına karşın ilk defa 1798 yılında gerçekleşen kanun düzenlemesiyle orduda görev alan din subaylarının yasal hakları ve maaşları belirlenmiştir. Buna göre 1798 yılında görev alan bir askeri papaz binbaşı maaşı alacak ve binbaşı rütbesinin yasal haklarından yararlanacaktır. Buna ek olarak 12 Nisan 1808'de Kongre'de alınan yeni bir kararla her bir tugaya bir din subayı atanması kararlaştırılmış ve Tugay Din İşleri Subaylığı ihdas edilmiştir.

---

¹⁵⁰ AR 60-5; AR 165-1; AR 165-16; AR 600-75.

¹⁵¹ FM 1-05; FM 16-5.

¹⁵² ATP 1-05.03; ATP 1-05.02.

¹⁵³ Roy John Honeywell, *Chaplains of the United States Army*, Washington: Officer of the Chaplains Department of the Army, 1948.

1838 yılına kadar Amerikan Ordusu'nda görevli din subaylarının asıl vazifesi harp zamanlarında cephede askerlere moral ve motivasyon vermek, cenazeleri Hristiyan inancına uygun şekilde defnetmek, Pazar ayinlerini tertip etmek, yaralı hastalara İncil ve dini metinler okumak olarak belirlenmiş bunun yanında barış zamanlarında sadece askerlerin ibadetlerini gerçekleştirmek olarak düzenlenmiştir. Ancak 5 Haziran 1838'de çıkarılan bir kanunla orduda vazifeli papazların yetkileri genişletilmiştir. Bu kanuna göre tugaylarda yer alan Amerikan askerlerine İncil dersleri vermek, vaazlar düzenlemek gibi eğitimle alakalı vazifeler de din subaylarının vazifesi olarak zikredilmiştir. Bu bağlamda din subayları hem manevi danışman vasfıyla moral motivasyon vermek, hem de dini danışman ve öğretmen vasfıyla din eğitimi ve ahlak terbiyesi vermekle görevlendirilmiştir.

1838 yılında patlak veren ve Meksika harbi olarak isimlendirilen Amerikan İç Savaşı'nda orduda görevli din subayı sayısı ihtiyaca binaen arttırılmıştır. Savaş esnasında birçok papaz da gönüllü olarak askeri hastane ve kuruluşlarda görevler almışlardır. (Bkz. EK-2) 1838 yılından I. Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte Amerikan ordusunda din subaylarının sayısına dair kanuni bir düzenleme getirilmemiş, gerekli görüldüğü durumlarda din subayı sayısı arttırılmıştır. Aynı şekilde 1864 yılına kadar din subayları devletten maaş almalarına mukabil herhangi bir askeri rütbeye sahip olmaksızın görev alırken bu tarihte yapılan bir düzenlemeyle birlikte din subayları askeri olarak rütbe sahibi olmaya başlamışlardır. Ancak rütbeleri olmasına karşın herhangi bir emir ve kumanda yetkisi kendilerine tanınmamıştır.

28 Temmuz 1914 yılında I. Dünya Savaşı başlamasıyla beraber Amerikan ordusunda görev yapmakta olan din subaylarının sayısı 146'dan yaklaşık 2400'e yükseltilerek çeşitli yasal düzenlemeler getirilmiştir. 1918 yılında kabul edilen bir kanunla Amerikan ordusunda görev alan her 1200 kişiye bir adet askeri papaz tahsis edilmiştir. Bunun yanında din subaylarının yetkileri genişletilerek sosyal ve kültürel faaliyetlerde bulunma, sivil toplum kuruluşlarıyla irtibatta olmak gibi yeni vazifeler verilmiştir.

11 Kasım 1918 tarihinde I. Dünya Savaşı sürecince görevlendirilen 27 askeri papaz savaşta hayatını kaybetmiş, 59 tanesi madalya ile ödüllendirilerek üstün başarı göstermiştir. (Bkz. EK-3) I. Dünya Savaşı'ndan sonra din subaylığı (Chaplain) statüsünde çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Bu değişikliğin en büyük adımı tüm din subaylarını tek

bir çatı altında toplayacak, denetleyecek, eğitecek bir Amerikan Ordusu Din İşleri Başkanlığının (Chief of Chaplains) kurulmasıdır. Amerikan ordusundaki tüm din subaylarının tek bir kademedan yönetilmesi kararıyla beraber din subaylarının yetkileri de genişletilerek askeri papazların albay rütbesine kadar yükselmesinin kanuni zemini hazırlanmıştır. Bunun yanında Ordu Din İşleri Başkanlığı kendi bünyesinde çeşitli eğitim programları düzenleyerek ordunun ihtiyacına binaen askeri manevi danışmanlar ve din subayı yetiştirmeye başlamıştır.

1 Eylül 1939 tarihinde II. Dünya Savaşı'nın başladığı esnada Amerika Birleşik Devletleri ordusunda görevli toplam 8896 tane din subayı mevcuttur. (Bkz. EK-4) Bu din subaylarının büyük çoğunluğu Hristiyan (Katolik, Protestan ve Ortodoks) olmasıyla beraber az da olsa Yahudi din subayları da mevcuttur. Zira 19. yüzyılla beraber Amerikan devletinde yaşayan Yahudi nüfusunun hızla artması ve Amerikalı Yahudilerin orduda görev almaya başlaması böyle bir ihtiyacı doğurmuştur. 1944 yılında Amerikan Ordusu Din İşleri Başkanı Tümgenerallik rütbesine getirilerek din subaylığı müessesesi daha önemli ve komuta zincirinde tesirli bir konuma getirilmiştir. II. Dünya Savaşı neticesinde 8896 din subayından 78'i çatışma esnasında, 4 tanesi esir kamplarında ölmüştür. Bununla beraber 2395 tanesi savaş esnasında gösterdikleri başarılar sebebiyle madalyalar elde etmişlerdir.

11 Haziran 1948 yılına gelindiğinde Din İşleri Başkanlığı bünyesinde askeri kuvvetler şubelere ayrılarak müstakil birimlere dönüştürülmüştür. Bununla beraber Kara Kuvvetleri Din İşleri Başkanlığı, Deniz Kuvvetleri Din İşleri Başkanlığı ve Hava Kuvvetleri Din İşleri Başkanlığı kurularak her bir birim kendi ihtiyaçlarını gözeterek din subayı yetiştirmiş ve kurumsallaşmıştır. Zamanla bu birimler de alt birimlere ayrılarak farklı alanlarda uzmanlaşmış din subayları yetiştirilmeye ve istihdam edilmeye başlanmıştır.¹⁵⁴ ABD silahlı Kuvvetleri'nde 1948 yılında sonra yine bir dizi düzenlemelere gidilmiş olsa da her bir askeri kuvvet için hazırlanan kanunnameler günümüze kadar sürekliliğini korumuştur.¹⁵⁵

Amerikan halkı çeşitli millet, dil ve dinlerden oluşan kişilerden müteşekkildir. Ancak ABD ordusunda din subaylığında başlangıçta sadece Katolik ve Protestan kiliseler

---

¹⁵⁴ Harvey G. Cox, *Military Chaplains. From a Religious Military to a Military Religion*, New York: American Report Press, 1973, s. 148-149.

¹⁵⁵ Bock, *Military Chaplaincy*, s. 189.

tarafından yetiştirilmiş din adamları istihdam etmiştir. 1862 yılına kadar orduda görev almak isteyen bir papazın bir Hristiyan mezhebi tarafından onaylanması şartı aranması diğer inanç gruplarına mensup din görevlilerinin devlet tarafından resmi olarak tanınmasını engellemiştir. ABD ordusuna Hristiyan olmayan ilk din subayı ataması 12 Nisan 1861 yılında başlayan iç savaş esnasında gerçekleşmiştir. Bu savaşta Abraham Lincoln idaresindeki Birlik Ordusu'nda yaklaşık 6500 Yahudi asker görev almıştır. Ancak kanunen Hristiyan mezhepleri dışındaki dinlerin ve inanç biçimlerinin orduda resmi olarak vazife alamaması bazı problemlerin doğmasına sebebiyet vermiştir. Savaşta Yahudi askerlerin dini ibadetlerini yerine getirememeleri, defin ve cenaze işleri gibi hususlarda sorunların yaşanması ve Yahudi inancına göre helal kabul edilen yiyeceklerin temin edilememesi gibi hususlar ilk olarak Pennsylvania Süvari Birliği'nin bir Yahudi din adamını din subayı (chaplain) olarak atamasıyla sonuçlanmıştır. Savaşlarda karşılaşılan bu sorunlar daha sonra kongreye taşınarak Philadelphia'da bulunan askeri hastaneler için de hastane papazı olarak hizmet etmek üzere Yahudi din subaylarının görevlendirilmesinin önünü açmıştır.¹⁵⁶

Genel olarak ABD ordusunda I. Dünya Savaşı'na kadar görev alan Hristiyanlık dışında dini inanca sahip kişilerin sayısı çok az olduğu için Yahudilik yahut diğer dinlerden daimî din subayı istihdamına gidilmemiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında Amerika'da yaşayan Yahudilerin genel olarak askerlik dışında meslekleri tercih etmeleri ve Yahudi din adamlarının resmi dini Yahudi olmayan bir devletin ordusuna hizmet etmeye sıcak bakmamalarından kaynaklanmaktadır.¹⁵⁷ Ancak II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle beraber Amerika Birleşik Devletleri'nde ikamet eden Yahudilerin Avrupa'da yaşanan soykırım neticesinde orduya gönüllü olarak katılmalarına dolayısıyla ABD ordusundaki Yahudi sayısının artmasına sebebiyet vermiştir. Buna istinaden çeşitli Yahudi din adamları din subayı olarak orduda görev almıştır.¹⁵⁸

1970 yılına gelindiğinde ABD Ordusu Din Subaylığı, Hristiyan ve Yahudi din adamlarının dışında Amerikan vatandaşı olup orduda görev yapan Budist ve diğer

---

¹⁵⁶ Herman A. Norton, *Struggling for Recognition: The United States Army Chaplaincy 1791- 1865*, Honolulu: University Press of Pacific, 2004.

¹⁵⁷ Robert L. Gushwa, *The Best and Worst of Times: The United States Army Chaplaincy 1920- 1945*, Honolulu: University Press of Pacific, 2004.

¹⁵⁸ The Chaplain Kit, "History of Non-Christian Chaplains". <https://thechaplainkit.com/history/history-of-non-christian-chaplains/>. (erişim 04. 05. 2023)

inançlara sahip askerler için çalışmalar başlatmıştır. Kurulan komisyon ABD ordusunda görev alan askerlerin dini inanç ve ihtiyaçlarını gözetererek bir rapor hazırlamış ve bu sürecin sonunda politika düzeyinde askerlerin dini inançlarını özgürce yaşama hakkı onaylanmıştır.¹⁵⁹ 1980’li yıllara gelindiğinde ordu içerisinde yaşanan dini problemlerin çözümü, farklı dinlere mensup ordu personelinin ihtiyaçlarını gidermek amacıyla çalışmalar hızlandırılmıştır. 1980’li yılların sonuna gelindiğinde Amerika’daki Budistler ve Müslümanlara yönelik çalışmalara başlanılmıştır. Bu bağlamda ordu içerisinde Hristiyan ve Yahudi din subayları dışında ilk dini grup Budistler olmuştur. 1990’lı yıllara gelindiğinde ise ordu içerisinde farklı dini grupları kapsayacak şekilde düzenlemelere gidilerek din subaylarının resmi olarak giymek zorunda oldukları üniformalarından haç ve Hristiyanlığa dair dini semboller çıkarılmıştır.

ABD ordusu tarihinde ilk defa Abdul-Rasheed Muhammed isimdeki bir Müslümanı 1993 yılında din subayı olarak atamıştır. Bunu takiben Kara ve Deniz Kuvvetleri’ne bağlı Müslüman din subayları atanmaya başlanmıştır. Amerikan Ordusu personel alım sitesinin “Army Chaplain” kısmında Hristiyan manevi danışmanlar ağırlıklı olmak üzere Müslüman din adamlarının da görsellerine yer verilmektedir. (Bkz. EK-6) Bununla beraber ABD ordusuna ilk Hindu din subayı 2011 yılında göreve başlamıştır. Günümüzde de Budist ve diğer dinlere mensup din subayları atanmaya devam edilmektedir.¹⁶⁰

Günümüz ABD silahlı Kuvvetleri’nde Katolik, Ortodoks ve İsraili papazların yanı sıra 120’den fazla Protestan mezhebinden papaz görev almaktadır. Mormonlar ve Christian Science gibi inanç grupları da silahlı kuvvetlerde temsil edilmektedir.¹⁶¹ Birlik komutanları sorumlulukları altındaki astlarının refahından sorumluyken, din subayı yani “chaplain”ler birliklerindeki tüm askerlerin dinlerini mümkün olan en iyi şekilde yaşama imkanına sahip olmalarını sağlamakla mükellefdirler.¹⁶²

ABD Ordusu Din İşleri Başkanlığı bir yandan silahlı kuvvetler için kiliselerde yahut üniversitelerin ilahiyat fakültelerinden mezun olmuş din adamlarını istihdam

---

¹⁵⁹ John W. Brinsfield, *Encouraging Faith, Supporting Soldiers The United States Army Chaplaincy 1975-1995(Part 1)*, Depertman of the Army, Office of Chaplains, 1997.

¹⁶⁰ The Chaplain Kit, “History of Non-Christian Chaplains”. <https://thechaplainkit.com/history/history-of-non-christian-chaplains/>. (erişim 04. 05. 2023)

¹⁶¹ MCRP 3-30D.4.

¹⁶² Bock, *Military Chaplaincy*, s. 190.

ederken. Öte yandan, yedek subay olarak görev yapan din adamlarının, ilahiyat çalışmaları sırasında bile askeri papaz olarak görevlerine hazırlanmalarını sağlamaktadır.¹⁶³

Amerikan ordusunda görev alan din görevlileri sahip oldukları vasıf, aldıkları eğitim ve özellikle harp zamanlarında ordunun moral ve motivasyonunu tesis ettikleri için özel kurmay subaylardır.¹⁶⁴ Din subayları diğer askeri personeller gibi üniforma giyerler ve askeri hiyerarşide rütbeleri vardır. Bu bağlamda bu kişiler kendi kilise ve dini inanışlarına göre hem bir din adamı/manevi danışman hem de emir komuta zincirinde üstlerine karşı sorumlu askerdirler. Subay sıfatları olması hasebiyle askeri ve disiplinle ilgili konularda komutanlarına karşı sorumlulardır. Dini olarak öncelikle ABD Ordusu Din İşleri Başkanlığı daha sonra bağlı oldukları kilise yahut sinagoglara bağlıdırlar. Bu sebeple orduda görev alan bir din subayı bağlı olduğu dini grup yahut kilisenin onayı olmaksızın görevine devam edemez. Dini toplulukların orduda görev alan din subaylarını gerektiği durumlarda geri çekme yetkisi mevcuttur.

ABD ordusunda sürekli olarak vazifeli din subayları olduğu gibi ulusal boyuttaki krizlerde göreve çağrılmak üzere her bir askeri kuvvet için pastoral danışmanlık eğitimi almış yedek din adamları yer almaktadır. Bu din adamları ikamet ettikleri yere yakın askeri birlik ve üslere dini yardım hizmetleri sağlamak ulusal bir acil durumda derhal görevlendirilecek bölgede manevi danışmanlık ve rehberlik yapmakla mükelleflerdir. Özel durumlarda sivil rahipler de silahlı kuvvetler tarafından sözleşmeli olarak göreve çağrılabilir.¹⁶⁵

2000'li yılların başında ABD Ordusunun yaklaşık 1.450 tam zamanlı din subayı(chaplain) bulunmaktadır. Ordu Ulusal Muhafızları ve Ordu Rezervinde de yaklaşık 1.500 din adamı bulunmaktadır. 1.100'den fazla tam zamanlı din subayı, Sahil Güvenlik, Deniz Piyadeleri ve Deniz Ticaret'indeki din adamlarına ek olarak ABD Deniz Kuvvetleri'nde hizmet vermektedir. ABD Hava Kuvvetleri'nde, Hava Kuvvetleri Rezervinde ve Sivil Hava Devriyesinde görev yapan yaklaşık binin üzerinde din subayı bulunmaktadır. Ayrıca, her üç hizmetin de sözleşmeli ve belirsiz sayıda sivil din

---

¹⁶³ Lyle W. Dorsett, *Serving God and Country: United States Military Chaplains in World War II*, New York: Berkley Books, 2012, s. 150-165.

¹⁶⁴ FM 16-5.

¹⁶⁵ Bock, *Military Chaplaincy*, s. 191.

görevlileri de hizmet etmektedir.¹⁶⁶ Günümüzde de bu sayının aşağı yukarı benzer seyrettiği düşünülebilir. (Bkz. EK-7) Zira ABD ordusunun resmî sitesinde yahut herhangi bir resmi kaynakta 2023 yılı itibariyle ABD ordusunda aktif görev yapan din subayı sayısına dair bir veri mevcut değildir.

Ordu içerisinde yer alan din subaylarının dinsel yahut mezhepsel olarak dağılımı ve bu din subaylarının sorumlu oldukları askeri personel sayıları önemli farklılıklar göstermektedir. Örnek vermek gerekirse, bir Ortodoks din subayı, mezhebinin ortalama 250 üyesine pastoral bakım sağlarken, bir Katolik papazı yaklaşık 800 Katolik askeri personele hizmet etmektedir. Askeri birliklerde yer alan tam zamanlı yahut yarı zamanlı din adamlarıyla birlikte, tabur düzeyinde her zaman bir din subayı daimî olarak yer almaktadır.¹⁶⁷

1975 yılında ABD ordusundaki din hizmetinin iki yüzüncü yılına binaen “Chaplain Bicentennial Plate” ismiyle anıtsal bir plaka hazırlanmıştır. (Bkz. EK-8) Plakada ABD ordusunda görev alan din adamlarının ve ordu içerisinde verilen din hizmetlerinin bir özeti niteliğindedir. Plaka detaylı incelendiği takdirde 1775 yılından 1975 yılına kadar görev almış din subaylarının çeşitli faaliyetleri plakanın çevresine işlenilmiştir. Plakada tasvir edilen motifler çeşitli sanatçılar tarafından din subaylarına dair yapılan resimleri ihtiva etmektedir. Plakada 1775 Amerikan İç Savaşı’nda görev alan askeri papazlardan Vietnam Savaşı’nda görev alan din subaylarına kadar birçok tasvir bulunmaktadır. Bununla beraber plakada askerlere vaaz eden, yaralı askerleri ziyaret eden, ölmekte olan bir askerin yanında son anlarına eşlik eden, savaşta ölmüş askerlerin başında dua eden, asker aileleriyle konuşan, savaş öncesinde askerlere dua edip onları kutsayan askeri papazlara yer verilmiştir. Plakanın iç kısmında resmi olarak din subaylığının kuruluş yılını belirten 1776 yılına işaret edilmiştir. Plakanın tam orta kısmında Latince “Pro Deo Et Patria” ibaresi yer almaktadır. Türkçe tercümesi “Tanrı ve Ordu İçin” olan bu kelime askeri manevi danışmanlığın sloganı niteliği taşımaktadır. Bunun yanında plakanın iç kısmında barışı simgeleyen güvercin kuşu tasvir edilmiş, hemen altında ABD ordusundaki din görevlilerinin çoğunluğunu temsil eden Hristiyanlık ve Yahudiliğin dini sembollerine yer verilmiştir. 1975 tarihinde ABD ordusunda

---

¹⁶⁶ Bock, *Military Chaplaincy*, s. 192.

¹⁶⁷ Bock, *Military Chaplaincy*, s. 193.

Müslüman, Budist yahut diğer dinlere mensup din subayı alımları henüz gerçekleşmediği için anıtsal plakada diğer dinlere dair simgelere yer verilmemiştir.

2.2.2. Rusya

Tarih boyunca, günümüzde Rusya coğrafyasında yer almış eski Rus devletleriyle kilisenin ilişkisi 1000 yıldan uzun bir süreye dayanmaktadır. Günümüz Ukrayna-Batı Rusya topraklarında yaşayan Slavların MS 988'de Hristiyanlığı kabul etmesiyle beraber kilisedeki papazlar askeri harekatlarda Rus prenslikleriyle beraber hareket etmeye başlamışlardır. Rusya tarihi göz önünde bulundurulduğunda kiliseyle devlet ilişkilerinde ciddi farklılıklar gözlemlenmektedir. Bu bağlamda araştırmamızın kapsamından çıkmadan modern Rus ordusundaki din subaylığına temas etmek için Çarlık Rusya'da yer alan askeri papazlar ve günümüz Rus ordusundaki askeri papazlık müessesesi (Russian Military Clergy) ele alınacaktır.¹⁶⁸

Çarlık Rus İmparatorluğu'nun Kara ve Deniz ordularında 1917'ye kadar daimî olarak Ortodoks papazlar görev almaktaydı. Orduda görevli bu din subaylarının başlıca vazifeleri şu şekilde zikredilebilir:

1. Pazar ayinleri ve dini ibadetleri gerçekleştirmek
2. Askerlerin dini ihtiyaçlarını ve sorunlarını gidermek
3. Askerlere dini danışmanlık yapmak
4. Kilise korosunu yönetmek
5. Tüm askeri rütbelere Hristiyan inancını öğretmek
6. Hastaları, cenaze hizmetlerini desteklemek ve tavsiyelerde bulunmak
7. Kilise yasalarını öğretmek ve orduda disiplini sağlamak

25 Ekim 1917 yılında Lenin önderliğinde gerçekleşen Bolşevik İhtilali yahut bir diğer ifadeyle Ekim İhtilali gerçekleşince Çarlık Rusya rejimi yerini Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne bırakmıştır. Lenin 1917 yılında Rus Askeri Papazlığı (Russian Military Clergy) kurumunu ilga etmiştir. I. Dünya Savaşı esnasında sayıları 5000'i bulan askeri papazlar terhis edilerek her türlü dini öğe ordudan uzaklaştırılmıştır. Sovyet

---

¹⁶⁸ Kirill A. Tsekanovskiy, "Military Clergy in the Modern Armed Forces of the Russian Federation" (Master of International Studies, University of Washington, 2013): 6-26.

Rusya'nın 26 Aralık 1991 tarihinde dağılması ve sonrasında kurulan Rus Federasyonu, Sovyetlere kıyasen dine karşı daha barışçıl ve uzlaşmacı politikalar izlemiştir.¹⁶⁹

21 Temmuz 2009'da Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Dimitri Medvedev tekrardan Rus Askeri Papazlık Müessesesi kurulmasına yönelik ilk adımı atmıştır. Dönemin Savunma Bakanı Anatoliy Serdyukov 24 Ocak 2010 modern Rus ordu sistemine askeri papazları entegre etmek için bir genelge yayınlamıştır. 2010 yılından günümüze kadar olan süreçte başta Moskova Patrikhanesi olmak üzere çeşitli Ortodoks kiliselerde yetiştirilmiş din adamları Rus askeri birliklerine atanmıştır. 24 Şubat 2022 tarihinde başlayan Rus ordusunun Ukrayna'ya askeri müdahalesinde askeri birliklerde görevlendirilmek üzere birçok askeri papaz bölgeye sevk edilmiştir.¹⁷⁰ Bölgeye Hristiyan din adamları gönderildiği gibi Rusya Federasyonu'na bağlı Çeçen birlikler mahiyetinde Müslüman din adamları da bölgede görevlendirilmiştir.¹⁷¹ Bu din adamları başta ölen askerlerin defin işlemleri, temel ibadetlerin gerçekleştirilmesi, askerlere moral motivasyon, ordu içerisinde asayişin sağlanması gibi çeşitli görevler edinmişlerdir. Günümüzde Rus askeri din adamlarına yönelik çeşitli eleştiriler olsa da sahada din adamlarının askerlerin psikolojisi üzerindeki olumlu etkileri sebebiyle Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin bu hizmetin kapsamını genişletme niyeti taşımaktadır. Bununla beraber Ukrayna tarafında Kiev Ortodoks Kilisesi de benzeri bir yapılanmaya giderek Ukrayna askeri Kuvvetleri'nde hizmet etmek üzere din adamlarını cepheye yollamıştır. Bu bağlamda SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği)'den ayrılan devletlerde yok olan kilise ve devlet-askeriye arasındaki bağın tekrar inşa edildiği söylenebilir.¹⁷²

---

¹⁶⁹ Tsekanovskiy, "Military Clergy", s. 23.

¹⁷⁰ Religious Information Service of Ukraine, "Russia to Send Priests to War in Ukraine - RISU". https://risu.ua/en/russia-to-send-priests-to-war-in-ukraine_n132790. (erişim 26. 05. 2023).

¹⁷¹ Observatoire, "Muslim Legions' of the Russian Army". <https://obsreligion.cnrs.fr/bulletin/muslim-legions-of-the-russian-army-english-version/>. (erişim 26. 05. 2023).

¹⁷² Media Center Ukraine, "Ukrainian Catholic Church Welcomes Plan to Add Military Chaplaincy", <https://mediacenter.org.ua/strong-an-army-chaplain-supports-the-morale-of-a-ukrainian-soldier-hundreds-of-chaplains-are-needed-now-andriy-zelinskyy-priest-of-ukrainian-greek-catholic-church-strong/>. (erişim 26. 05. 2023).

2.2.3. Çin Halk Cumhuriyeti

Modern Çin Halk Cumhuriyeti ordusunda kurumsal olarak herhangi bir din subaylığı müessesesi yahut askeri manevi danışmanlık hizmeti bulunmamaktadır. Çin devletinin resmi rejiminin sosyalizm olması dolayısıyla gerek bürokrasi gerekse askeri kurumlarda herhangi bir dini müessese mevcut değildir. Ülkede başlıca, Taoizm, Konfüçyanizm, Budizm, azınlık da olsa Hristiyanlık ve İslamiyet dinlerine mensup insanlar yaşamaktadır. Ancak ordu teşkilatı içerisinde din birliği olmadığı gibi azınlık dinlerine de müsamaha gösterilmemektedir.¹⁷³

2.2.4. Hindistan

Hindistan Cumhuriyeti, dünyada çok çeşitli din mensuplarının yaşadığı ve dini birliğinin olmadığı bir toplum yapısına sahiptir. Özellikle tarih sahnesinde Hindistan topraklarında dini sebeplerle birçok savaş gerçekleşmiş bunun neticesinde bir arada yaşayan başta Hindular olmak üzere Budist, Müslüman, Sih ve Hristiyanlar arasında toplumsal huzur tam olarak sağlanamamıştır. Hindistan toplumunun yüzlerce farklı dine ev sahipliği yapması orduda kurulacak din subaylığı müessesinin de engellenmesine yol açmıştır. Bu sebeple 2000'li yıllara kadar Hindistan ordusunda kurumsallaşmış bir din hizmeti yer almamıştır.¹⁷⁴ Ancak günümüzde ordunun manevi ihtiyaçlarını gidermek, askerlerin dini sorularına ve sorunlarına çözümler bulmak, ordu içerisinde entegrasyonu sağlamak amacıyla Hindistan ordusuna din öğretmeni (Religion Teacher) alımı gerçekleştirilmeye başlanmıştır. The Indian Express'in 2019 yılında yaptığı gazete haberine göre Hindistan Askeri Kuvvetleri, ordudaki ahlaki çöküntüyü engellemek, askerlerin moral ve motivasyonunu artırmak, askerlere vatan sevgisini aşılama, askerlerin uyuşturucu, alkol gibi zararlı madde bağımlılığı önlemek adına çeşitli dinlerden öğretmenleri ordusunda istihdam etmektedir.¹⁷⁵

Hindistan Ulusal Entegrasyon Enstitüsü (The Institute of National Integration) kapsamında ordunun ihtiyaçları göz önünde bulundurularak 2019 yılında 30 kişilik din

---

¹⁷³ Bock, *Military Chaplaincy*, s. 18.

¹⁷⁴ Bock, *Military Chaplaincy*, s. 25.

¹⁷⁵ SabrangIndia, "Indian Army Recruits 'Religious Teachers' to Help Soldiers Battle Stress". <https://sabrangindia.in/article/indian-army-recruits-religious-teachers-help-soldiers-battle-stress>. (erişim 14. 05. 2023).

öğretmeni (Religion Teacher), subay olarak orduya atanmıştır. Enstitü Komutanı Tuğgeneral Samir Salunke'nin önderliğinde ulusal entegrasyon, davranış ve sosyal bilimler, maneviyat, yoga, psikolojik danışmanlık ve stres yönetimi gibi çeşitli dersleri alan bu öğretmenler çeşitli askeri birliklere atanmıştır. Aynı zamanda Tuğgeneral Samir Salunke orduda görev alan din görevlilerinin gerek askerler gerekse asker aileleri üzerinde psikolojik olarak çok olumlu etkiler uyandırdığını belirtmiştir.

Özellikle 2010'lu yıllardan sonra Hindistan Ordusu, askeri üslerde ibadet yerleri buldurmaya başlamış ve her 1000 askere bir adet olacak şekilde din öğretmeni atamaları gerçekleştirmiştir. Bu din öğretmenleri genellikle Hindulardan olmakla beraber taburdaki askerlerin dini inançları doğrultusunda Budistlerden, keşişlerden ve diğer dinlere mensup kişilerden de seçilebilmektedir. Orduda vazifelendirilmiş din öğretmenleri, barış zamanı kışlalarında savaş zamanlarında ise operasyon bölgelerinde görev almaktadır. Hindistan ordusu, üniforma düzenlemeleri kapsamında Sihlerin türban takmasına, Müslümanların ve Sihlerin sakal bırakmasına ve Hinduların kutsal iplikler takmasına izin vermektedir.

Hindistan'da baskın din Hinduizm olmasına karşın devlet, laiklik çerçevesinde hareket etmektedir. Bu bağlamda ordu içerisinde asayişin sağlanması için dini inançların veya dini uygulamaların eleştirilmesi, birlik disiplinine zararlı olarak görülmekte ve cezalandırılmaktadır. Orduda görev alacak din öğretmenlerinin dinine ve eğitimine bakılmaksızın Ulusal Bütünleşme Enstitüsü'nde bir yıllık karma bir eğitim programından geçmeleri gerekmektedir. Program, din öğretmenlerini dini uyum ihtiyacı konusunda bilinçlendirmeye ve iş birliği ruhunu geliştirmeye yöneliktir. Bu din öğretmenlerinin her zaman ordu kurallarına uymaları ve diğer askerlerle aynı komuta yapısına bağlı kalmaları için uygulanmaktadır.

Ulusal Entegrasyon Enstitüsü (INI), aday din öğretmenlerinin sıkı bir yeterlilik kontrolünden ve yazılı bir sınavın ardından yüz yüze yapılan çeşitli mülakatlar neticesinde göreve başlayabildiklerini açıklamıştır. Ayrıca din öğretmenlerine temel ordu eğitimi verilerek ihtiyaç görüldüğü taktirde askeri harekatlara katılmaları yönünde görev tanımları yapılmıştır.

Ulusal Entegrasyon Enstitüsü (INI), laiklik ve ulusal entegrasyon değerlerini ilerletmek amacıyla dönemin Başbakanı Bayan Indira Gandhi'nin desteğiyle, 1980 yılında ilk çalışmalarına başlamıştır. 1985 yılında yılına gelindiğinde planlanan

çalışmalar somut meyvelerini vermeye başlamıştır. Enstitünün birincil amacı din öğretmenlerini ulusal entegrasyon konusunda eğitilerek ordunun manevi ihtiyaçlarını gidermektir. Bu bağlamda INI'nın odaklandığı ana alanlar şunlardır:

1. Askeri Hizmetlerde Aranılan Nitelikler: Psikolojik danışmanlık, manevi danışmanlık ve sağlık danışmanlık becerilerine sahip olmak.
2. Dini Alanda Aranılan Nitelikler: Diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak ve karma bir ortamda çalışmak, her din ve inanca saygılı olarak orduya hizmet etmek.
3. Askeri davranış ve danışmanlığın psikolojik yönleri ve temellerini bilmek.

INI bünyesinde eğitim alan din öğretmenleri eğitim süresince ülkeyi ve insanları daha iyi tanımak ve farkındalık kazanmak için çeşitli dini, sosyal ve diğer önemli yerleri ziyaret etmektedirler. Örnek vermek gerekirse Panchgani'deki Ahlaki Yeniden Silahlanma Merkezi'nden Ağa Han Sarayı'na kadar Ulusal Savunma Akademisi, Askeri Mühendislik Koleji Müzesi gibi çeşitli askeri kuruluşlara ziyaretler de düzenlenmektedir.

Hindistan ordusu görev alacak din öğretmenlerinin görevleri ve nitelikleri şu şekilde ifade etmektedir: cenaze törenlerine katılmak, hastanelerde hastalara hizmet etmek, iyileşenlerle dua okumak, ceza alan askerleri ziyaret etmek yer alıyor. Bunun yanında genel olarak dini kurumlara ve subayların, askerlerin ve ailelerinin yanı sıra çocuklara dini eğitim vermek de meslek görevleri arasında zikredilmektedir. Görev alacak her bir din öğretmenin eğitimi, ortak dersler yer alsın da mensup olduğu dine göre farklılıklar arz etmektedir. Buna göre Hindistan ordusunda görev almak isteyen din adamları için belirlenmiş şartlar şu şekildedir:

1. Hindu din adamı olan Panditlerin, Karam Kand'da bir yıllık eğitim aldıklarına dair diploma sahibi olmaları ve Sanskritçe Acharya veya Sanskritçe Shastri bilmeleri gerekmektedir.
2. Sih din adamı olan Granthilerin hükümet onaylı Sih okullarından mezun olmaları gerekmektedir.
3. Müslüman din adamı olan Maulvilerin -Sünni ve Şii fark etmeksizin- Arapça ve Urduçaya hâkim olmaları ve hükümet onaylı medrese yahut ilahiyat programlarından mezun olmaları gerekmektedir.
4. Hristiyan din adamı olan Padrelerin devlet tarafından onaylanmış bir üniversiteden mezun olmaları ve yerel Piskopos tarafından onaylanmaları gerekmektedir.

5. Budist din adamları olan Bodh Monkların (Mahayana) gerekli eğitimlerden sonra dini makamın onayını almaları gerekmektedir.¹⁷⁶

Bu din öğretmenleri orduda aynı zamanda son yıllarda yükselen intihar vakalarıyla da mücadelede önemli roller üstlenmişlerdir. Tuğgeneral Salunke bu öğretmenlerin sadece ibadetleri yerine getiren ritüel adamları olmayacaklarını, aynı zamanda morali artırmada ve savaşı kazanmanın en önemli faktörü olan birim uyumunu geliştirmeye yardımcı olmada baskın bir rol oynayacaklarını ifade etmektedir. Ulusal Entegrasyon Enstitüsü her yıl yaklaşık 300 din adamını yetiştirmekte istihdam etmektedir.¹⁷⁷

2.2.5. Birleşik Krallık

Birleşik Krallık ordusunda din hizmetleri tarihi 18. yüzyıla uzanmaktadır. 1796 yılında General John Gamble tarafından “Army Chaplains Department” yani askeri papazlık departmanı kurularak İngiltere ordusunda resmi olarak din adamları görev almaya başlamıştır. 1796 tarihinden günümüze kadar varlıklarını muhafaza eden din subayları Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri olmak üzere İngiltere ordusunda hizmet vermektedir.¹⁷⁸ Birleşik Krallık ordusunda din hizmetleri söz konusu olduğunda Amerikan ordusu din subaylığı benzeri bir yapı görülmektedir. Din subaylığı (Chaplaincy), Kraliçe Yönetmeliği¹⁷⁹ ve İngiliz Parlamentosu kararlarıyla hukuki bir zemine oturtulmuş ve müstakil askeri yönetmeliklere dayandırılmıştır.¹⁸⁰ Birleşik Krallık ordusunda din subaylığı kısmi düzenlemelerle üç farklı şubeye ayrılmıştır. Bu şubelerden ilki İngiltere’de çoğunluğu oluşturan Piskoposluk kiliselerine (İngiltere Kilisesi, Galler Kilisesi ve İrlanda Kilisesi) ikincisi İskoçya Kilisesi ve Özgür Kiliseler (Baptistler, Cemaatçiler, Presbiteryenler ve Metodistler gibi çeşitli Protestan mezhepleri) üyelerine pastoral danışmanlık hizmeti vermektedir. 21 Kasım 1952’de kurulan askeri vekillik (şimdiki askeri piskoposluk) ile Roma Katolik askeri papaz servisi üçüncü şubeyi

¹⁷⁶ Jagranjosh, “Indian Army Religious Teacher Eligibility Criteria 2022”. <https://www.jagranjosh.com/articles/indian-army-religious-teacher-eligibility-criteria-2022-1666184977-1>, (erişim 10. 05. 2023).

¹⁷⁷ The Indian Express, “Religious Teachers Keep Army Motivated With One Prayer— Duty Towards Nation”. <https://indianexpress.com/article/india/india-news-india/religious-teachers-keep-army-motivated-with-one-prayer-duty-towards-nation-3074189/>, (erişim 26. 05. 2023).

¹⁷⁸ Bock, *Religion Within the Armed Forces, Military Chaplaincy in an International Comparison*, 115.

¹⁷⁹ Queen’s Regulations for the Army. Chapter 5 Part 7.

¹⁸⁰ Bock, *Military Chaplaincy*, s. 116.

oluşturmaktadır. Her üç şubede de az sayıda olmakla beraber Yahudi din adamları da görev yapmaktadır.¹⁸¹

Amerikan ordu sisteminde her bir kuvvetin (Kara-Deniz ve Hava) kendisine ait din subayı bulunduğu gibi İngiltere ordusunda da kara, deniz ve hava kuvvetlerinin ayrı ayrı din subayları görev yapmaktadır. Kraliyet Donanması'nın din hizmetindeki subaylar, deniz subayı statüsüne sahiptir. Deniz subayı üniforması giymekte ancak askeri rütbeleri bulunmamaktadır. Buna karşın donanma baş papazının askeri hiyerarşi içinde bir rütbesi vardır. Anglikan papaz şubesinin başı "Filo Papazı ve Kraliyet Donanması Baş diyakozu" sıfatını taşımakta ve askeri hiyerarşide tümamiral rütbesinde bulunmaktadır.¹⁸²

Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin din hizmetindeki subaylar, hava subayı statüsüne sahiptir. Hava subayı üniforması giymekte ve uçuş teğmenliğinden kanat komutanına kadar farklı farklı askeri rütbeleri bulunabilmektedir. Kraliyet Hava Kuvvetleri din subayı hizmetinin Anglikan şubesinin başı (baş papaz), İngiltere Kilisesi'nin baş diyakozu sıfatına ve mareşal rütbesine sahiptir.¹⁸³

Kraliyet Kara Kuvvetleri'nde görevli din subayları da benzeri şekilde üniforma giyerler ve çeşitli askeri rütbeleri bulunmaktadır. Kraliyet Ordusunun din görevlileri departmanı başkanı, ordudaki dini yardım hizmetleri söz konusu olduğunda, Savunma Bakanlığı'na karşı sorumludur. General Papaz (Chaplain General) olarak adlandırılır ve tümgenerallik rütbesine sahiptir. Şimdiye kadar, bu pozisyona genellikle İngiliz Kilisesine mensup rahipler atanmıştır.

Birleşik Krallık ordusunda görev yapmakta olan tüm din subayları manevi ve dini konularda kendi kilise ve dini kuruluşları yetkililerine karşı sorumluyken askerlik ve disiplin gibi konularda da komutanlarına karşı sorumludurlar. Bütün din subayları pastoral danışmanlığın yanında dini eğitim vermek, ibadetleri tertip etmek, askerlerin moral ve motivasyonunu yükseltecek vaazlar vermek, dini gün ve bayramlar gibi birtakım kutlamaları tertip etmek gibi çeşitli vazifeler üstlenmişlerdir.

Ayrıca, yılda birkaç kez "karakter eğitimi" seminerleri düzenlenmektedir. Bu seminerlerde -İncil ve dini konuların yanı sıra- askerlik mesleğiyle ilgili etik konular (ör.

---

¹⁸¹ "Royal Army Chaplains' Department". <https://www.army.mod.uk/who-we-are/corps-regiments-and-units/royal-army-chaplains-department/>. (erişim 22. 05. 2023).

¹⁸² Bock, *Military Chaplaincy*, s. 115.

¹⁸³ Bock, *Military Chaplaincy*, s. 117.

gelenek, vatanseverlik, özgürlük, nükleer silahlar) ve günlük etik sorunlar ele alınmaktadır.¹⁸⁴

Kraliyet Ordusu'nda aktif din görevlisi, ordu papazı ve kuvvet papazları dahil olmak üzere 400'ün üzerinde din subayı bulunmaktadır. Tam zamanlı papazların yanı sıra, yarı zamanlı görevde hizmet veren belirsiz sayıda din görevlisi vardır. Birleşik Krallık ordusunda her tabura bir tane düşecek şekilde din subayı atamaktadır. Orduda görev alan din subaylarının sayısı savaş zamanlarında artış gösterirken özellikle II. Dünya Savaşı sonrası din subaylarının sayısında düşmüş yaşanmıştır. Ancak amaç, ortalama olarak her tabur için bir papazın bulunmasıdır.¹⁸⁵

Birleşik Krallık Ordusu'nda görev almak isteyen din adamlarını yetiştirmek üzere bazı eğitim programları mevcuttur. Bu bağlamda kilise yahut resmi dini kuruluşlara bağlı üniversitelerin ilahiyat programından mezun olan kişiler Cardiff Üniversitesi örneğinde olduğu gibi askeri alanda manevi danışmanlık yapmak üzere yüksek lisans programlarına kaydolmaktadır. Cardiff Üniversitesi'ndeki Hristiyan manevi hizmet çalışmaları bu bağlamda ülkemize de örnek bir model teşkil edebilecek sistemle çalışmaktadır. Üniversite bünyesinde Askeri Manevi Danışmanlık Yüksek Lisans programı yer almaktadır. (Chaplaincy Studies: Military)- (MTh). Üç yıl süren ve akademik eğitimlerin yanında orduda staj imkânı veren bu program, İngiliz ordusunun manevi hizmet uzmanlarının mesleki gelişimine uygun bir nitelik kazanmasını amaçlamaktadır. Bu program kapsamında sadece askeri alanda değil hastane, eğitim kurumları, cezaevleri gibi manevi danışmanlığın diğer çalışma sahalarına dair de çeşitli programlar sunulmaktadır. Programın temelinde pastoral danışmanlık teknikleriyle beraber çeşitli psikolojik ve teolojik eğitimler verilmektedir.¹⁸⁶

Birleşik Krallık'ta üniversite düzeyinde verilen manevi danışmanlık ve rehberlik eğitimlerinin dışında ihtiyaç olması durumunda ordu, muvazzaf subay olarak belirli eğitimlerden geçmiş ve yeterliliklere sahip din adamlarını orduda görevlendirebilmektedir. Birleşik Krallık Donanması yayınladıkları bir ilanda donanma için çalışacak din subayları için aşağıdaki kriterleri belirlemiştir:

---

¹⁸⁴ Bock, *Military Chaplaincy*, s. 117.

¹⁸⁵ Bock, *Military Chaplaincy*, s. 118.

¹⁸⁶ Mustafa Koç, "Birleşik Krallık'ta Manevi Danışmanlık Eğitimi (2020) ve Uygulaması (2011) Üzerine Değerlendirmeler", *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi* 1 (2020): 36-37.

1. Yaş: Maksimum 49
2. Millet: İngiliz vatandaşı yahut İngiliz vatandaşlığına mukabil bir vatandaşlık
3. Nitelikler: Kişiler kendi mezheplerinin onayladığı ve bu görev için yeterli görüldüğü takdirde gerekli yeterliliğe sahip olacaklardır. Bu kiliseler: Anglikan Kilisesi, İskoçya Kilisesi, Presbiteryen Kiliseleri, Roma Katolik Kilisesi, Metodist Kilisesi, Baptist Birliği, Cemaat Kilisesi, Birleşik Reform Kilisesi, Tanrı'nın Toplulukları, Elim Pentekostal Kilisesi veya Kurtuluş Ordusu Kilisesi (Anglican Communion, the Church of Scotland and other Presbyterian Churches, the Roman Catholic Church, the Methodist Church, the Baptist Union, the Congregational Church, the United Reformed Church, Assemblies of God, Elim Pentecostal Church or the Salvation Army) Başvuracak kişilerin bu kiliselerin herhangi birinden onay alması gerekmektedir.
4. Cinsiyet: Hava ve Kara Kuvvetleri'nde kadın-erkek fark etmeksizin askeri manevi danışmanlar görev alabilirken Deniz Kuvvetleri'nde sadece erkekler görev alabilir.¹⁸⁷

2.2.6. Güney Kore

Güney Kore silahlı kuvvetleri, başta Katolik, Protestan ve Budist askerler olmak üzere çeşitli dini refah hizmetleri sağlayan bir din subaylığı müessesine sahiptir.¹⁸⁸ Güney Kore'de din işleri subaylığı, Amerika ve İngiltere'de var olan sisteme benzer bir şekilde yasal güvence altına alınmıştır. Savunma Bakanlığı'nın personel dairesinde bir askeri papazlık (chaplancy) bölümü yer almaktadır. Güney Kore ordusunda tüm kolordu, tümen, tugay ve alay (tabur) kurmaylarında bir din subaylığı ofisi vardır ve her alayda en az bir askeri manevi danışman görev yapmaktadır. Orduda vazifeli din görevlileri, üsteğmenlikten albaylığa kadar askeri rütbelere sahiptir.

Askeri ve disiplinle ilgili konularda din görevlileri komutanlarına hesap verirken dini hususlarda her bir din bağlı oldukları cemaate yahut kiliseye karşı sorumludurlar. Ordu içerisinde din subayları pastoral danışmanlığın yanında askerler ve aileleri için

---

¹⁸⁷ "Royal Army Chaplains' Department". https://www.royalnavy.mod.uk/Careers/Explore-Opportunities/Job-Finder/Roles/~/_media/Files/CNR-PDFs/Chaplain.pdf . (erişim 22. 05. 2023).

¹⁸⁸ Bock, *Religion Within the Armed Forces, Military Chaplaincy in an International Comparison*, 133; "Under Fire: Army Chaplains in Korea, 1950" https://www.army.mil/article/100572/under_fire_army_chaplains_in_korea_1950. (erişim 26. 05. 2023).

sosyal yardım hizmetleri (maddi destek, kişisel anlaşmazlıklarda yardım, işverenle anlaşmazlıklarda destek) gibi çeşitli sosyal faaliyetlerde de bulunmaktadırlar. Bunun yanında düzenli olarak askerlere vaaz verme, Pazar ayinleri tertip etme gibi dini vazifeleri ifa ederler.

Günümüzde Güney Kore ordusunda aktif olarak 400'ün üzerinde din subayı görev almaktadır. Bu din subaylarının büyük çoğunluğunu Protestan mezhebine mensup subaylar oluşturmakta daha sonra Katolik subaylar gelmektedir. Ordu içerisinde cüzi miktarda Budist din subayı da bulunmaktadır.¹⁸⁹

Güney Kore ordusunda görev alan birçok ABD ordusuna mensup din subayları mevcuttur. 1950 yılında başlayan Kore iç savaşı neticesinde Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye bölünmüş ve ülkenin güneyi, ABD başta olmak üzere batılı devletlerden yardım talep edilmiştir. Kuzey Kore ve komünizm ideolojisine karşı olan Amerika bölgeye fiili olarak müdahale etmiştir. Bölgeye ilk intikal eden askeri birimler ABD ordusuna mensup din subaylarından müteşekkildir.¹⁹⁰ Türk Silahlı Kuvvetleri de Güney Kore'ye yardım için asker gönderen ülkeler arasındadır. Ancak bu bahis ileride "Tabur İmamlığından Moral Subaylığına" bahsinde incelenecektir.¹⁹¹

ABD ordusunun Kore'ye ilk olarak yolladığı askeri birlikler Japon adalarında bulunan işgal Kuvvetleri'nden oluşmaktaydı. İlk bölgeye ulaşan birlikler hazırlıksız ve yeterli teçhizattan mahrum olmaları sebebiyle ABD öncü kuvvetleri büyük zaiyatlar vermiştir. İşte tam bu noktada bölgede görev alan manevi danışmanlar ve din subayları askeri hastanelerde ve çatışma bölgelerinde aktif olarak faaliyetlerde bulunmuşlardır. ABD silahlı kuvvetleri savaş esnasında on altı tane din subayını toprağa vermiştir. Savaş 1953 yılına kadar sürmüş ve ABD askerleriyle beraber görev alan birçok din subayı gösterdikleri başarılarından dolayı üstün hizmet madalyalarına layık görülmüştür.¹⁹²

Savaşın ABD ve Güney Kore tarafından kazanılması ve Kore'nin Kuzey-Güney olarak ikiye bölünmesinden sonra bölgede ABD daimî barış gücü olarak Güney Kore'de çeşitli askeri üsler kurmuşlardır. Kurulan bu üslere din subayları atanarak gerek deniz

---

¹⁸⁹ Bock, *Military Chaplaincy*, s. 145.

¹⁹⁰ "Under Fire: Army Chaplains in Korea, 1950"

https://www.army.mil/article/100572/under_fire_army_chaplains_in_korea_1950. (erişim 26. 05. 2023).

¹⁹¹ Bkz. s. 108.

¹⁹² "Under Fire: Army Chaplains in Korea, 1950"

https://www.army.mil/article/100572/under_fire_army_chaplains_in_korea_1950. (erişim 26. 05. 2023).

aşırı seferde bulunan Amerikan askerlerinin dini ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmış gerekse Katolik ve Protestan mezheplerine mensup din subayları misyonerlik faaliyetlerinde bulunarak Güney Kore’yi Hristiyanlaştırmaya çalışmıştır.

Günümüzde Kore asıllı ancak ABD ordusunda görev alan birçok subay ve din subayı bulunmaktadır. Bu subaylar ABD Din İşleri Başkanlığı bünyesinde eğitimlerini tamamlayıp Güney Kore’de vazifelendirilmektedir.¹⁹³

2.2.7. Pakistan

Pakistan İslam Cumhuriyeti silahlı Kuvvetleri’nde dini yardım hizmetleri devlet kontrolünde Pakistan Din İşleri Başkanlığı (Ministry of Islamic Affairs and Interfaith Harmony) ve İslami cemaatler aracılığıyla sağlanmaktadır. İslamiyet Pakistan’ının resmi devlet dini olduğundan, hemen hemen her devlet kurumunun kendi camisi ve din görevlisi mevcuttur. Bu kişiler “Mevlâna” (Maulana) olarak isimlendirilmektedir. Silahlı kuvvetlerin de günlük namazları kılmaktan ve Cuma hutbesini vaaz etmekten veya organize etmekten sorumlu bir dini yardım servisi vardır. Pakistan ordusundaki mevlanalar, İslam inancına dayalı dini ve ahlaki eğitimi sağlamanın yanı sıra gerektiği durumlarda askeri harekatlarda da görevler alabilmektedir.¹⁹⁴

2.2.8. Japonya

Modern Japon ordusunda resmi olarak din subaylığı yahut askeri manevi danışmanlık hizmeti bulunmamaktadır. II. Dünya Savaşı’nın kaybedilmesinin ardından ordunun terhis edilerek ABD tarafından reforme edilmesi din adamlarının tasfiyesine yol açmıştır. Her ne kadar günümüz Japon ordusunda herhangi bir din subaylığı yahut manevi danışmanlık hizmeti bulunmasa da bölgede konuşlu ABD üslerinde Amerikan ordusuna mensup Hristiyan din subayları görev almaktadır.¹⁹⁵

---

¹⁹³ “From Korean Special Forces to Army Chaplain”

https://www.army.mil/article/100572/under_fire_army_chaplains_in_korea_1950. (erişim 26. 05. 2023).

¹⁹⁴ Bock, *Military Chaplaincy*, s. 149-50.

¹⁹⁵ Bock, *Military Chaplaincy*, s. 18; “Office of the Chaplain” <https://www.usarj.army.mil/staff/chaplain/>. (erişim 26. 05. 2023).

2.2.9. Fransa

Fransa tarihi göz önünde bulundurulduğunda kilise ve Hristiyanlık yüzyıllar boyu siyaset ve askeriyein içerisinde yer almıştır. Orta çağ Fransa'sında krallar ve lordlar herhangi bir sefere çıkacağı esnada orduyla beraber rahipler ve piskoposları da bünyelerine alarak askeri hareketlerini gerçekleştirmişlerdir.¹⁹⁶ Nitekim Papa II. Urban'ın emriyle başlayan Haçlı seferleri en çok Fransa topraklarında yankı yapmış, Fransa'daki Katolik kiliselerindeki birçok din görevlisi vaazlar vererek Hristiyanlık için kutsal kabul edilen Kudüs'ün Müslümanların elinden alınması için ordular kurulmasını teşvik etmiştir.

Fransızların ilk olarak 8. yüzyılda Hristiyanlığı benimsemesinden 14. yüzyıla kadar olan dönemde Katolik papazlar savaş zamanı ordu içerisinde çeşitli görevler almasına karşın bu süre zarfında askeri manevi danışmanlık müessesesi sürekli ve düzenli olarak ordu içerisinde yer almamıştır. 14. yüzyıldan itibaren kraliyet danışmanları aynı zamanda kraliyet ordusunun dini danışmanlığı sıfatını elde etmiştir. 17. yüzyıla gelindiğinde Fransız Deniz Kuvvetleri'ne bağlı olarak büyük savaş gemilerine rahipler görevlendirilerek dini rehberler atanmıştır. 5 Mayıs 1794 yılında Fransız İhtilali'nin başlamasıyla beraber Fransa Kralı XVI. Louis tahttan indirilerek monarşik düzene son verilmiştir. Fransa'da yer alan kiliseler dini olarak Vatikan ve Papa'ya bağlı olsa da dönemin din adamlarının XVI. Louis'le siyasi ilişkileri sebebiyle kurulan yeni Fransa Cumhuriyeti'nde devlet işleri, din işlerinden tamamen ayrılmıştır. Din tamamen kiliseye hapsedilerek siyaset, hukuk ve içtimai alanlardan uzaklaştırılmıştır.¹⁹⁷

Fransız İhtilali'nden günümüze kadar laiklik ilkesini benimseyen Fransa ordusu için bu ilke tam anlamıyla uygulanmamış, kilise mahiyetinde Katolik din adamları yetkileri sınırlandırılmış olsa da ordularda ve askeri hastanelerde pastoral danışmanlık hizmeti vermeye ve manevi danışmanlık yapılmaya devam edilmiştir. 1 Ekim 1814 tarihinde yayınlanan bir kararnameye göre her askeri hastaneye bir adet olacak şekilde dini danışman ataması yapılmasına karar verilmiş, bu dini danışmanların maaşları devlet tarafından ihdas edilmiştir. 1814 yılında yapılan bu düzenlemede askeri papazların

---

¹⁹⁶ İleri okumalar için Fransız ordusunda levazım subayı olarak görev yapan L. Leques'in "*Historique Du Service Religieux Dans Les Armées*" (Askeriyede Dini Hizmetin Tarihçesi) isimli eserini okuyunuz. Louis Lèques. *Historique Du Service Religieux Dans Les Armées*, Paris: Hachette Lıvre-Bnf, 2018.

¹⁹⁷ Gülsevım Tınmaz, "Fransa'da Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Çalışmaları" (Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), s. 24-25.

hastanelerdeki başlıca görevleri hastalara yardımcı olmak, dini ayinler tertip etmek ve hastaları teselli edip destek olmak şeklinde ifade edilmiştir.¹⁹⁸

20. yüzyıla gelindiğinde I. ve II. Dünya Savaşı olmak üzere bilfiil Fransa'yı ve sömürgelerini etkileyen büyük savaşlar gerçekleşmiştir. Özellikle I. Dünya Savaşı'ndan itibaren askeri manevi danışmanlık müessesinin önemi artmış ve yetkileri genişletilerek ordu içerisindeki konumları güçlendirilmiştir. 1880 ve 1913 yıllarında yapılan düzenlemelerde alınan kararlarda askeri manevi danışmanların herhangi bir rütbe ve hiyerarşiye sahip olmadıkları ifade edilmiştir. I. Dünya Savaşı'nda askeri papazlar sedyeci grubunda yer alarak cephe gerisi sağlık hizmeti vermekteydiler. Başlıca görevleri hastaları teselli etmek, hastabakıcılara yardım etmek, İncil ve dini metin okumaları yapmak, ibadetleri organize etmektir. Savaş esnasında Fransa ordusunda 500'e yakın Katolik papazın yanında Protestan mezhebine mensup 100 dini danışmanla 340 adet Protestan rahip görev almıştır. Bununla beraber 18 tane haham da Fransa ordusundaki Yahudi askerlerin bulunduğu birliklerde görevlendirilmiştir. Bu din adamları dışında birçok gönüllü papaz, hamam ve din görevlisi de cephede görev almıştır. 1939 yılında gelindiğinde "Ordu Piskoposluğu" makamı kurularak Fransız ordusu içerisinde askeri manevi danışmanlık sistematikleştirilmiştir. 1940'tan itibaren dini danışmanların üniforma giymeleri zorunlu hale gelmiş ve bu değişiklik onların askerlere daha da yaklaşmasını sağlamıştır. 1935 kararnameyi fesheden 1958 ve 1964 kararnamele dini danışmanlığın askeriye iyice dâhil olması ve askerî bir boyut kazanmasını sağlamıştır. 1941'de ortaya çıkan garnizon dini danışmanlığı, savaş sonrası bölgesel dini danışmanlık olarak devam etmiş ve 1949 kararnamesiyle bu askerlerin barış zamanında görevlerine devam etmeleri sağlanmıştır.¹⁹⁹

Modern Fransız ordusunda (Aumônerie militaire) yani askeri papazlık yahut din subaylığı olarak çevirebileceğimiz ordu birimi belirli yasal düzenlemelerle güvence altına alınmıştır.²⁰⁰ 15 Haziran 2012 tarihinde Fransız Parlamentosu askeri manevi danışmanlığın düzenlenmesi üzerine bir karar alarak askeri manevi danışmanların statüleri ve atamaları düzenlemiştir.²⁰¹

¹⁹⁸ Tınmaz, "Fransa'da Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Çalışmaları", s. 26.

¹⁹⁹ Bock, *Military Chaplaincy*, s. 90-94.

²⁰⁰ Tınmaz, "Fransa'da Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Çalışmaları", s. 32-33.

²⁰¹ "Arrêté Du 15 Juin 2012 Portant Organisation Des Aumôneries Militaires", <https://www.legifrance.gouv.fr/eli/arrete/2012/6/15/DEFD1221963A/jo/texte>. (erişim 26. 05. 2023).

Bu düzenlemeyle beraber Fransız ordu kuvvetleri bünyesinde Hristiyan (Katolik ve Protestan Mezhepleri), Yahudilik ve İslam dinlerine mensup görevlilerin müstakil birimlerde manevi danışmanlık hizmeti vermeleri planlanmıştır. Her bir birim üst bir komutan manevi danışman bünyesinde hareket etmekte ve manevi danışmanlar görev aldıkları birliğin dini yapısına göre atanmaktadır. Fransız ordusundaki manevi danışmanlar Fransız Genelkurmay Başkanlığına tabiiyken yönetim olarak Ordu komiserliği merkez müdürlüğüne bağlı olarak hareket etmektedirler. Bunun yanında Fransız ordusuyla askeri manevi danışmanlar arasındaki koordinasyonu arttırmak amacıyla Askeri Manevi Danışmanlar Koordinasyon Konseyi isminde bir birim de mevcuttur. Bu konsey Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde yüksek rütbeli komutanlarla düzenli olarak toplantılar yapmaktadır.²⁰²

30 Aralık 2008 tarihinde Fransız ordusunda görev alacak askeri manevi danışmanlara ilişkin kararnamede birçok husus ele alınmaktadır. Buna göre:

1. Fransız ordusunda görev alacak askeri manevi danışmanlar sözleşmeli personel hükmündedir. Sözleşme süresi dolduktan sonra gerekli şartların sağlanması halinde sözleşme yenilenir. Talep olmadığı durumda yeni sözleşme imzalanmaz.
2. Üst rütbeli askeri manevi danışmanlar, kendilerine bağlı diğer manevi danışmanların koordinasyonunu ve diğer askeri birimlerle irtibatını sağlar. Çeşitli dini etkinliklerin düzenlenmesini organize eder. En üst rütbede yer alan manevi danışman aynı zamanda Genelkurmay Başkanı'nın özel danışmanı konumundadır ve komuta kademesinde yer alır.
3. Orduda görevli manevi danışmanlar dini olarak mensup oldukları din ve mezhebe göre bir üst birime bağlıdırlar. Askeri olarak ise komuta kademesinde komutanlarına karşı sorumludurlar.
4. Bir askeri danışman Fransız ordusunda görev alabilmek yahut sözleşmesini yenileyebilmek için öncelikle adli sicilinin tamamen temiz olması, ilahiyat alanında özellikle kendi dinini iyi bilmesi ve bu alanda diploma sahibi olması, askerlik hukukunun yükümlülüklerini eksiksiz yerine getirmesi gerekmektedir. Orduda ilk defa görev alacak askeri manevi danışmanlar teğmen rütbesiyle başlayıp

---

²⁰² Tınmaz, "Fransa'da Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Çalışmaları", s. 12.

sözleşmesinin düzenli olarak yenilenmesiyle beraber yarbay rütbesine kadar yükselme imkanları vardır.²⁰³

Günümüz Fransa ordusunda görev almak isteyen manevi danışman adayları Ordu Komiserliği Okulu'nda (l'École Des Commissaires Des Armées) birtakım eğitimlere tabi tutulduktan sonra göreve başlayabilmektedir. Eğitim üç aşamadan müteşekkil olup öncelikle manevi danışmanlık becerilerine yönelik ders ve seminerlerden oluşmaktadır. Eğitimin ikinci aşaması manevi danışmanın çalışma ortamı ve entegrasyonu ile alakalı ders ve seminerlerden oluşmaktadır. Üçüncü ve son aşamasında ise askeri eğitim verilerek manevi danışmanların temel askeri becerilere sahip olması hedeflenmektedir.²⁰⁴

Fransa'nın sömürgeleştirdiği başta Kuzey Afrika ülkeleri başta olmak üzere dünyanın muhtelif yerlerindeki Müslümanların Fransız ordusunda görev almaya başlaması, 19. yüzyıldan itibaren Müslüman manevi danışmanların da orduda görevlendirilmesine kapı aralamıştır. I. Dünya Savaşı'nda sayıları 100.000 bini geçen Müslüman askerlerin dini ihtiyaçlarının karşılanması, defin işlemlerinin yapılması, helal gıda temin edilmesi, Cuma ve bayram namazlarının kılınması için Müslüman din adamları görevlendirilmiştir. Savaş sonrasında terhis edilen Müslüman din görevlileri II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle beraber yine göreve çağrılmışlardır. 1954 yılında Fransa sömürgesi olan Cezayir'de Fransa'ya karşı bir isyanın başlaması neticesinde Fransız ordusundaki Müslüman manevi danışmanlar tartışmalı bir konu haline gelmiştir. Zira dindaşlarına karşı verilen mücadelede Müslüman manevi danışmanlar "ajan" olarak nitelendirilmiş ve ordu sisteminden çıkarılması teklif edilmiştir.²⁰⁵

2005 yılına kadar çeşitli düzenlemeler yapılsa da Müslümanların ordu içerisinde görev almaları doğrudan yahut dolaylı olarak engellenmiştir. 2005 senesinde Fransız ordusu içerisinde artan Müslüman asker sayısına bağlı olarak Müslüman manevi danışmanlık kurumu açılmıştır. Aynı sene Yarbay Miloud Ait Hocine, Genelkurmay Başkanlığı tarafından özel olarak görevlendirilerek ordudaki Müslüman askerlerin durumuna dair saha araştırması yapılması istenmiştir. Bu çalışmanın akabinde 2006

---

²⁰³ "Décret N° 2008-1524 Du 30 Décembre 2008 Relatif Aux Aumôniers Militaires", <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000020018544>. (erişim 26. 08. 2023).

²⁰⁴ Tınmaz, "Fransa'da Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Çalışmaları", s. 33.

²⁰⁵ Tınmaz, "Fransa'da Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Çalışmaları", s. 36.

yılında Abdelkader Arbi Fransız ordusundaki ilk Müslüman manevi danışman olarak Komutan Manevi Danışman sıfatıyla ataması gerçekleşmiştir. Fransa hükümeti, Müslüman manevi danışmanlara diğer dinlere mensup manevi danışmanlardan ayrı olarak Fransız ordusundaki Müslüman askerlerin radikal fikirler benimsemelerini önlemek ve Fransız devletine sadakatlerini güçlendirmek gibi farklı misyonlar yüklemiştir.²⁰⁶ Güncel sayılar tam bilinmemekle beraber Fransız ordusundaki din subaylarının 283'ü Katolik, 91'i Protestan, 45'i Yahudi ve 12'si ise Müslüman'dır. Fransız ordusunda Müslüman sayısının 40 bin kişiye ulaşması sebebiyle 2010 yılında Müslüman din işleri subayı sayısı 40'a ulaşmıştır.²⁰⁷

2.2.10. İtalya

İtalya'da yalnızca silahlı kuvvetlerde değil, aynı zamanda gümrük idaresi (guardia di finanza), polis teşkilatı, İtalyan Kızıl Haçı, itfaiye ve ceza infaz kurumları gibi birçok kurumda sürekli olarak vazifeli Katolik manevi danışmanlar mevcuttur. İtalya Katolik Hristiyanlığın başkenti olan Roma şehrine ve Vatikan'a ev sahipliği yaptığı için devlet kurumları Papalığın tesiri altında şekillenmiştir. Papalık desteğiyle yüzyıllar boyunca Avrupa siyaseti belirlenmiş, Katolik din adamları her alanda yetki sahibi olarak askeri alanlarda da faaliyet göstermişlerdir.²⁰⁸ Ancak modern İtalyan devletinde din subaylığı müessesesi 1925 yılında resmi statü kazanmıştır. İtalya'da askeri papazlık, çeşitli eyalet yasa ve yönetmeliklere tabi olarak faaliyet göstermektedir. Günümüzde 1 Haziran 1961 tarihli ve 512 sayılı kanun, İtalyan silahlı Kuvvetleri'nde papazların yasal statülerini, terfilerini ve ücretlerini düzenlemektedir.²⁰⁹ 21 Nisan 1985 tarihli Askeri Manevi Bakım olarak çevirebileceğimiz "Sprituale Militum Curae" yasası ile orduda din subaylığı anayasal güvence altına alınmıştır. Bununla beraber İtalyan ordusunda askeri papazlık müessesesi, çeşitli eyalet yasa ve yönetmeliklerine tabi olarak faaliyet göstermektedir.

²⁰⁶ Tınmaz, "Fransa'da Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Çalışmaları", s. 35-47.

²⁰⁷ Adaleti Savunanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Derneği (ASSAM), "Asker ve Manevi Değerler (02 Nisan 2015)", <https://www.assam.org.tr/index.php/konular/savunma-ve-savunma-sanayi/savunma-ittifaki/asker-ve-manevi-degerler-02-nisan-2015.html>. (erişim 26. 05. 2023).

²⁰⁸ International Encyclopedia of the First World War (WW1), "Bishops and Chaplains (Italy)", https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/bishops_and_chaplains_italy, (erişim 26. 05. 2023).

²⁰⁹ Ordinariatomilitare, "Statuti – Ordinariato Militare Per l'Italia".

<https://www.ordinariatomilitare.it/diocesi/legislazione/canonica/statuti/>. (erişim 13. 05. 2023).

Günümüzde, 1 Haziran 1961 tarihli ve 512 sayılı kanun, İtalyan silahlı Kuvvetleri'nde papazların yasal statülerini, terfilerini ve ücretlerini düzenlemektedir.²¹⁰

İtalyan ordusundaki din görevlileri askeri hiyerarşiye dahil edilmişlerdir. Tüm din subayları rütbe rozetleri bulunan üniformalar giymektedirler. Askerlik ve disiplin işlerinde komutanlarına karşı sorumluyken dini konularda ise Vatikan ve Katolik Kilisesine karşı sorumlulardır. İtalyan ordusundaki din subayları genel veya kısmi seferberlik halinde yahut deniz aşırı operasyonlarda askeri yargıya ve askeri disiplin düzenlemelerine tabilerdir.²¹¹

İtalya'nın NATO'ya (North Atlantic Treaty Organization) üye olması hasebiyle ülkede birçok ABD ve NATO üssü bulunmaktadır. Bu sebeple ABD ordusunda görevli din subayları da İtalya'da yer alan askeri üslerde din hizmeti sunmaktadır.²¹²

2.3. Türk Ordusunda Din Subaylığı ve Manevi Danışmanlık

Türkler dünyanın eski ordu sistemine sahip milletlerdendir. İslam dinini benimsemeden önce de “Alplik” anlayışına sahip Türkler, belirli ahlaki ilkeler dahilinde askeri hareketlerde bulunmuş, her daim zulmün karşısında yer almıştır.²¹³ Bununla beraber tarih boyunca Türk ordu teşkilatı içerisinde ordu ve din iç içe bir yapı arz etmiştir.²¹⁴ Öyle ki İslamiyet öncesi Türklerde yer alan “Göktanrı” ve “Kut” inancı dolayısıyla hükümdar dini-manevi bir şahsiyet olarak telakki edilmiştir. Bu düşünceye göre nasıl gökte bir yaratıcı varsa yer yüzünde de tek bir hakan olmalıdır. Bu bağlamda Türkler kendilerinin Göktanrı tarafından seçilmiş bir kavim olduklarına, Tanrı'nın iradesiyle yeryüzüne nizam vermek için memur kılındıklarına inanmıştır.²¹⁵ Nizam-ı alem olarak ifade edilen bu düşünce İslamiyet'in kabul edilmesiyle beraber herhangi bir değişikliğe uğramadan bilakis ila-yi kelimetullah ve Allah yolunca cihat etmekle daha da kapsamını büyüterek Türk ordusunun manevi gücü ve meşruiyetini teşkil etmiştir.²¹⁶

---

²¹⁰ Bock, *Military Chaplaincy*, s. 127-29.

²¹¹ “Gazzetta Ufficiale” <https://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/1961/06/30/061U0512/sg>. (erişim 26. 05. 2023).

²¹² AG News, “*Military Chaplains in Italy Touching Lives*” <https://news.ag.org:443/en/news/military-chaplains-in-italy-touching-lives>. (erişim 26. 05. 2023).

²¹³ Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, der. Yalçın Toker, İstanbul: Toker Yayınları, 2016, s. 146.

²¹⁴ Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 10.

²¹⁵ Gökalp, *Türk Töresi*, s. 146.

²¹⁶ Yüksel Çelik, “II. Mahmud Devrinde İdari-Askeri Bir Üs”, *Osmanlı Araştırmaları* (2018): 229.

Türkler tarih sahnesinde nizam-ı alem düşüncesiyle birçok devlet kurmuş ve birçok devlet yıkmışlardır. Ancak araştırmamızda askeri manevi danışmanlığın kurumsal olarak görüldüğü Osmanlı Devleti detaylıca incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan dağılışına kadar olan süreçte ordu teşkilatı içerisinde yer alan manevi-dini kurumlar ve şahıslar incelenmek suretiyle tarihi tecrübemizde yer alan askeri alandaki manevi danışmanlık hizmetinin temelleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu suretle günümüzde teşekkül edebilecek Din İşleri Subaylığı müessesinin tarihsel zemini ele alınacaktır.

2.3.1. Osmanlı Devleti Öncesi ve Kuruluş Zamanında Maneviyat ve Ordu

Araştırmanın bu bahsinde Osmanlı Devleti'nde doğrudan yahut dolaylı olarak orduda görev almış din adamları ve manevi danışmanlar zikredilecektir. Osmanlı Devleti yaklaşık 600 yıl hüküm sürmüş, bünyesinde çeşitli din ve milletleri barındırmış, üç kıtaya hükmetmiş bir devlettir. Devletin teşekkülünden itibaren ordu teşkilatı içerisinde Müslüman din adamları yer alarak fetihlere katılmış ve devletin sınırlarının genişlemesinde adeta motor görevi görmüşlerdir. Günümüz askeri manevi danışmanlığın ilk örnekleri de Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda yer alan tasavvuf erbabı vasıtasıyla teşekkül etmiştir. Bu bağlamda araştırmanın bu kısmında Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, Osmanlı Ordusunda Ordu Şeyhliği, modern Osmanlı ordusunda Askeri İmamlık müessesesi gibi askeri din adamları ele alınacaktır. Böylelikle Türk Silahlı Kuvvetleri tarihinde ordu-maneviyat ilişkisi ele alınacak bu suretle günümüz Türk ordusunda teşekkül edebilecek din subaylığı müessesinin temeli ortaya konmaya çalışılacaktır.

Osmanlı, Anadolu'nun kapılarını Türklere açan Selçuklu Devleti'nin fütuhatını ve Batıya doğru devam eden büyük Türk akınlarını sistematik bir iskân ve kolonizasyon politikasıyla birleştirerek üst bir kimlik oluşturmuştur. Bu sayede içtimai, ekonomik ve manevi olarak kendisinden önceki Türk devletlerinin tecrübeleri tevarüs etmiş ve İslami saikler etrafında büyük bir medeniyet inşa edilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı medeniyetinin kökleri İslamiyet öncesine dayanmaktadır. Buna karşın Batı, bu tarihi zemini yok saydığı için barbar olarak nitelendirdikleri Türklerin bir başlarına üç kıtada hüküm sürecek bir imparatorluk kurmalarını tam manasıyla izah edememektedir.²¹⁷

²¹⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler.", *Vakıflar Dergisi* 2 (1942): 284.

İslam dini Türkler tarafından kabul edildikten sonra i'la-yi kelimetullah ve gaza düşüncesi Türklerin Anadolu'yu fethinin temel muharriki olmuş ve meşruiyetini maneviyattan alan bu ruh sayesinde Anadolu'da birçok gazi beylik ve devlet kurulmuştur. Selçuklu Devleti'nin Anadolu topraklarına hâkim olduğu dönemde başlayan batıda Haçlı seferleri, doğuda Moğol istilası Anadolu'da Türkler arasında gaza ve cihat ideolojisinin ön plana çıkmasına neden olmuştur.²¹⁸ Osmanlı Devleti, Selçuklu Devleti'nin kurulduğu ilk yıllarda tevarüs eden gaza ve cihat düşüncesi ile kısa sürede 400 çadırlık bir obadan üç kıtaya hükmeden muntazam bir imparatorluğa dönüşmüştür. Şüphesiz bu büyümenin arkasında İslam dininde yer alan cihat, i'la-yi kelimetullah ve gaza düşüncesi bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin teşekkül tarihi hakkında çeşitli tartışmalar bulunmakla beraber, birçok tarihçiye göre kuruluşu 1299-1308 yılları arasındadır. Kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti zamanla beylikten devlete, devletten imparatorluğa kadar yükselmiştir.²¹⁹ Osmanlı Devleti, kısa süre içerisinde sınırlarını genişleterek zamanının en üstün askeri kabiliyetine sahip ordusunu kurmuş, Doğu Roma İmparatorluğu toprakları başta olmak üzere Anadolu ve Rumeli topraklarında seferlerde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin kısa süre içerisinde topraklarını genişleterek büyük bir devlete dönüşmesinde dönemin siyasî durumu, coğrafi konumunun genişlemeye elverişli oluşu, kuruluş dönemi hükümdarlarının yetenekleri gibi çeşitli faktörler bulunsa da gözden kaçırılan önemli bir faktör de 12. ve 13. yüzyıllarda yaşamış ve Anadolu-Rumeli topraklarının İslâmiyet'le müşerref olmasına vesile olmuş tasavvufi oluşumlardır. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin gaza ve cihat anlayışıyla fetihlerini dini, manevi bir gaye ile gerçekleşmesi kısa sürede devletin sınırlarını genişletmesine imkân tanımıştır.

13. yüzyılda başlayan Moğol istilası İran, Irak, Suriye ve Orta Asya'dan düzenli düzensiz birçok insanın Anadolu'ya göç etmesine sebebiyet vermiştir. Batıya doğru yaşanan bu büyük göç hareketi birçok tasavvufi zümrenin, zanaatkarların, ilim ehlinin ve Moğol zulmünden kaçan Türkmen gruplarının Anadolu'yu yurt edinmelerine vesile olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında işte tüm bu insan gücü, tasavvufi zümreler, ilmi birikim ve yönetim tecrübesi Osmanlı'nın bir devlet olarak teşekkülünün, gelişmesinin ve kısa sürede büyümesinin altında yatan yegâne gücü temsil etmektedir.

²¹⁸ Mindivanlı, "Kuruluş Döneminde Osmanlı Devleti'nin Kimlik Siyaseti ve İdeolojisi", s. 34.

²¹⁹ Mindivanlı, "Kuruluş Döneminde Osmanlı Devleti'nin Kimlik Siyaseti ve İdeolojisi", s. 1.

Osmanlı devletinin kuruluşunda Anadolu'nun batısı; İran, Mısır ve Kırım medreselerinden çıkan ulemanın, Selçuklu bürokrasisine mensup devlet adamlarının, çeşitli tarikatlara mensup tasavvufi zümrelerin, savaşçı dervişler olan Alp ve Alperenlerin meskeni durumundadır.²²⁰

Bir devletin kurulabilmesi ve sürekliliğinin sağlanabilmesi için öncelikli olarak ihtiyaç duyulan en önemli şey, o devleti her yönüyle şekillendirecek bir ideolojidir. Bir devletin belirli amaçlarını gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duyduğu kurumlar, fikirler, kişiler devletin ideolojisi etrafında şekillenmektedir.²²¹

Osmanlı Devleti'nin beylikten imparatorluğa geçiş sürecinde büyümesine paralel olarak kendine özgü bir politika ve bu politikayı şekillendiren bir kimlik, bir ideoloji yarattığı muhakkaktır. Bu sebeple öncelikle Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarındaki temel ideolojisini ve unsurlarını belirlemek, konunun daha iyi anlaşılması için bir zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında temel ideolojisini Oğuz töresi ve İslam dini olarak tanımlamak yanlış olmaz. Bu bağlamda Oğuz töresi ve Selçuklunun devlet geleneği, Osmanlı Devleti'nin resmî kurumlarının teşekkülünde rol oynarken İslam dini, devletin kuruluş ve yayılma dönemlerinde Türklere manevi güç veren, onların düşüncelerini şekillendiren dini ve manevi zemini oluşturmuştur.²²²

Osmanlı Devleti, kuruluşundan son günlerine kadar kendisini İslam dininin ilerlemesine ve korunmasına vakfeden bir devlet olarak ifade etmiştir. Bu sebeple hangi dönem olursa olsun Osmanlı Devleti'nin gerek hâkimiyet anlayışında gerekse kurumsal yapılanmasında İslam dininin tesirini açıkça görmek mümkündür.²²³ İslam dininde devlet yöneticisi olan kişi öncelikle dini korumak ve siyaseti dine uygun olarak yürütmekle mükelleftir.²²⁴ Bu sebeple Osmanlı Devleti meşruiyetini bu dini temel üzerine inşa etmiştir. *Aşıkpaşaoğlu Tarihi'nde Osman Gazi'nin evlatlarına şu şekilde nasihat ettiği nakledilmektedir: "Oğul!... Bir kimse Allah'ın buyurmadığı sözü söylese sen onu kabul etme. Eğer bilmezsen bir bilene sor, bir de sana itaat edenleri hoş tut. Bir de nökerlerine"*²²⁵

---

²²⁰ Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler.", s. 287.

²²¹ Mindivanlı, "Kuruluş Döneminde Osmanlı Devleti'nin Kimlik Siyaseti ve İdeolojisi", s. 24.

²²² Mindivanlı, "Kuruluş Döneminde Osmanlı Devleti'nin Kimlik Siyaseti ve İdeolojisi", s. 9.

²²³ Mindivanlı, "Kuruluş Döneminde Osmanlı Devleti'nin Kimlik Siyaseti ve İdeolojisi", s. 14.

²²⁴ Ahmed Uğur, *Osmanlı Siyasetnameleri*, Ankara: MEB Yayınları, 2001, s. 92.

²²⁵ Moğollar'da ve Türk devletlerinde öncelikli görevi askerlik olan kul ve hizmetkâr sınıfı.

daima ihsan et ki senin ihsanın onun halinin tuzağıdır.”²²⁶ Buradan da anlaşılacağı üzere devlet İslam dini temeli üzerinde bina edilmiş ve Osmanlı hanedanı meşruiyetini bu şekilde tesis etmiştir.

Bununla beraber Osman Gazi'nin kayınbabası ve manevi rehberi olan Şeyh Edebalı'nın şu sözleri Osmanlı Devleti'nin üzerine inşa edildiği manevi değerleri özetler niteliktedir:

Ey Oğul! Beysin!
Bundan sonra öfke bize; uysallık sana.
Güceniklik bize; gönül almak sana.
Suçlamak bize; katlanmak sana.
Acizlik bize, yanılğı bize; hoş görmek sana.
Geçimsizlikler, çatışmalar, uyumsuzluklar, anlaşmazlıklar bize; adalet sana.
Kötü göz, şom ağız, haksız yorum bize; bağışlama sana.
Bundan sonra bölmek bize; bütünlemek sana.
Üşengeçlik bize; uyarmak, gayretlendirmek, şekillendirmek sana.
Yükün ağır, işin çetin, gücün kıla bağlı, Allah yardımcın olsun. Beyliğini mübarek kılsın. Hak yoluna yararlı etsin. Işığını parıldatsın. Uzaklara letsin.
Sana yükünü taşıyacak güç, ayağını sürçtürmeyecek akıl ve kalp versin. Sen ve arkadaşlarınız kılıçla, bizim gibi dervişler de düşünce, fikir ve dualarla bize vaat edilen önünü açmalıyız. Güçlü, kuvvetli, akıllı ve kelamlısın. Ama bunları nerede ve nasıl kullanacağımı bilmezsen sabah rüzgârlarında savrulur gidersin.
Toplumunu yöneten de diri tutan da irfandır.
...Bütün fethedilmemiş gizlilikler, bilinmeyenler, ancak senin fazilet ve adaletinle gün ışığına çıkacaktır. Bu dünyada inancını kaybedersen, yeşilken çorak olur, çöllere dönersin. Haklı olduğun mücadeleden korkma! Bilesin ki atın iyisine doru, yiğidin iyisine deli (korkusuz, pervasız, kahraman, gözü pek) derler.
... Bey memleketten öte değildir.
Bir savaş, yalnızca bey için yapılmaz.²²⁷

Şeyh Edebalı'nın Osman Gazi'ye bu sözlerinde aslında “Osmanlı hükümdarlarının görev ve sorumlulukları nedir?” sorusuna cevap vermiş ve hükümdarın görevlerini adaleti tesis etmek, İslam'ı yaşamak ve yaşatmak, dini muhafaza etmek ve yaymak, halkın hak ve menfaatlerini korumak, liderlik yapmak, halkın müreffeh yaşamalarını sağlamak şeklinde zikretmiştir.²²⁸

Neşri Tarihi'nde yer alan Osman Gazi'ye dair nakledilen şu sözler yine Osmanlı Devleti'nin kuruluşu hakkında bizlere önemli bilgiler vermektedir:

²²⁶ Ahmed Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, ed. Hüseyin Nihal Atsız, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020, s. 12.

²²⁷ Mindivanlı, “Kuruluş Döneminde Osmanlı Devleti'nin Kimlik Siyaseti ve İdeolojisi”, s. 15.

²²⁸ Mindivanlı, “Kuruluş Döneminde Osmanlı Devleti'nin Kimlik Siyaseti ve İdeolojisi”, s. 26.

Rivayet olunur ki Osman Gazi bir köyde imam evinde konuk olup, oturdu. Ardında bir pencere vardı, meğer oraya bir Mushaf-ı şerif koymuşlardı. Ev sahibi Osman Gazi'ye küstahlık olmasın lütfen eğil, arkanda bir şey var alayım dedi. Osman Gazi nasıl bir şey var diye sordu. Ev sahibi nebimiz, ahir zaman peygamberi, Allah'ın elçisi Muhammed –Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun- Allah'ın kelamı (Kur'an) var dedi. Osman Gazi ev sahibi uykuya varıncaya kadar tınamadı, epsem kaldı, sonra kalkıp gusletti, temiz abdest aldı, Mushaf'dan yana döndü, sabaha kadar saygı ile el kavuşturup öylece durdu, Ev sahibi uyanınca (benim halimi anlamasın diye) uyur gibi yaptı. Yüzü yine Mushaf'tan yana dönüktü, bu arada uyku gözüne ağır bastı, daldı, rüya aleminde celil ve yüce Hak tarafından ona “ey Osmani mademki sen benim kelimama saygı ve tazim edip, izzet ve ikram eyledin, ben de seni ve senin evladını, haleflerini, taraftarlarını dünyada ebedi olarak muazzez, mükerrem ve muhterem kıldım.”²²⁹

Bu menkıbevi hadise Osmanlı'nın kuruluşu hakkındaki birçok kaynakta yer almış olup, bu suretle devletin meşruiyeti İslam dini olarak tesis edilmiştir. İslamiyet'te yer alan cihat, i'la-yi kelimetullah, gaza ve gazilik gibi hususlar devletin kuruluşunda asli unsur kabul edilmiştir. Bu bağlamda Osman Bey, Orhan Bey ve birçok Osmanlı padişahının “Gazi” unvanını kullanması bu düşüncenin tesiri olarak değerlendirilebilir. Sadece kuruluş devrinin hükümdarları değil birçok Osmanlı padişahı bu düşünce çerçevesinde gazi sıfatını kullanmışlardır. Bu bağlamda 16. yüzyılda hüküm sürmüş III. Murad ve III. Ahmed gibi padişahlar benzeri şekilde “gazi” sıfatını kullanmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde bulunan eğitim, hukuk, idari ve askeri kurumlar da meşruiyetlerini ve teşkilatlanmalarını İslami bir zemine oturtmuşlardır. Divan-ı Hümayûn ve Yeniçeri Ocağı gibi idari ve askeri kurumlar, tekke ve medreseler gibi eğitim kurumları, şer'i mahkemeler ve kadılıklar İslami saikler etrafında şekillenmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde hükümdarlar, zillu'llah fi'l arz (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) ve halifey-i rûy-i zemin unvanlarını yüzyıllar boyu kullanarak hükümdarlıklarına dini bir meşruiyet sağlamışlardır.²³⁰

Osmanlı Devleti kuruluş döneminden itibaren oluşturduğu kurumlar ve hizmetine aldığı kişiler vasıtasıyla devlet idealini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Gaza ve cihat temelinde gerçekleşen bu hareketler Anadolu'nun her tarafına yayılan tasavvuf erbabını ve din adamlarının maddi-manevi gücüyle tesis edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında özellikle değinilmesi gereken gruplar Alpler-

²²⁹ Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, yay. haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984, I, s. 73.

²³⁰ Mindivanlı, “Kuruluş Döneminde Osmanlı Devleti'nin Kimlik Siyaseti ve İdeolojisi”, s. 20.

Alperenler (Gâziyân-ı Rûm) ve Anadolu’da bulunan Abdalân-ı Rûm, Âhiyân-ı Rûm ve Bâciyân-ı Rûm olmak üzere tasavvufi zümrelerdir. Zira bu zümrelerin Türk ordusundaki işlevleri düşünüldüğünde bu kimseleri tarihimizin ilk askeri manevi danışmanları olarak nitelendirmemizde bir sakınca yoktur.

2.3.1.1. Alplik ve Alperenlik (Gâziyân-ı Rûm)

Alp kelimesi Türkçe lügatlerde yiğit, kahraman, bahadır olarak geçmektedir.²³¹ Alp kelimesine ilk olarak Sakalar dönemine ait olan Alp Er Tunga destanında rastlanmaktadır. Bununla beraber Alp kelimesi, Köktürkler, Uygurlar ve Selçuklular döneminde karşımıza çıkmakla beraber Osmanlı’nın kuruluş yıllarında da sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Başlangıçtan beri bu kelime genelde sıfat olarak kullanılsa da Osmanlı’nın kuruluşundan sonraki dönemde Alp kelimesi isim olarak da kullanılmıştır.²³²

Alp kelimesi sıklıkla Türk hükümdarlar tarafından kullanılmıştır. Bu hükümdarların en meşhuru şüphesiz 1071 yılında Anadolu’nun kapılarını Türklere açan Selçuklu Sultanı Alparslan’dır. Osmanlı Devleti’nin ilk yıllarında Osman Gazi ve Orhan Gazi’nin birçok silah arkadaşı da bu sıfatla anılmıştır. Turgut Alp, Konur Alp, Aygud Alp gibi Osman Gazi’nin yoldaşları bu bağlamda örnek olarak gösterilebilir. Halil İncalcık, alplerin bazı meziyetlere sahip olması gerektiğini vurgulamıştır. Buna göre bu kişilerin vasıfları muhkem yürek (cesaret), bazı kuvveti (fiziksel güç), gayret ve hamiyet sahibi olmak ve muvafık bir arkadaş sahibi olmak şeklinde ifade edilmiştir.²³³ Ayrıca İncalcık, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi’nde* alp ve gazi terimlerinin aynı anlamda kullanılırken alp kelimesinin özellikle Avrasya hakanlıklarında bahadır diye anılan kahraman savaşçıyı ifade ettiğini buna mukabil gazi kelimesinin ise Alpin daha çok İslami gaza ile birleşmiş halini vurguladığını ifade etmektedir.²³⁴ Ancak Esra Mindivanlı gibi bazı akademisyenler Aşıkpaşaoğlu’nun bu kelimeleri aynı anlamda kullandığını sadece hükümdarların “gazi” sıfatını alırken hükümdarın silah arkadaşlarının “alp” sıfatını kullandıkları sonucunu çıkarmıştır.²³⁵

²³¹ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-it-Türk*, çev. Besim Atalay, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1985, s. 521; Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, 1: s. 220.

²³² Orhan Fuat Köprülü, “Alp”, *DİA*, II, 525.

²³³ Halil İncalcık ve Günsel Renda, *Osmanlı Uygarlığı*, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, 2003, s. 49.

²³⁴ İncalcık ve Renda, *Osmanlı Uygarlığı*, s. 50.

²³⁵ Mindivanlı, “Kuruluş Döneminde Osmanlı Devleti’nin Kimlik Siyaseti ve İdeolojisi”, s. 29.

Alp kelimesiyle “eren” kelimesinin birleşiminden “Alperen” kelimesi meydana gelmiştir. Alplik ile Alperenlik arasında bir bağ olmasıyla beraber “eren” takısıyla alpliğe manevi bir vecih yüklenerek daha üst bir anlamı ihtiva eden yeni bir mana kazandırmıştır. *Dîvânü Lugâti't-Türk'e* göre “Eren” kelimesi “erkek” anlamına gelen er kelimesinin çoğuludur.²³⁶ Ancak “-en” eki zamanla bu anlamını kaybederek eren kelimesi tekil bir anlam kazanmış ve çoğulu erenler şeklinde kullanılmıştır.²³⁷ Alperen kelimesinin anlam olarak Arapçadaki karşılığı “ricalullah”, Farsçadaki karşılığı “merd-i hûda” ve “merdan-ı hûda” kelimeleridir. Her iki dilde de bu sözcükler “erkek, yiğit, kahraman, tecrübeli kişi, ermiş, şeyh” gibi anlamlara gelmektedir.²³⁸

Arapçada ricâlullah ve Farsçada merd-i hudâ olan terkiplerin Türkçedeki karşılıkları anlam olarak “Hak erleri, Hak erenleri, Allah adamı” şeklinde ifade edilmiştir. Eren kelimesi benzeri şekilde Türk tasavvufunda “velî” yahut “evliya” anlamında kullanılmıştır. Erenler bu bağlamda Allah’ın dostluğunu kazanmış, insanlara rehberlik yapabilecek kadar faziletli, fedakâr ve cömert kişilerdir. Tasavvuf geleneğinde erenler bölgesel olarak da çeşitli isimlendirmelere tabi tutulmuşlardır. Bu bağlamda “Horasan erenleri, Rum erenleri” gibi ifadelerle anılan bu kişiler buldukları ve irşad faaliyetlerini yürüttükleri bölgeler üzerinden isimlendirilmişlerdir.²³⁹

Erenlere tasavvuf edebiyatımızda da sıklıkla rastlamak mümkündür. Yûnus Emre şiirlerinde er ve ereni insanlara yol gösteren, onların ihtiyaçlarını karşılayan ve mutluluğa ermeleri için gayret sarf eden kâmil bir mürşid olarak tasvir etmektedir.²⁴⁰ Selçuklu Devleti’nde ve Osmanlı’nın kuruluş devrinde erenlere kimi zaman “şah, sultan, ulu, can” gibi unvanlar da verilmekle beraber erenler “baba, ata” veya “dede” isimleriyle de anılmışlardır. Ayrıca tasavvuf geleneğinde gözle görünmeyen, sayıları ve görevleri farklı velîler topluluğu olan ricâlü’l-gayba Türk tasavvufunda “gayb erenleri” adı verilmiştir.²⁴¹

Alperenleri bu bağlamda Allah yolunda i’la-yi kelimetullah uğruna cihat eden savaşçı dervişler olarak tanımlamamız mümkündür. Bu kimseler savaş zamanı bilfiil gazada bulunmanın yanında sulh zamanlarında yeni fethedilen köy, kasaba, mezra ve

²³⁶ Kaşgarlı, *Dîvânü Lügat-it-Türk*, s. 521.

²³⁷ Süleyman Uludağ, “Erenler”, *DİA*, XI, 294-295.

²³⁸ Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, 4: s. 3921; Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, 4: s.3148-3149.

²³⁹ Uludağ, “Erenler”, s. 294.

²⁴⁰ Yunus Emre, *Dîvan(Fatih Yazması)*, haz. Erdoğan Boz, çev. Özgün Metin, Ankara: Yunus Emre Enstitüsü, 2021, s. 50, 88, 90, 118, 130, 140, 414, 446, 596.

²⁴¹ Uludağ, “Erenler”, s. 295.

şehirlere yerleşip buralarda imar ve irşat faaliyetlerine girişmişlerdir. Bu bağlamda tekke ve zaviyeler inşa edilmiş, yöre halkının istifade etmesi niyetiyle köprüler, değirmenler ve aş evleri tesis edilmiştir. Alperenler savaşta fethedilen yerleri kişilikleriyle, İslam ahlakıyla ve tebliğ düşüncesiyle bölge halkının kalbinin İslam'a ısınmasına, ıssız yerleri madden ve manen imar etmeye, dini tedris ve terbiye yapmaya çalışmışlardır.²⁴² Bu bağlamda gazi-dervişler, Hz. Muhammed'in hadis-i şerifinde geçtiği üzere hem nefisle hem şeytanla yapılan cihad-ı kebirî yapmakta hem de kafirlerle fiili olarak yapılan cihad-ı sağiri yapmaktadırlar.²⁴³ Hem kendi nefsiyle hem de i'la-yi kelimetullah uğruna mücadele eden kimseye bu bağlamda "Alperen" denebilir.

Alpler yahut Alperenler 12. ve 13. yüzyılda Anadolu'daki dört tasavvufi zümreden biri olarak nitelendirilmiş ve "Gâziyân-ı Rûm" olarak isimlendirilmişlerdir. Ömer Lütfi Barkan'a göre büyük felaketlere yol açan Moğol istilasıyla birlikte Horasan ve Maverâunnehir'den şehitlik idealiyle Batıya koşan Alperen ve Horasan erenleri yaptıkları fetih, irşad ve tebliğ faaliyetleriyle adeta bir kolonizatör gibi Anadolu ve Rumeli topraklarını mamur kılmışlardır.²⁴⁴ İlay-ı kelimetullah uğruna Anadolu'ya gelen Türkmenlerin, yaptıkları fetihler ve gazalar; Mengücek Gazi, Melik Ahmed Gazi, Ertuğrul Gazi, Osman Gazi ve Orhan Gazi gibi birçok hükümdara "Gazi" unvanının verilmesine sebep olmuştur. Bununla beraber Turgut Alp, Akça Koca, Konur Alp gibi Alperenler, Osmanlı Beyliğinin kuruluş aşamasında, beraberlerindeki gazi-dervişlerle, bir yandan fütuhâtı hızlandırırken, bir yandan da manevî kişilikleriyle Anadolu'yu bir Türk ve İslam yurdu haline getirmişlerdir.²⁴⁵

Alplik ve Alperenlik 15. yüzyıla gelindiğinde yerini yavaş yavaş gazilik unvanına bırakmıştır. Ancak alplik ve alperenlik düşüncesi Osmanlı Devleti'nde ve ordu teşkilatlarında her zaman baki kalarak düzenli orduların manevi cihetini temsil etmiştir. *Aşıkpaşaoğlu ve Neşri Tarihi'nde* geçen Orhan Gazi'ye gaza için "akbörk" giydirilmesi bir gelenek haline gelerek ilerleyen yıllarda Yeniçeri Ocağı'nda yeniçerilerin resmi

---

²⁴² Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler.", s. 279-301.

²⁴³ Hz. Peygamber'in otuz bin kişiden teşekkül etmiş en büyük ordu ile Bizans'a karşı çıktığı sefer dönüşü "Küçük cihattan büyük cihada gidiyoruz. O nefisle cihattır." buyurmuşlardır. Bu bağlamda nefis ile cihat daha büyük görülmüştür. (Suyutî, II,73)

²⁴⁴ Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler.", s. 294.

²⁴⁵ Kadir Özköse, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufî Zümre ve Akımların Rolü", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2003): 264.

başlığı olması bu düşünceyi ispatlar niteliktedir.²⁴⁶ Bununla beraber alperenlik düşüncesi özellikle Balkan topraklarında yer alan murabıt ismindeki sınır dergahlarda devam ettirilmiş, burada nefis terbiyesi ile meşgul dervişler karakol vazifesi gören bu dergahlarda savaş zamanlarında seferlere iştirak etmişlerdir.²⁴⁷ İstanbul'un fethinden sonra da gaza ruhu Avrupa kıtasının sınır boylarındaki akıncı birliklerinde devam ettirilmiştir. Paul Wittek gibi Osmanlı Devleti'nin kuruluş devriyle alakalı çalışma yapan bazı Batılı araştırmacılar, Osmanlı'nın kısa bir sürede yükselişini Türk Kutsal Savaşçılara yani Alperenlerle ilişkilendirmektedir.²⁴⁸

2.3.1.2. Anadolu'daki Tasavvufi Zümreler

Şüphesiz ki Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesinde ve daru'l İslam olmasında Selçuklu devrinden itibaren ordu teşkilatında bulunan çokça Allah'ı anan kimse anlamına gelen "müzekkirler"²⁴⁹ ve sosyal, içtimai hayat içerisinde yer alan tasavvuf erbabı büyük rol oynamıştır.²⁵⁰ Anadolu'nun Türkler tarafından vatan edinilmesi; tarihî, siyâsî ve iktisâdî tarafıyla dünyevî bir özelliğe sahiptir. Diğer taraftan tasavvufî zümrelerin çabalarıyla Anadolu'da gerçekleşen irşad faaliyetleri ve Anadolu'nun İslam yurdu haline getirilmesiyle manevi bir karaktere sahiptir.²⁵¹

Anadolu topraklarında irşad faaliyetleri gösteren tasavvufi oluşumlar fethedilen yeni yerlere çeşitli tekke ve zaviyeler açarak kılıçla fethedilen yerleri kalben de fethetmişlerdir. Alperenler kurulan bu ocaklarda yetiştirilmiş, dergahlarda seyri suluk yaparak manevi olarak kâmil bir Müslüman olmaya çalışırken bir yandan da yapılan fetihlere iştirak ederek İslamiyet'i yaymışlardır. Araştırma kapsamından uzaklaşmamak adına bu tasavvufî grupların itikat ve mezheplerinin ne olduklarından ziyade ordu teşkilatlarına etkileri ve Anadolu-Rumeli topraklarında yaptıkları faaliyetlere değinilecektir. Zira 11.,12. ve 13. yüzyıllarda Anadolu'da yer alan bu tasavvufi zümreler

²⁴⁶ Mindivanlı, "Kuruluş Döneminde Osmanlı Devleti'nin Kimlik Siyaseti ve İdeolojisi", s. 37.

²⁴⁷ Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler.", s. 279- 286.

²⁴⁸ Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu: Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri*, çev. Hilmi Haseki, Ankara: Dorlion Yayınevi, 2022, s. 3-38.

²⁴⁹ Kamil Coştu, *1826'dan 1945'e Askerin Din Eğitimi ve Din Dersi Kitapları*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2020, s. 71.

²⁵⁰ Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler.", s. 279-304.

²⁵¹ Halil Baltacı, "Ömer Lütfi Barkan'ın 'Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler'i Üzerine Değerlendirmeler", *Akademiar Dergisi* 6 (2019): 97.

yetiştirdikleri gazi-dervif yahut bir diğer isimle Alperenlerle Türk ordusunun manevi kanadını temsil etmişler, modern askeri manevi danışmanların yaptıkları faaliyetleri günümüzden yaklaşık bin yıl önce uygulamışlardır. Bu sebeple bu tasavvufi zümrelerden bahsetmeden Türk ordusunun İşlamiyet’le bağı tam olarak anlaşılamamakta ve nakıs kalmaktadır. Bu savaşçı dervişlerin yaptıkları faaliyetler aynı zamanda modern Türk ordusunda görev alacak manevi danışmanlara da rol model olma vasfı taşımaktadır.

2.3.1.3. Abdalân-ı Rûm

Abdal ifadesi evliya zümresinden halkın mesailinde tasarruf için manevî izne sahip olanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. *Abdal* kelimesi Arapçada, “karşılık, birinin yerine geçen” mnalarına gelen *bedel* ve *bedil* kelimelerinin çoğuludur. Bununla birlikte, zamanla Farsça ve Türkçede tekil mnasında kullanılmaya başlanılmıştır.²⁵² Abdal kelimesi Selçuklu devrinde en genel anlamıyla “dervif” kelimesi yerine kullanılmıştır.²⁵³

Abdalân-ı Rûm aslen Türkmen kabileleri arasında faaliyet gösteren dervişlerin oluşturduğu bir teşkilattır. Abdal veya Baba ismini taşıyan bu dervişlere aynı zamanda Horasan erenleri de denilmektedir.²⁵⁴ Anadolu’nun fethi ve Mslmanlaşmasında abdalların büyük rolleri olmuştur. Abdallar tasavvufi olarak 13. yüzyılda yaşamış olan Hacı Bektâş-ı Veli’ye nispet edilmektedirler. Hacı Bektâş-ı Veli ve ona bağlı abdallar yaşadıkları dönemde Nevşehir-Kırşehir civarındaki gayri müslim tebaa ile temas hlinde bulunmuş ve irşat faaliyetleri yürütmüşlerdir.

Anadolu’da ve Rumeli’nde birçok abdal, tebliğ ve irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu bağlamda tasavvufi olarak sünnî yahut gayri sünnî tarikatlara isnat edilen Sarı Saltuk hazretleri örnek olarak zikredilebilir. *Hacı Bektaş Vilyetnmesi*’e göre Sarı Saltuk henüz Selçuklu ve ilerleyen dönemde Osmanlı’nın ulaşamadığı Kafkasya ve Rumeli gibi topraklara, İşlm’ı tebliğ etmek ve yaymak üzere gönderilmiştir.²⁵⁵ Gürcistan Beyine İşlam’ı tebliğ edip, ona elini ptren Sarı Saltuk, Rumeli’de de başarılı irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Hacı Bektâş Veli bir kısım hlifelerini Rumeli’ye gönderirken, Barak Baba, Hoy Ata ve Can Baba gibi hlifelerini de Moğol zümrelerini

²⁵² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Szluğu*, İstanbul: MEB Yayınları, 1993, I, s. 5.

²⁵³ Uludağ, Süleyman. “Abdal”, *DİA*, 1, 59-61.

²⁵⁴ Özköse, “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İşlamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü”, s. 265.

²⁵⁵ Machiel Kiel, “Sarı Saltuk”, *DİA*, XXXVI, 147-150.

İslam'a davet etmekle vazifelendirmiştir. Abdalların organize irşad faaliyetleri neticesinde, çok sayıda Moğol ve Balkanlardaki Hristiyan tebaa İslâmiyet'e girmiştir. Özellikle Sarı Saltuk'un irşad faaliyetleri Anadolu ve Kafkasya sınırlarını aşarak o dönemde Bizans ve Sırp krallığı topraklarında olan Balkanlarda İslamiyet'in yayılmasına vesile olmuştur. Bosna Hersek'ten günümüz Romanya topraklarında yer alan Dobruca'ya kadar Sarı Saltuk ve abdalların izlerini görmek mümkündür. Orhan Bey, Bursa fethine dervişleriyle katılan Abdal Musa, Geyikli Baba ve Abdal Murad gibi çeşitli Horasan erenlerine fetihlerdeki katkılarından ötürü Uludağ yamaçlarında birer zaviye yaptırmış ve vakıflarını da tayin etmiştir. Öyle ki, bu tekke ve zaviyeler 17. yüzyılda bile irşat faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.²⁵⁶

2.3.1.4. Âhiyân-ı Rûm

Ahî Evran tarafından 13. yüzyılda kurulan ve meslek localığı hüviyetine sahip olan Ahîlik teşkilatı, Anadolu'da meslekî eğitimin, zanaatın, sanat eserlerinin ve kültürel hayatın gelişmesine önemli katkıları olmuş bir tasavvuf zümresidir.²⁵⁷ Ahilik teşkilatı gerek Selçuklu devrinde gerekse Osmanlı'nın kuruluş yıllarında esnaf teşkilatlarını teşkil etmiş ve ekonomik hayatın tanziminde önemli roller üstlenmiştir. Ahilik kelimesinin kökeni hakkında iki görüş vardır. Bunlardan ilki ahiliğin Arapça kökenli olduğu ve "kardeşim" mânâsına gelen "ahî" kelimesinden geldiğini iddia ederken ikinci görüş ise eski Türkçede "yiğit, eli açık ve cömert" anlamına gelen "akı" kavramından geldiğini ileri sürmektedir.²⁵⁸ 12. ve 13. yüzyıllarda ahî ismiyle anılan kişiler toplumun havas yani üst kesiminden sayılıp fütüvvet erbabının reisi konumundaydılar. Mesleki bir lonca olmanın yanında ahiler tasavvufî olarak silsileleri Hz. Ali'ye ve Hz. Peygamber'e kadar ulaşmaktadır. Âhiyân-ı Rûm teşkilatının içerisinde birçok kadı, müderris ve bilgin de yer almıştır. 13. yüzyılda Anadolu topraklarını ziyaret eden seyyah İbn Batuta, birçok Anadolu şehrini gezmiş ve yolcuğunda Ahilik teşkilatına ait tekke ve zaviyelerde konakladığını ifade etmiştir.²⁵⁹ İbni Batuta, Ahi teşkilatı hakkında seyahatnamesinde şu ifadeleri dile getirmektedir:

²⁵⁶ Özköse, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü", s. 265.

²⁵⁷ Şahin İlhan, "Ahî Evran", *DİA*, I, 529-530.

²⁵⁸ Şahin, "Ahî Evran", 530.

²⁵⁹ İsmet Parmaksızoğlu, *İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*, Ankara: MEB Yayınları, 1971, s. 11-13.

Ahiler Anadolu'ya yerleşmiş bulunan Türkmenlerin yaşadıkları her yerde, şehir, kasaba ve köylerde bulunmaktadır. Memleketlerine gelen yabancıları karşılama, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini, içeceklerini, yatacaklarını sağlama, ihtiyaçlarını giderme, onları uğursuz ve edepsizlerin ellerinden kurtarma, şu veya bu sebeple, bu yaramazlara katılanları yeryüzünden temizleme gibi konularda, bunların eş ve örneklerine dünyanın hiçbir yerinde rastlamak mümkün değildir.²⁶⁰

Ahiler bünyelerinde aynı zamanda alp ve alperenleri barındırarak fetih ve gazaları kolaylaştıran, ordunun ikmâl ve lojistik ihtiyaçlarını imkânları ölçüsünde karşılayan askerî birer teşekküldür.²⁶¹ II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Moğollar Anadolu'yu işgal edip, Sultanın ordusu Köseadağ'da Moğol ordusu karşısında ağır bir yenilgiye uğrayınca, Kayseri Ahileri Moğollara karşı Kayseri'yi müdafaa etmişlerdir. Ahiler on beş gün süreyle şehri savunmuş ancak nihayetinde Moğol ordusu komutanı Baycu Noyan tarafından tüm ahiler topluca şehit edilmiştir. Bu katliam ahiliğin sonunu getirmemiş bilakis Batıya doğru genişlemesine ve büyümesine yol açmıştır.

Fuad Köprülü'ye göre Osman Bey'in kayınbabası Şeyh Edebâlî ve silâh arkadaşlarından birçoğunu ahilik teşkilatına mensuptur.²⁶² İlk piyade askerî üniformasının Ahi üniforması oluşu ve Yeniçeriler için ahi başlığının kabul edilmiş olması Osmanlı askeri teşkilatıyla ahilik arasındaki ilişkiyi anlamak için manidardır. Bu suretle kayınbabası vesilesiyle tüm ahilerin desteğini alan Osman Gazi'nin kısa sürede küçük bir beylikten nasıl büyük bir devlet kurduğu anlaşılabilir. Zira Osmanlı gerek Gâziyân-ı Rum'un askeri desteği, gerek Abdalân-ı Rum'un manevi desteği gerekse Âhiyân-i Rûm'un kurdukları lonca yapılanmaları ve ekonomik desteğiyle kısa sürede beylikten bir devlete ve daha sonra imparatorluğa dönüşmüştür.²⁶³

2.3.1.5. Bâciyân-ı Rûm

Bâciyân-ı Rûm, *Âşıkpaşazâde Tarihinde* zikredilen Anadolu'daki dört tasavvufi zümreden bir tanesidir.²⁶⁴ Türklerin İslâmiyet'i kabulünden önce de Türk kadınının aile

²⁶⁰ Özköse, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü", s. 266.

²⁶¹ Özköse, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü", s.267-68.

²⁶² Mehmed Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara: TTK Yayınları, 1984, s. 64.

²⁶³ Baltacı, "Ömer Lütfi Barkan'ın 'Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler'i Üzerine Değerlendirmeler", s. 102.

²⁶⁴ Aşıkpaşazade, *Aşık Paşazade Tarihi*, s. 200.

ve toplum içindeki mevki ve rolü son derece önemliydi. İslâmiyet'in kabulünden sonra Türk kadınının millî ve aslî karakteri değişmemiş İslam'la daha da zenginleşmiştir. Türkler 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'yu yurt edinmiş ve bu süreçte Türkmen kadınları iş hayatından kopmamış ve birtakım faaliyetlerde bulunmuşlardır. Anadolu bacıları, Anadolu kadınları ve genç kızlar teşkilatı olarak anılan Bâciyân-ı Rûm, Ahiliğe ve Hacı Bektâş-ı Velî'ye isnat edilmektedir.²⁶⁵ Nitekim Bektâşî geleneğinde, kadın tarikat mensuplarına “baci” denilmektedir. Bâciyân-ı Rûm isimli kadınlardan oluşan sosyal zümre Ahilik teşkilatına çok benzer bir şekilde yapılanmıştır. Zira Anadolu Ahîliğinin kurucusu olarak kabul edilen Ahî Evran'ın eşi Fatma Bacı aynı zamanda fütüvvet teşkilatının kadınlar kolunun başı olması bu düşünceyi destekler niteliktedir. Anadolu bacıları Ahiler gibi 1243 yılında gerçekleşen Moğolların Kayseri kuşatmasında ellerine silah alarak ve şehirdeki kadınları örgütleyerek müdafaaya katılmışlardır. Bu kadınlar seyri suluk halinde birer derviş, meslek erbabı birer zanaatkar ve çocukların talim-terbiyesinde birer mürebbiye idiler. Bu sebeple Bâciyân-ı Rûm diğer tüm tasavvuf zümrelerinin, alp ve alperenlerin yetiştirildiği bir ocaktır. Mustafa Kara'nın kitabında yer verdiği şu dizeler bu kadınların önemini özetler niteliktedir:

Zehra'nın nutkunu güzel dinleyin
Ey erenler, erler, doğru söyleyin.
Biz doğurmadık mı beyan eyleyin
Sizi irşad eden bu babaları²⁶⁶

2.3.2. Osmanlı Devleti'nde Ordu Şeyhliği Müessesesi

Osmanlı Devleti'nin teşekkülünden sonra Yeniçeri ocağı gibi düzenli ve daimî orduların kurulması, ordu teşkilatı içerisinde tasavvufi zümrelerin etkisini azaltmamış bilakis devlet eliyle kurumsal bir mahiyet kazanmalarını sağlamıştır. Bu bağlamda 1826 yılına kadarki süreçte devlet, sefere gidileceği esnada bu zümrelerin maddi-manevi desteğini talep etmiştir. Ordu Şeyhliği müessesesi, klasik dönem Osmanlı ordusunda seferler sırasında ordu maiyetinin yanında çeşitli tarikatlara mensup manevi şahsiyetlerin de görevlendirilmesiyle meydana gelmiştir. Şeyh kelimesi lügatte “yaşlı kimse” anlamına

²⁶⁵ Özköse, “Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü”, s. 270-73.

²⁶⁶ Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa: Uludağ Yayınları, 1990, s. 163.

gelmektedir ve çeşitli İslâm toplumlarında saygınlık ifadesi olarak kullanılmaktadır. Şeyh kelimesinin çoğulu şüyuh, eşyah ve meşayih kelimeleridir.²⁶⁷ Şeyh kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de üç yerde tekil bir yerde çoğul olmak üzere üç ayette zikredilmiştir. Ayetlerin hepsinde şeyh kelimesi sözlük anlamında kullanılmıştır. İstilahı olarak “Şeyh” kelimesi tasavvufta mürşid-i kâmilî simgelemektedir.²⁶⁸

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren İslami saikler etrafında fetih hareketlerinde bulunmuş ve fethin meşruiyetini bu şekilde tesis etmiştir. *Rodoscuk Şer'iyye Sicili'nde* yer alan bilgiler bu düşüncüyü destekler niteliktedir. 1683-1699 yılları arasındaki uzun savaşlar döneminde yeni bir savaşın başlangıcı vilayetlere şöyle ilan edilmiştir:

Allah'ı ve O'nun peygamberini inkâr eden çeşitli Hristiyan milletleri birkaç seneden beri tek bir millet gibi ittifak ederek her taraftan memâlik-i mahrûseme hücum etmeleriyle nice İslam beldelerini istila edip Allah'a ibadet edilip Kur'an okunan cami ve mescitleri yıkıp sayısız Müslümanın kimini esir edip kimini de öldürüp mallarını yağmaladıktan başka Müslüman çocuklarını kendi batıl dinlerine çevirip emsali zulümlerini arttırarak nehir suyu gibi akarak Rumeli'ndeki Belgrat'a saldırdıklarından yakın ve uzak bütün Müslümanların cihada katılarak Allah'ın yardımı ile ümmet-i Muhammed'in üzerinden düşmanın mazarratını def'e çalışmak dinimizin en önemli işlerinden iken aksine davrananlar kıyamet günü Allah'ın huzurunda verecek cevap bulamayacaklar; Belgrat üzerine cihad mal ve beden ile farz-ı ayn olup inkâr edenlerin kendileri kâfir ve avretleri boş olup ve tekâsül edenler dünyada ta'zîr-i şedîde müstehak olurlar deyü fetva-yı şerîfe verilmekle gaza için Peygamber sancağı açarak bizzat İstanbul'dan hareket ve Edirne'de kışlandıktan sonra inşaallah evvel-bahar-ı hüccet-âsarda hazret-i peygamberin ashab-ı kirâmın ve evliyanın yardımı ile hareket-i hümayunum mukarrer olup fetva-yı Şerife mucibince etfal ve sıbyandan gayri cihada kadir olan herkes peygamber sancağı altında toplanarak sefere memur olmağın...²⁶⁹

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere askeri seferlerin toplum nazarındaki meşruiyeti, İslam dininde yer alan cihat ve gaza düşüncesinden beslenmiştir. Aynı zamanda Allah dostları anlamına gelen evliyaların yardımının niyaz edilmesi Osmanlı

²⁶⁷ Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, 5: s. 4467-4468.

²⁶⁸ Reşat Öngören, “Şeyh”, *DİA*, XXXIX, 50-52.

²⁶⁹ H. Evâil-i Muharrem 1100/M. 26 Ekim-4 Kasım tarihli ferman; Rodoscuk Şer'iyye Sicili No: 1616, vr. 126. akt. Ümit Ekin, “Osmanlı Ordusunda Moral Yükseltici Bir Kurum Olarak Ordu Şeyhliği”, *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Fen Edebiyat Dergisi* 10(167) (2008): 169-170.

Devleti'nde tasavvufi düşüncenin ordu üzerindeki tezahürü olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti'nde ordunun muzafferiyetinin tesis edilmesi için askeri seferlere eşlik edecek çeşitli tarikat şeyhleri çağrılmış, bu kimselere askerlerin moralini yüksek tutmak, dua etmek, askerleri cesaretlendirmek gibi çeşitli vazifeler verilmiştir.²⁷⁰

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş devirlerinde, padişahların dönemin ileri gelen manevi büyüklerinden kılıç kuşanması, nasihatleriyle askerlere moral vermek ve zafer kazanılması için Allah'a dua etmek üzere orduyla beraber tasavvuf ehlinin sefere davet edilmesi gelenek halini almıştır. Bu bağlamda II. Murat 1422'de gerçekleşen İstanbul kuşatması sırasında Yıldırım Beyazıd'ın damadı ve Kübrevî Şeyhi olan Emir Şemsettin Buhari'den(v. 1429) kılıç kuşanmış ve bazı tarikat mensuplarını savaşa götürmüş, Fatih Sultan Mehmet İstanbul Kuşatmasında Bayramî Şeyhi Ak Şemsettin'i(v. 1459) yanında bulundurarak ordu şeyhi olarak tayin etmiş, Kanun Sultan Süleyman Zigetvar Seferi'ne Halvetî Şeyhi Nurettinzâde Şeyh Muslihüddin Efendi(v. 1573) ile katılmıştır. Sultan III. Mehmet Halvetî Şeyhi Şemsettin Ahmet Sivasî'den(v. 1597) yaşlı hayli ilerlemiş olmasına rağmen 1596'daki Eğri Seferine katılmasını istemiştir.²⁷¹

Evâhir-i Muharrem 1012/1-10 Temmuz 1603 tarihli bir belgede Osmanlı ordusunda görev yapmak üzere bir ordu Şeyhinin atandığını ifade edilmekte, atamanın hangi gerekçelerle yapıldığını ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır. Belgede Budin'de Vezir Mehmet Paşa'nın Edirne'deki Selimiye Camii'nde şeyh ve vaiz olarak görev yapan Şeyh Ebu Bekir'i, askerlere nasihatte bulunmak, cesaretlendirmek, manevi olarak kuvvetlendirmek ve Bakara Suresi'nin 249-250. ayet-i kerimelerini²⁷² vaaz etmek üzere görevlendirildiği belirtilmektedir.²⁷³

Ümit Ekin, Osmanlı arşivlerinde yer alan bilgilerde zikredilen bazı ordu şeyhlerini şu şekilde ifade etmiştir:

²⁷⁰ Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. Selma Koçak, İstanbul: Doruk Yayınları, 2015, s. 143-49.

²⁷¹ Ekin, "Osmanlı Ordusunda Moral Yükseltici Bir Kurum Olarak Ordu Şeyhliği", s. 171.

²⁷² Bakara Suresi 249-250 Ayet-i kerimeler: "Tâlût askerleriyle birlikte ayrılıp sefere çıkınca, "Allah muhakkak sizi bir nehrele imtihan edecek; kim ondan içerse benden değildir, -eliyle bir avuç alan müstesna- ondan tatmayan da bendendir" dedi. İçlerinden pek azı dışındakiler ondan içtiler. Kendisi ve onunla beraber inananlar nehri geçince "Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok" dediler. Allah'a kavuşacaklarını umanlar ise, "Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir, Allah sabredenlerle beraberdir" dediler. Câlût ve askerlerinin karşısına çıkınca da "Rabbimiz! Bizi sabırla donat, bize sebat ver ve inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!" diye niyazda bulundular.

²⁷³ Ekin, "Osmanlı Ordusunda Moral Yükseltici Bir Kurum Olarak Ordu Şeyhliği", s. 171.

Akşemsettin Fatih Sultan Mehmet ile İstanbul'un fethine, Aziz Mahmud Hüdayî, Ferhat Paşa ile Tebriz Seferine, İştibli Emir Abdülkerim Efendi Estergon Seferine, Kütahyalı Çavdaroğlu Müfti Derviş'in babası Şeyh Beşir Efendi, II. Osman'ın yanında Lehistan Seferine, Galata Mevlevîhanesi Postnişini Adem Dede Hotin Seferine, Muhammet Nazmî Efendi 1663 senesindeki Uyvar Seferine, Derviş Çelebi 1672'deki Kamanıçe Seferine katılmış, Vanî Mehmet'in 1683'teki Viyana Kuşatmasında ordu vaizi olarak görevlendirilmiştir.²⁷⁴

Osmanlı ordusunda şeyhlerin görevlendirilmesi, modern ordu teşkilatının kurulması ve askeri imamlık müessesinin teşekkül etmesine kadar devam etmiştir. Bunun yanında tasavvufi zümreler doğrudan ya da dolaylı olarak askeri harekatlara katılmışlardır. Bu bağlamda I. Dünya Savaşı'na Mevleviyye tarikatına mensup dervişler alaylar oluşturmuşlar ve savaşa iştirak etmişlerdir.²⁷⁵ (Bkz. EK-9) Aynı zamanda ordu şeyhleri maiyetlerinde bulunan dervişler vasıtasıyla Osmanlı ordusunun asker ihtiyacının karşılanmasında da önemli roller oynamışlardır. Savaş zamanları dergahlar adeta birer karargâh mahiyetinde çalışarak ordunun maddi-manevi muzafferiyeti için gayrette bulunmuşlardır. Kurtuluş Savaşı zamanında dergahlar halkın işgal güçlerine karşı örgütlenme merkezleri haline gelmiş ve İstanbul'daki Özbekler Tekkesi gibi çeşitli tekkeler ve tasavvuf ehli devletin bekası için mücadele vermiştir.²⁷⁶

2.3.3. Osmanlı Devleti'nde Askeri İmamlık Müessesesi

Osmanlı ordusunun teşekkül ettiği 13. yüzyıldan Osmanlı Devleti'nin ilga edildiği 20. yüzyıla kadar ordu teşkilatı içerisinde her zaman din hizmetleriyle iştigal eden bir zümre süregelmiştir. Tarih sahnesinde bu kişilerin isimlendirmeleri yahut vasıfları değişse de zamanının askeri manevi danışmanları olarak tanımlayabileceğimiz askeri imamlar, askerlere dini bilgiler vererek ilmihal dersleri yapmak, harp zamanında muharip erlerin morallerini yüksek tutmak, onları cesaretlendirmek, şehit olan kimselerin cenaze namazlarını kıldırmak, teçhiz ve tekfin işlerinde bulunmak gibi vazifeler üstlenmişlerdir. Ordu şeyhlerine kıyasen askeri imamlar, daha sistemli ve devlet kontrolünde faaliyet göstererek Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından Türkiye Cumhuriyeti'nin

²⁷⁴ Ekin, "Osmanlı Ordusunda Moral Yükseltici Bir Kurum Olarak Ordu Şeyhliği", s. 175.

²⁷⁵ Coştu, *1826'dan 1945'e Askerin Din Eğitimi ve Din Dersi Kitapları*, s. 100.

²⁷⁶ Sezai Küçük, *Birinci Dünya Savaşı'nda Tarikat Birlikleri*, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 219.

kurulmasına kadarki süreçte bilfiil hizmette bulunmuşlardır.²⁷⁷ Osmanlı ordu teşkilatı içerisinde askeri imamlığı ele alacağımız bu bölümde öncelikle askeri imamlık müessesinin ilk örneklerinin görüldüğü Yeniçeri Ocağı'nda vazifeli "İmam-ı Hazret-i Ağa", Nizam-ı Cedid birliklerinde askeri imamlar, Eşkinçi Ocağı İmamları, Asâkîr-i Mansure-i Muhammediye birliklerindeki askeri imamlar, Bahriye imamları, alay imamları ve alay müftüleri gibi Osmanlı ordusunun farklı dönem ve ordularına ait imamlık müesseseleri incelenecektir. Bununla beraber askeri imamların eğitimi, istihdamı, Çanakkale Savaşı'ndaki rolleri gibi hususlar ele alınacaktır.

2.3.3.1. Yeniçeri Ocağında Din Hizmetleri

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren sınırlarının genişletmesi neticesinde ciddi miktarda asker ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyacı giderme ve padişaha bağlı daimî asker ordusu oluşturma düşüncesiyle, savaşlarda edinilen Hristiyan köleler devşirilerek Yeniçeri Ocağı kurulmuştur. Hristiyan ailelerden alınan çocuklar öncelikle Anadolu ve Rumeli'nde ikamet eden Türk ailelerin yanına verilmekte, bu suretle İslam dinini tanımaları, Türk kültürünü ve Türkçeyi öğrenmeleri sağlanmaktaydı. Üç ile beş sene zarfında Türk ailelerin yanında ikamet eden bu kişiler Müslüman ismi almakta, sünnet olmakta ve yeteneklerine göre önce Acemi Ocağına daha sonra ise Yeniçeri Ocağına kabul edilerek askeri, siyasi ve kültürel birtakım eğitimlere tabi tutulmaktalardı.²⁷⁸ Osmanlı ordu teşkilatı içerisindeki ilk askeri imamlar da Yeniçeri Ocağı'nda teşekkül etmiştir. Yeniçeri Ocağı'nda görevli bu kimseler "İmam-ı Hazret-i Ağa", "Ağa imamı" veya "Ocak imamı" olarak isimlendirilmiştir. Yeniçeri Ocağı'nda vazifeli bu imamlar, istidatlarına göre yeniçeriler arasında ilim ehli kimselerden seçilirlerdi. İlmi eğitimlerinin yanında bu kimselere tecvid ilmi ve makam eğitimi gibi Kur'an-ı Kerim kıraatine dair çeşitli eğitimler de verilmekteydi.²⁷⁹

Yeniçeri imam ağalarının en temel vazifeleri ocakta beş vakit namazı cemaatle kıldırmak, Yeniçeri ağasına sefer sırasında olsun sulh zamanı olsun sürekli yanında bulunmak, resmi ziyaret ve protokolde Yeniçeri ağasına eşlik etmek olarak

²⁷⁷ Selahattin Döğüş, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık (19. Yüzyıl İstanbul Örneği)" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), s. 421.

²⁷⁸ Kemal Beydilli, "Yeniçeri", *DİA*, XLIII, 450-463.

²⁷⁹ Döğüş, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık (19. Yüzyıl İstanbul Örneği)", s. 421.

özetlenebilmektedir.²⁸⁰ Bunun yanında Cuma, Bayram ve Teravîh namazlarının kılınması, askerlere temel İslami ilimlerin öğretilmesi, Hz. Peygamber'in hayatı ve ahlakı üzerine vaazların verilmesi İmam-ı Hazret Ağa'nın temel vazifeleri arasında yer almaktadır. Ayrıca Yeniçeri Ocağında daimî müezzinler de yer almaktadır.²⁸¹

Yeniçeri Ocağı'nda görevli ocak imamlarından ayrı olarak yeniçerilerin asıl ibadet mekânı olan Et Meydanı'nda yer alan Orta Cami bir diğer ismiyle Cami-i Miyane'de de görevli din adamları da yer almaktaydı. Sulh zamanı yeniçerilerin birçoğu bu camide ibadetlerini yerine getirmekte ve dini vaazlar dinlemekteydiler.²⁸²

Ocak imamlarının resmi merasimlerde Yeniçerilerin giydikleri yayabaşı keçesini giymeyerek ulema sınıfının örfüne uygun olarak seraser aba giydikleri kaynaklarda belirtilmiştir. (Bkz. EK-10) Ocak imamlarının bununla beraber rütbelerinin başçavuş ile haseki ağası arasında buldukları, mahiyetlerine çeşitli mal varlıkları verildikleri kaynaklarda zikredilen bir diğer husustur.²⁸³

Mahmud Şevket Paşa tarafından kaleme alınan *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi* isimli eserde Yeniçeri Ocağı'nda imamların görevleri şu şekilde ifade edilmiştir: "...ta'lim-i şerâit-i dînîyye etmek ve edâ-yı salât ile telkîn ve ğasl ve tekfîn vezâifi...". Daha sarîh bir ifadeyle askerlere İslam dinini vazetmek, namazları eda etmek, askerlere dini telkinler vererek morallerini yükseltmek, gerektiği durumlarda vefat eden kişilerin ğasl ve tekfîn işlerini yerine getirmek ocak imamlarının vazifelerini teşkil etmektedir. Mahmud Şevket Paşa'nın bu ifadelerinde de anlaşılacağı üzere Ocak imamları bir imam olarak temel ibadetleri yerine getirmekle beraber aynı zamanda bir muallim olarak da ordunun manevi olarak terbiye edilmesiyle ilgilenmektedir. Ocak İmamlığı müessesesi, Yeniçeriliğin II. Mahmud tarafından kaldırılmasına kadar devam etmiştir.²⁸⁴

---

²⁸⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapukulu Ocakları 1*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988, s. 232.

²⁸¹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990, s. 237.

²⁸² Yakıp Civelek, "Yeniçeriliğin Kuruluşu ve Hacı Bektaş Veli", I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu'nda sunulan bildiri, 07-09 Mayıs 2010, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Merkezi, Çorum.

²⁸³ Doğuş, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık (19. Yüzyıl İstanbul Örneği)", s. 422.

²⁸⁴ Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi (Cilt I-II-III)*, ed. Kadir Türker Geçer, Ankara: Nobel Yayınları, 2021, s. 67.

2.3.3.2. Nizam-ı Cedid Birliklerinde Askeri İmamlar

18. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde modernleşme ve yenilik hareketlerinin somut olarak etkisini göstermeye başladığı bir yüzyıldır. Bu yüzyılda modernleşme öncelikle askeri alanda gerçekleşmiş ve Osmanlı ordusu Batılı ordu sistemlerine entegre edilmeye çalışılmıştır.²⁸⁵ Yeniçeri Ocağı'nın özellikle 18. ve 19. yüzyılda Osmanlı hanedanına müdahaleleri, siyasete karışmaları, birçok defa isyan etmeleri, İstanbul içerisinde eşkıyalık, yağmacılık gibi faaliyette bulunmaları ve Avrupalı güçler karşısında alınan askeri yenilgiler, Osmanlı hanedanının yeni, modern ve sadık bir ordu kurma arayışına sürüklemiştir. Bu bağlamda ilk somut adım III. Selim tarafından gerçekleştirilerek "Nizam-ı Cedid" ismiyle bir yeni bir ordu tesis edilmiştir. Ancak Yeniçeri Ocağı kurulan yeni orduyu kendilerine tehdit olarak algılayarak isyan etmiş ve bu isyan neticesinde "Nizam-ı Cedid" ordusu dağıtılmıştır. Yeniçerilerin bu isyanı en nihayetinde III. Selim'in hayatına da mal olmuştur.²⁸⁶

III. Selim'in bu girişimi her ne kadar istenilen neticeye ulaşmasa da kurulan bu modern orduda askeri imamlık ile ilgili düzenlemeler yer almaktadır.²⁸⁷ 1793'te çıkarılan Nizam-ı Cedid ordusunun kanuni temelini teşkil eden Levent Çiftliği Nizamnamesi'ne göre, her saf (tabur) için bir mektep açılarak ordudaki askerlere her gün Kur'an-ı Kerim ve ilmihal dersleri okutulmasına karar verilmiştir. Askerlerin beş vakit namazlarını cemaatle kılmaları için her tabur için birer imam atanmıştır. Ayrıca orduda görev alan imamlara, askerlerin dini bilgilerini arttırmak, maneviyatlarını güçlendirmek ve ahlaklarını güzelleştirmek amacıyla askerlere İmam Birgivi'nin iman, ibadet ve ahlâka dair *Risale*²⁸⁸ isimli ilmihal kitabının okunması emredilmiştir. Bununla beraber Levent Çiftliği Nizamnamesi'ne göre her bir imam maaşa bağlanarak askeri imamların maaşları aylık 10 kuruş olmak belirlenmiştir.²⁸⁹

²⁸⁵ Coştu, *1826'dan 1945'e Askerin Din Eğitimi ve Din Dersi Kitapları*, s. 9.

²⁸⁶ Beydilli, "Yeniçeri", s. 455

²⁸⁷ Doğuş, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık (19. Yüzyıl İstanbul Örneği)", s. 426.

²⁸⁸ İmam Birgivi, *Birgivi Vasiyetnamesi Kadızade Şerhi*, (Kadızade İstanbuli Ahmed b. Muhammed Emin), çev. A. Faruk Meydan, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1970.

²⁸⁹ Kemal Beydilli, "Nizâm-ı Cedîd", *DİA*, XXXIII, 175-178.

2.3.3.3. Eşkinci Ocağı İmamları

1808 senesinde ıslahat destekçilerinin Payitahta giderek III. Selim’i tekrar başa geçirmek istemeleri her ne kadar başarısız olsa da IV. Mustafa’dan sonra tahta II. Mahmud geçmiş ve 31 sene hüküm sürmüştür. Osmanlı Devleti’nin modernleşmesine yönelik en sağlam adımlar II. Mahmud döneminde atılmış, askeri imamlık müessesesi de aynı şekilde tam anlamıyla kurumsallaşarak ordu teşkilatı içerisinde daimi olarak yerini almıştır.²⁹⁰ II. Mahmud tahta çıktığı ilk yıllarda yeniçeri tehdidinin henüz ortadan kalkmaması hasebiyle yeni bir ordu kurmak yerine 1826 yılının Mayıs ayında Yeniçeri Ocağına bağlı ancak modern bir yapı arz eden Eşkinci Ocağını tesis etmiştir.

Yeniçeri Ocağının kaldırılmasını konu alan *Üss-i Zafer*²⁹¹ isimli eserinde konuyla alakalı şu sözleri sarf etmiştir:

Her bir ortaya İstanbul kadısı marifetiyle birer imam intihâb...olunmak ve imam efendiler akşamları kışlalarında mevcut bulunup neferat-ı merkûmeye Kur’ân-ı ‘Azîmü’ş-şân ve ‘ilm-i hâl talim etmek ve neferat-ı mezkûre talim günleri tahsis olunan mahall-i talimde cemaatle edâ-i salât edib ba’dehu imam efendi rızâ’en-lillahi ta’âlâ fatiha-i şerife kıraatiyle cümlesi talime şurû’ etmek...²⁹²

Es’ad Efendi’nin bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere ordu imamlarının vazifeleri askerlere sadece ibadet ettirmekten ibaret olmayıp, yeni ordunun “talim” sisteminin ayrılmaz bir parçası olarak ifade edilmiştir.

Eşkinci Ocağı Kanunnamesine göre her eşkinci ortasına(bölüğüne) İstanbul Kadısı tarafından atanan bir imam seçilecektir. Aday imamlar kadı ve kurraların huzurunda sınava tabi tutulacak başarılı oldukları takdirde tayinleri gerçekleşecektir. Maaşları ise gümrük gelirlerinden karşılanıp yevmî 120 akçe olacak belirlenmiştir. *Es’ad Efendi Tarihi’nde* yer alan bilgilere göre kanunnamede imamların görevlerine dair bilgiler de yer almaktadır. Buna göre her bir ortada yer alan imamlar kışlalarda daimî olarak bulunacak, düzenli olarak akşamları askerlere Kur’an-ı Kerim ve ilmihal dersi vereceklerdir. Gündüz vakitlerinde ise askerlerle beraber talim yerlerinde bulunacak,

²⁹⁰ Kemal Beydilli, “Mahmud II”, *DİA*, XXVII, 352-357.

²⁹¹ Es’ad Efendi. *Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)*, ed. Mehmet Arslan. İstanbul: Kitabevi, 2005.

²⁹² Beşikçi, “Askeri Modernleşme, Askeri Disiplin ve Din”, 9-10.

askerlere cemaatle namaz kıldırarak, namaz sonunda dualarda ve gülbenlerde²⁹³ bulunulacaktır. Sefer zamanı askerlerle beraber sefere iştirak edecek, düzenli olarak ordunun muzaffer olması için Fetih suresi okuyacak ve herhangi bir nedenden imamlığın boş kalması vuku bulursa derhal İstanbul Kadısı tarafından yeni bir imam tayini gerçekleştirilecektir. Bununla beraber Eşkinci Ocağı Lahiyası'nda imamların görev süreleri beş sene olarak tanzim edilmiştir. Bu süre imamın göreve devam etmesini istemesi halinde uzatılabilecek yahut beş senenin sonunda imam görevden azlını talep edebilecektir.²⁹⁴

Eşkinci Ocağı her ne kadar Yeniçeri Ocağına bağlı olarak kurulan bir yapı arz etse de yeniçeriler, Eşkinci Ocağının kurulmasından üç gün sonra 15 Haziran 1826 tarihinde ayaklanmış ve bu ocağın cebren kapatılmasına sebebiyet vermişlerdir.²⁹⁵ Yeniçerilerin bu pervasız davranışları Padişah II. Mahmud ve İstanbul ahalisi tarafından bardağı taşıran son damla olmuş ve 17 Haziran 1826 tarihinde ulemanın, vüzeranın ve Şeyhul İslam'ın da desteğiyle Yeniçeri Ocağı'na fiilen son verilmiştir.²⁹⁶

2.3.3.4. Asâkîr-i Mansure-i Muhammediye Birliklerinde Askeri İmamlar

1826 yılında II. Mahmud tarafından Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına müteakip Asâkîr-i Mansûre isminde gelecekte nizâmî Osmanlı ordusunun temelini oluşturacak bir ordu kurulmuştur. Asâkîr-i Mansûre ordusunun kurulmasıyla beraber orduda kadrolu imam istihdamı ile alakalı birçok kalıcı düzenleme gerçekleştirilmiştir. Bu düzenlemeler Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar olan süreçte bazı değişikliklere uğrasa da yasal olarak geçerliliğini korumuştur. Asâkîr-i Mansûre ordusunda atılan adımlar daha sonra askeri imamlık müessesinin kurumsallaşmasını sağlamış ve “Tabur İmamı”, “Alay İmamı”, “Alay Müftüsü” gibi ordu içerisindeki çeşitli dini zümrelerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.²⁹⁷

Kânunnâme-i Asâkîr-i Mansûre'nin ilk maddesi ordu imamlarının vazifelerini, görev tanımlarını, eğitim materyallerini ve birçok hususu ihtiva etmektedir:

²⁹³ Tarikat meclislerinde, bazı dinî ve resmî törenlerde belli bir makam veya eda ile okunan dua.

²⁹⁴ Doğuş, “Osmanlı Devleti'nde İmamlık (19. Yüzyıl İstanbul Örneği)”, s. 427.

²⁹⁵ Abdülkadir Özcan, “Eşkinci Ocağı”, *DİA*, XI, 471.

²⁹⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapukulu Ocakları 1*, s. 555; Ayşe Pul, “Yeniçeri Teşkilâtına Dair Bir Risale (Değerlendirme-Karşılaştırmalı Metin)”, *Bellekten* 84(301) (2020): 983-1044.

²⁹⁷ Doğuş, “Osmanlı Devleti'nde İmamlık (19. Yüzyıl İstanbul Örneği)”, s. 427.

Bilcümle zabitan ve neferat-ı ‘askeriyye daima mesail-i itikadiyye ve tahsile sa’y u gayret ve ona göre hareket etmek hususu şair-i İslamiyyeden olmakla taharat-ı bedeniyye ve itikadat-ı diniyye ve ibadat-i şer’iyyeye dair lazım olan mesail-i kelamiyye ve fihkiyyeyi onlara ta’lim ve daima mucib ü muktezası üzere itikad ve amel etmelerini tefhim etmek madde-i mu’tena-bahası imam efendilerin vacibat-ı me’muriyetiyetlerinden olmakla her bir alayda mevcut bulunan imam efendiler evkat-ı haliyede ol babta te’lif olunmuş olan Birgivi Risalesini ve İlm-i Hal ve şurut-ı salat ve Dürr-i Yekta misüllu sahihü’l müfad makul ve muteber olan kütüb ü resail-i onlara kıraat ve talim ve bundan maada(Eti’ullahe ve eti’u-Rasüle ve uli’l-emri minkum) emri münifin mana-yı latifini ifade eederek ulul-emre inkıyad ve itaat etmek hususu dünya ve ahirette mucib-i feyz ü bereket ve müstevcib-i fevz ü selamet olacağını guş-ı huşlarına telkin ve tefhim etmelerinesa’y himmet etmek Miralay olan zatın akdem-i me’muriyet-i mahsusasından ola.²⁹⁸

Asâkîr-i Mansûre Ordusu Nizamnâmesine göre her safa(bölüğe) İstanbul kadısının yetkisi dahilinde yapılacak bir sınavla seçilen bir imam tayin edilecektir. Görevlendirilen bu imamlar her bölük için inşa edilen mekteplerde düzenli olarak günde bir defa olmak üzere Kur’an-ı Kerim tilavetinde bulunmakla ve Kur’an-ı Kerim dersi vermekle görevlendirilmiştir. Bununla beraber askeri imamlar ordu mensuplarına dîni konular ve ilmihal bilgilerini öğretmekle vazifelenmiştir. Askerlerin dini talim ve eğitimi için *Birgivi Risâlesi*²⁹⁹ esas kaynak olarak kararlaştırılmıştır. Buna ek olarak askeri imamların yaşı 15’ten küçük olan yetim çocukların acemi kışlalarında eğitilmesi maksadıyla “talimhane” isimli mekteplerde her yüz çocuğa bir tane imam atanması suretiyle İslami ilimlere dair dersleri vermesine karar verilmiştir. Bununla beraber askeri imamların bu çocuklara yazı yazmayı öğretmek gibi çeşitli vazifeleri de vardı.³⁰⁰

Asâkîr-i Mansûre-i Muhammediye, Osmanlı ordusunda modernleşmenin başladığı en somut ve radikal adımların atılarak klasik ordu teşkilatının Avrupaî tarzda dönüştürüldüğü bir orduyu temsil etmektedir. II. Mahmud Osmanlı devletinin Batı karşısında aldığı mağlubiyetlerin artması sebebiyle askeri, ekonomik ve sosyal alanda birçok ıstılahı gerçekleştirmiştir. Ancak her ne kadar klasik ordu nizamı modern ordu teşkilatlarına paralel olarak dizayn edilse de II. Mahmud, orduda verilecek din

²⁹⁸ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), *Hatt-ı Hümayûnlar (HH)*, no:59106 akt. Hamza Keleş “Asâkîr-i Mansûre-i Muhammediye Kânunnâmesi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi* 14/1 (2006):227-240.

²⁹⁹ İmam Birgivi, *Birgivi Vasiyetnamesi Kadızade Şerhi*, (Kadızade İstanbullu Ahmed b. Muhammed Emin), çev. A. Faruk Meydan, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1970.

³⁰⁰ Esad Efendi, *Vak’a-nüvis Es’ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi’nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241/1821-1826*, yay. haz. Ziya Yılmaz, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2000, s. 667-668.

hizmetlerine ayrı bir ehemmiyet vermiştir.³⁰¹ Zira Batı karşısında alınan yenilgiler karşısında askerlerin morallerini yüksek tutmak, zorunlu askerlik hizmeti sebebiyle askerden firarları önlemek, ordudaki askerlerin birçoğunun okuma yazma dahi bilmeyen avamdan teşekkül etmesi gibi sebepler, ordu içerisinde zorunlu, daimi ve rütbe sahibi dini zümrelerin gerekli kılmıştır. Yeni kurulan bu talimli ve modern ordunun halk ve devlet adamları nazarında meşruiyetinin sağlanması için İslami hassasiyetler ve din ön plana çıkarılmıştır. Özellikle İslam dininde cihat ibadetinin her Müslümana farz olması, vatan savunmasının her Müslümana farz-ı ayn olması gibi İslami öğretiler bu ordunun kurulmasında, varlığını sürdürmesinde temel saik olarak yer almıştır.³⁰²

II. Mahmud döneminde ve öncesinde yeniçerilerin isyanları neticesinde birçok defa merkezi otorite zayıflamış ve iç karışıklıklar meydana gelmiştir. Bu sebeple Asâkîr-i Mansûre ordusunun teşekkülünde ordunun merkezi otoriteye bağlı, sadık ve itaatkâr olması ön planda tutulmuştur. Ordu içerisinde görev alacak din adamları da bu otoriteyi sağlama noktasında kilit bir rol oynayacağı düşünülerek orduya ehli sünnet akidesine bağlı, ulu'l-emre itaat etmeyi nasihat eden, devlet tarafından denetlenen imamlar atanmıştır. Yeniçerilerin bağlı oldukları Bektaşî tarikatının kapatılması, gayri sünnî tarikatların devlet idaresi ve askeriyeden tasfiyesi bu düşünce bağlamında gerçekleşen uygulamalar olarak değerlendirilebilir. II. Mahmud Osmanlı ulemasını merkezi otorite etrafında toplayarak hadis, tefsir, siyer kitaplarına ve hatta Kuran-ı Kerim'e referans vererek manevi olarak iktidarını ve icraatlarını meşrulaştırmakta aynı zamanda birçok alanda Avrupa'da uygulanan modern yapılandırmalara paralel olarak ıslahatlarda bulunmaktaydı.³⁰³ Ancak bu modernleşme hareketi dini dışlayıcı bir karakter taşımamış bilakis din, modernleşme hareketinin meşruiyet kazanmasında bir araç olarak kullanılmıştır.

II. Mahmud ehli sünnet inancına göre hareket eden “makbul” bir anlayışı benimsemek suretiyle merkezi otoriteye bağlı askerler yetiştirme niyetiyle orduda daimî bir dini zümrenin var olmasını murat etmiştir. Bu düşünce etrafında İstanbul başta olmak üzere Osmanlı topraklarında yer alan bütün kışlalara camiler inşa edilmesi ve mevcut

³⁰¹ Coştu, *1826'dan 1945'e Askerin Din Eğitimi ve Din Dersi Kitapları*, s. 10.

³⁰² Beşikçi, “Askeri Modernleşme, Askeri Disiplin ve Din”. s. 10-15.

³⁰³ Esad Efendi, *Üss-i Zafer: Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair*, ed. Erol Özvar, yay. haz. Mehmet Arslan, İstanbul: Kitabevi, 2005, s. 17.

camilerin tamirinin yapılması emredilmiştir. Bununla beraber askerlerin kışla içerisindeki gündelik rutinlerinin namaz vakitlerine göre ayarlanması, askerlerin içtima gibi cemaatle namaz kılmaya mecbur tutulması gibi uygulamalara gidilmiştir. Buna ek olarak en alt rütbeli askerlerden en üst rütbeli komutanlara kadar kışlalarda *Birgivi Risalesi*'nin okunması II. Mahmud'un ıslahat politikalarına meşruiyet kazandırma ve ulema sınıfını yanına çekmek için gerçekleştirdiği uygulamalar olarak zikredilebilir.³⁰⁴

Es'ad Efendi'nin kaleme aldığı *Üss-i Zafer* isimli eserde Osmanlı Devleti'nin Batılı güçler tarafından aldığı mağlubiyetlerin sebebi şu şekilde ifade edilmektedir: “Askerlerin evvela zarûriyyat-ı diniyyesini ve fazilet-i cihâdi ve ulî'l-emrin emr-i dinde ve esna-yı harbde iradesine itaati farz olduğunu öğrenmemesi” ve “ulemâ-i izâmın re'y ü iftâsıyla tertib olunmuş kavânin-i askeriyyeye ri'âyet etmemesi”³⁰⁵ Es'ad Efendi'nin bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere Osmanlı ordusunda kuruluşunda ve yükselme döneminde yer alan dini ve manevi unsurların askerlerde artık var olmaması alınan yenilgilerin asıl sebebi olarak telakki edilmektedir. Bu sebeple ordunun tekrar muzaffer olması için yapılması gereken başlıca şey ordunun maneviyatını yükseltecek faaliyetlerde bulunarak cihat ruhunun tekrar yakalanması ve i'la-yi kelimetullah uğruna askerlerin seferber olmasıdır. Askeri imamlar bu düşüncenin oluşmasında ve neferler arasında yayılmasında birinci derece öneme sahiptirler. Bu sebeple askeri din görevlileri II. Mahmud dönemi ve sonrasında Osmanlı ordusunun vazgeçilmez bir parçasını oluşturmuştur.

Asâkîr-i Mansûre-i Muhammediye ordusunun din adamı ihtiyacı büyük ölçüden dönemin medreselerinde mezun kişiler tarafından sağlanmıştır. Mansure Ordusu'na, kuruluşundan hemen sonra yaklaşık yüz imam atanmış ve çeşitli iyileştirmelerle beraber aylık 60 kuruş maaş bağlanmıştır.³⁰⁶ Bununla beraber Ocak 1827 tarihli bir düzenlemeyle imamların resmi kıyafetleri askeri üniforma olarak belirlenmiştir. 1827 yılında Koca Hüsrev Paşa'nın çabalarıyla Osmanlı ordusunun ana birimi Fransız ordu yapılanması modeline benzeri şekilde “Tabur” olarak belirlenmiştir. Asâkîr-i Mansûre Ordusu'nda taburlar her biri ortalama 100'er kişi içerecek 8 bölükten oluşan teşekkül etmekte, 3

³⁰⁴ Fatih Yeşil, “Nizâm-ı Cedîd'den Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunda Değişim 1793-1826” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), s. 82-83.

³⁰⁵ Esad Efendi, *Üss-i zafer*, s. 17; Beşikçi, “Askeri Modernleşme, Askeri Disiplin ve Din”, s. 7.

³⁰⁶ Beşikçi, “Askeri Modernleşme, Askeri Disiplin ve Din”, s. 11.

taburun bir araya gelmesiyle de “Alay” olmaktadır.³⁰⁷ Bu düzenlemeyle birlikte bir tabura 4 imam atanmasına karar verilmiş ancak daha sonraki dönemlerde bu uygulamadan vazgeçilerek her tabur için bir imam atanmasına karar kılınmıştır.³⁰⁸

Asâkîr-i Mansûre Ordusu'nun yanı sıra topçu, süvari, Cebhane-i Âmire, Bostancı ve hatta Mehterhane-i Âmire birliklerinde de imam istihdamına gidilmiştir. Bununla beraber Sultan Abdülaziz dönemi maaş cetvellerinde yer alan bilgilere göre askeri imamların maaşları zamanının üsteğmen maaşına denk gelen 250 kuruş olarak belirlenmiştir. 19. ve 20. yüzyılda askeri imamların maaşlarında çeşitli düzenlemelere gidilse de askeri imamların maaşlarının yaklaşık üsteğmen maaşına tekabül eden bir miktarda seyrettiğini söylemek mümkündür.³⁰⁹

Asâkîr-i Mansûre Ordusu'nda askeri imamlar arasında söz, hal ve tavırlarıyla istikametli, tecrübeli, fazilet ve ilim ehli olan kimseler arasından “başımam” atamalarının gerçekleştirilmesi söz konusu olmuştur. 28 Kasım 1838 ilan edilen bir ilmühabere göre başımamların sıfatları şu şekilde zikredilmiştir:

İşbu taburlarda okunacak dersler sarf ve nahiv ve mesâil-i dînîyyeden ibaret olduğundan talebe-i ulûmdan kudretlice ve müstaid olup heveskâr olanlar hazret-i fetvâpenâhî taraflarından tayin olunacak zat marifetiyle bi'l-imtihân cihet-i ilmiyyede fazl ve haysiyetleri tebeyyün edenlerden baş imâmete intihâb olunması...³¹⁰

İlmühaberde³¹¹ başımamların vasıfları, Arapça dil bilgisi ve grameri ifade eden sarf ve nahiv ilimlerine vakıf olması, İslami İlimlerde derinleşmiş ve fazilet ehli birisi olması şeklinde ifade edilmiştir. Başımamlara 500 kuruş aylık maaşın bağlanması ve emrine 4 askerin verilmesi kararı alınmıştır. Kararın alındığı tarihlerde askeri imamların 160 kuruş maaş aldıkları göz önünde bulundurulursa başımamlara verilen önem daha iyi anlaşılmaktadır.³¹²

Asâkîr-i Mansûre Ordusuyla başlayan Osmanlı ordusunda din işleri hizmetleri ve askeri imamlık müessesesi 19 ve 20. yüzyıl içerisinde belli başlı kanuni değişikliklere

³⁰⁷ Abdülkadir Özcan, “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye”, *DİA*, III, 457-458.

³⁰⁸ Beşikçi, “Askeri Modernleşme, Askeri Disiplin ve Din”, s. 12.

³⁰⁹ Beşikçi, “Askeri Modernleşme, Askeri Disiplin ve Din”, s. 12.

³¹⁰ Döğüş, “Osmanlı Devleti'nde İmamlık (19. Yüzyıl İstanbul Örneği)”, s. 432.

³¹¹ Osmanlı bürokrasisinde bir belge türü.

³¹² Döğüş, “Osmanlı Devleti'nde İmamlık (19. Yüzyıl İstanbul Örneği)”, 431.

uğramıştır ve ancak yüzyılın son çeyreğinde belli bir mesleki standarda sahip olabilmıştır. En son düzenleme 31 Mart 1914 tarihinde “Alay ve Tabur İmamlarının Vezaif-i Tedrisiyeleri Hakkında Nizamnâme”³¹³ ismiyle ilan edilmiştir. Nizamnamenin maddeleri şu şekildedir:

Madde 1: Alay ve tabur imamları tabur mekteplerinin müdüridirler.

Madde 2: Alay ve tabur imamları kıtaları umum etrafında Türkçe okuyup yazma ve hesap öğretecekler ve efrad-ı müslimeyede akaid-i diniyye talim eyleyecekler.

Madde 3: İmamların darü'l-muallimin iptidaiyye kısmından mezun olanlar derecesinde haiz malumatı olmaları şarttır. Mevcut eimmeden bu şarta haiz olmadıkları mekatib-i mezkure programı mucibince icra edilecek imtihanla anlaşılmalarda mahsusatla i'zamı bir sene mezun addedilerek Darülmuallimîne devam ettirilecek ve senenin nihayetinde bila imtihan şهادetname ihyayı muvaffak olanlar hizmetlerinde ibka ve mevaffak olamayanlar hak takaide ihraz eylemiş ise tekaüde sevk olunacaklar ve asker takdirde nispet askeriyeleri kad' edilecektir.

Madde 4: Yeniden nasb ve tayin edilecek eimme şerait meriye-i hazıradan başka Darülmuallimîn rüştiye derecesinde tahsil görmüş olduklarını ve taik ile veya bila imtihan isbat edeceklerdir.

Madde 5: İmtihanlar alay komutanının taht-ı riyasetinde teşkil edecek üç kişilik bir heyet tarafından icra edilecektir.

Madde 6: Üçüncü, dördüncü ve beşinci maddeler ahkamı Medresetü'l-Vaizin'den mezun bulunmayanlar hakkında mevzu olup medresei mezkurede mezununu 23 Rebiyyu'l-evvel 1332 tarihli nizamnamede masrah hukuktan istifade edeceklerdir.

Madde 7: İşbu nizamnamenin icra-ı ahkamına Harbiye Nazırı memurdur.³¹⁴

Bu nizamnameye göre I. Dünya Savaşı'nda orduda görev alacak askeri imamların “Daru'l-muallimîn'in iptidâiye kısmından mezun olanlar derecesinde hâiz-i ma'lûmat olmaları şartı” getirilmiştir. İstanbul kadılığı tarafından yapılan sınavda bu şartı taşımayan askeri imam adayları bir sene Daru'l-muallimîn'de eğitime tabi tutulmasına ve eğitim sonunda bir sınav yapılmasına karar verilmiştir. Sınavda başarılı olan askeri imamlar hizmetlerine devam ederken olamayanlar ise kademlerine bağlı olarak ya emekli edilecek ya da terhis edilecektir. Alay ve Tabur İmamlarının Vezaif-i Tedrisiyeleri Hakkında Nizamnâme'nin dördüncü maddesine göre ilk defa tayin edilecek imamlar Daru'l-muallimîn'in rüşdiye derecesinde tahsil görmüş olduklarını belge ile veya sınavla

³¹³ “Alay ve Tabur İmamlarının Vezaif-i Tedrisiyeleri Hakkında Nizamnâme” 4 Cemaziyel Evvel 1332/ 18 Mart 1330(31 Mart 1914), *Düstur*, VI, II. Tertib, s. 332-333; *Takvim-i Vekâyı*, No: 1776, 7 Cemaziyelevvel 1332, 21 Mart 1330.

³¹⁴ Coştu, *1826'dan 1945'e Askerin Din Eğitimi ve Din Dersi Kitapları*, 81-82.

ispat etmek zorundadır. Ancak bu adaylardan “Medresetü’l-vâizin” mezunu olanlar bu şarttan muaf tutularak doğrudan askeri birliklere atanabilecekleri ifade edilmiştir. Nizamnameden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti askeri imamlarını iyi bir tahsil görmüş ve öğretmen vasıflarına sahip kimselerden seçmektedir.³¹⁵

2.3.3.5. Alay İmamları ve Alay Müftüleri

Asâkir-i Mansûre Ordusu’nun 1827-28 yıllarındaki kararnamele sonrasında birtakım revizyonlarla klasik Osmanlı ordusunda yer alan tertip ve saf düzeninden tabur ve bölük düzenine geçilmiştir.³¹⁶ Yine 1838 yılında yapılan bir düzenlemeyle askeri imamlar içerisinde ilim ve sahip olduğu vasıflarla diğerlerinden ayrılan ve bir imtihan neticesinde başarılı olan imamlar arasından başıam olarak orduda görevlendirilmeye başlanılmıştır. 1859’lardan sonraki arşiv kayıtlarında “başıam” tabiri yerini artık ordu sisteminin Fransız ordusu sistemine paralel olacak şekilde tabur ve alay sistemine geçilmesi sonucu “alay imamı” ifadesine bırakmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere tabur imamları tecrübe ve ilmi vasıfları sebebiyle terfi etmeleri durumunda “alay imamı” olarak isimlendirilerek vazifesini ifa etmiştir.³¹⁷

Osmanlı ordusunda tabur imamı ve alay imamı müessesinin yaygınlaşması ve istihdamının artmasından sonra 1871 yılında alınan bir karar ile alay müftülüğü müessesesi tesis edilmiştir. Buna göre alay imamları içerisinde imtihanla terfi edenlerin, şeyhülislamın da onayıyla, “alay müftüsü” olarak atanması uygun görülmüştür.³¹⁸ Alay müftüsü askeri hiyerarşide alay imamının üzerinde yer almakta ve rütbe olarak binbaşidan önce gelmektedir. Alay müftüleri sarf, nahiv, mantık, tasavvurat ve tasdikat ilimlerine vakıf; iffet ve istikamet sahibi alay imamları arasından seçilmektedir.³¹⁹

Osmanlı ordusu sayısal olarak büyüdükçe, tabur imamı, alay imamı ve alay müftüsü sayısı da paralel olarak sürekli artmıştır. Osmanlı ordusundaki din görevlilerin sayılara dair net istatistiki bilgiler elimizde bulunmasa da ordu mevcudu üzerinden bir tahminde bulunmak yanlış olmayacaktır. Osmanlı ordu teşkilatında bir taburun ortalama

³¹⁵ Doğuş, “Osmanlı Devleti’nde İmamlık (19. Yüzyıl İstanbul Örneği)”, s. 434.

³¹⁶ Özcan, “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye”, s. 457.

³¹⁷ Doğuş, “Osmanlı Devleti’nde İmamlık (19. Yüzyıl İstanbul Örneği)”, 438.

³¹⁸ COA, İrade Dâhiliye, nr. 43592. akt. Beşikçi, “Askeri Modernleşme, Askeri Disiplin ve Din”, s. 13.

³¹⁹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, s. 46; Ziya Kazıcı, “Alay”, *DİA*, II, 347-348.

nefer sayısı genellikle 800 olarak düzenlenmiştir.³²⁰ 1834 yılında Osmanlı nizami kara ordusunun mevcudu 36.386 iken bu sayı 19. yüzyıl boyunca sürekli artış göstermiştir. 1868 yılında bu mevcut 137.195'e yükselmişken, 1900 yılında 250.242'e ulaşmıştır. Bu verilerden hareketle 20. yüzyıl başında Osmanlı kara ordusunda en az 300 civarında askeri imamın görev yaptığını düşünülmektedir.³²¹ Osmanlı kara kuvvetleri mevcudunun zirve noktasını I. Dünya Savaşı yılları teşkil etmektedir. Savaş sürecinde Osmanlı silahlı Kuvvetleri'ne seferberlikle beraber yaklaşık 3 milyon asker görev yapmıştır.³²² Buradan yola çıkarak I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Ordusunda yaklaşık 3 bin din görevlisinin hizmet verdiği söylenebilir.

2.3.3.6. Bahriye İmamları

Osmanlı donanmasında askeri imam istihdamı ilk olarak III. Selim döneminde üç ambarlı kalyonlara imamların görevlendirilmesiyle başlamıştır.³²³ Osmanlı Bahriyeyi Hümayunda yer alan bilgilere göre 1839 yılında donanmada görev alan 40 civarında imamın olduğu ve bu imamların 60 kuruş maaş aldıkları ifade edilmektedir. 24 Nisan 1845 yılında bahriyede görev alan bu imamlarının maaşları hakkında kaleme alınan tezkirde imam sayısı 29 olarak zikredilmiştir.³²⁴ Bu sayı 1873 tarihine gelindiğinde 110'a çıkmış ve donanmanın büyümesiyle beraber özellikle savaş zamanlarında görevli imam sayısı arttırılmıştır.³²⁵

Asâkîr-i Mansure-i Muhammediye ordusunda kara Kuvvetleri'nde imamlar görevlendirildiği gibi deniz Kuvvetleri'nde de benzeri bir yapılanmaya gidilerek donanma imamları istihdam edilmiştir. Donanma imamları “gemi hocası” ya da “gemi imamı” olarak isimlendirilmekte ve uzun deniz yolculuklarında leventlerin namaz kıldırma, dini soru ve sorunlarına cevaplar verme, vaazlar ve telkinlerle askerlerin morallerini yüksek tutma gibi görevler üstlenmişlerdir.³²⁶

³²⁰ Gültekin Yıldız, “Kara Kuvvetleri,” *Osmanlı Askerî Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri, 1792-1918*, ed. Gültekin Yıldız, İstanbul: Timaş, 2013, s. 53.

³²¹ Beşikçi, “Askeri Modernleşme, Askeri Disiplin ve Din”, s. 13.

³²² Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015, s. 121-22.

³²³ Mustafa Birol Ülker, “Tabur İmamlığından Moral Subaylığına”, *Çanakkale 1915* 6 (2010): 18-25.

³²⁴ COA, İ. DH, no: 101/ 5107. akt. Döğüş, “Osmanlı Devleti'nde İmamlık (19. Yüzyıl İstanbul Örneği)”, s. 442.

³²⁵ Döğüş, “Osmanlı Devleti'nde İmamlık (19. Yüzyıl İstanbul Örneği)”, s. 443.

³²⁶ Derya Geçili, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti Donanmasına İmam Tayin Edilmesi”, *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2 (2017): 4.

Gemi imamları kara kuvvetlerinde vazifeli imamlara kıyasen uzun süren gemi yolculuklarına ve zor şartlara dayanabilecek kimseler arasından seçilmekte, donanmada bir sene eğitim alıp eğitimin sonunda gerçekleşen bir imtihan neticesinde göreve başlayabilmekteydiler.³²⁷ Donanmaya imamların atanması için 10 Aralık 1890 yılında çeşitli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda kara Kuvvetleri'nde görevli askeri imamlarda olduğu gibi donanma imamı adaylarının da Darülmualimin'in rüştiye derecesinde tahsil görmüş olmaları şartı getirilmiştir. Alay komutanlığı tarafından yapılan bir imtihan neticesinde bu imamların şهادetnameleri verilerek göreve başlamaları sağlanmıştır.³²⁸

Donanma imamları görev yaptıkları mürettebattan birisinin hastalandığı durumda görevli sağlık memurunun müsaadesiyle hastanın yanına giderek teselli ve dini bilgiler vermekle de görevlendirilmiştir.³²⁹ Bu açıdan bakıldığında Osmanlı ordusundaki tüm imamların aynı zamanda askeri hastanelerde manevi danışmanlık hizmetini icra ettiği söylenebilir. Zira Osmanlı bahriyesi ve kara Kuvvetleri'nde görevli imamlara dair kaynaklar kısıtlı olsa da imamların düzenli olarak askeri hastanelere ziyaretler düzenlediği kaynaklarda yer almaktadır.

Gemi imamlarının bir vazifesi de mürettebattaki birinin vefat etmesi durumunda vefat eden kişinin defin ve cenaze işlerini yerine getirmesidir. Liman ve tersanede görev yapan tüm personellerin dini sorumlusu yine gemi imamlarıdır. Bu sebeple gerek gemilerde gerek bahriyenin tüm şubelerinde donanma imamları görev yapmakta, leventlerin defin işlerinden sorumlu olmakla beraber okuma yazma bilmeyenlere gemilerde yahut tersanelerde öğretmenlik yapmaktadırlar. Bununla beraber bahriye imamlarının görevlerinden biri de bahriye mekteplerinde talebelere okutulan kitapların din ve devlete karşı kışkırtıcı bir yönü olup olmadığının incelenmesidir. Bahriye imamlarına aynı zamanda öğretmen sıfatına sahip oldukları için müfredat hazırlama, teftiş, "mülazım" yani teğmenlik sınav komisyonunda yer alma gibi farklı vazifeler de verilmiştir. Ek olarak bu imamlar tersanelerde yer alan camilerden sorumludurlar.

---

³²⁷ Geçili, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti Donanmasına İmam Tayin Edilmesi", s. 5.

³²⁸ "Alay ve Tabur İmamlarının Vezaif-i Tedrisiyeleri Hakkında Nizamnâme".

³²⁹ Geçili, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti Donanmasına İmam Tayin Edilmesi", s. 6.

Camilerin düzeni, inşa ve tadilatı, imamet gibi hususlarda en yetkili merci yine donanma imamlarıdır.³³⁰

Osmanlı bahriyesinde askeri imamlar; üç anbarlı, kalyon, firkateyn ve korvet imamı olmak üzere dört sınıf olarak ayrılmaktaydılar. Bununla beraber Firkateyn Kaptanı, Korvet Kaptanı, Birinci Sınıf Yüzbaşı, Yüzbaşı Mülâzım-ı evveli ve Mülâzım-ı sâni olmak üzere çeşitli askeri rütbelere sahiptiler. Askeri üniformalarında sahip oldukları rütbeye göre şeritler bulunan bahriye imamları günümüz askeri hiyerarşisinde asteğmenlikten generalliğe kadar farklı rütbelere alabilmekteydiler. (Bkz. EK-11) İmamların maaşları donanmada kendi kademelerine tekabül eden subayların maaşlarına paralel olarak verilmiştir. Bu bağlamda Bahriye Mektebi'nin imamı Mustafa Efendi aynı kara Kuvvetleri'nde olduğu gibi başıam tayin edilerek "Alay İmamı" unvanıyla kaptan-ı deryanın bineceği Kalyon-ı Hümayun'da vazifelendirilmiş ve maaşı 500 kuruş aylığa bağlanmıştır. Güzelhisarlı Mustafa Efendi ve Amasralı Abdullah Efendi ise sancak paşalarının bineceği gemilere tayin olunarak maaşları 300 kuruşa çıkartılmıştır. Dönemsel farklılıklar bulunmakla beraber hiyerarşide en alt kademede yer alan imamlara 150 kuruş aylık bağlanmıştır. Zamanla donanma imamlarının maaşlarında düzenlemeye gidilerek maddi koşulları iyileştirilmiştir.³³¹ Bahriye Salnamesi'nde 1907-1908 yılları arasında Osmanlı Bahriyesinde 13 tane sınıf-ı evvel, 1'i sınıf-ı saniiden ve 20 tanesi sınıfı salisten olmak üzere 44 tane imamın görev aldığı nakledilmektedir.³³²

2.3.3.7. Osmanlı Ordusu'nda Askeri İmamların Eğitimi

Osmanlı Ordusu'nda askeri imam istihdamının başladığı III. Selim devrinden itibaren askeri imamların yetiştirilmesine büyük ehemmiyet verilmiştir. Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde yapılan birtakım düzenlemelerle askeri imamların iyi eğitim görmüş, Arapçaya hâkim, İslami ilimlerin yanında riyazî ilimler ve tabii ilimleri tahsil etmiş kişiler arasından İstanbul Kadılığı'nın yapacağı bir sınavla tayin edilmesine karar verilmiştir.³³³ Ancak askeri imamlık müessesinin tesis edildiği ilk yıllarda imamların birçoğu okuma ve yazma bilmeyen, sadece ibadetleri yerine getirebilecek bilgiye sahip kişilerden

³³⁰ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s. 48.

³³¹ Geçili, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti Donanmasına İmam Tayin Edilmesi", s. 9.

³³² Ülker, "Tabur İmamlığından Moral Subaylığına", s. 20.

³³³ Döğüş, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık (19. Yüzyıl İstanbul Örneği)", s. 432-434.

müteşekkildi. Bu durum başta III. Selim ve sonrasında II. Mahmud olmak üzere Osmanlı padişahlarını askeri imamların tahsil seviyelerini arttırmak için bir takım önlemler almaya itmiştir.³³⁴ Bu bağlamda imamların ve medrese talebelerinin ilmi seviyesini arttırmak adına nahiye, köy ve cami imamlarının üç ayda bir kadılar tarafından teftiş edilmeleri, Müslüman halkın cehaletten kurtarılması için din kitaplarının matbaada basılarak dağıtılması, okuma yazma bilmeyen imamlara eğitimlerin verilmesi gibi çalışmalarda bulunulmuştur. Askeri imam olmak isteyen kişilere mahalle imamlarına nazaran daha ağır şartlar konulmuş, orduda görev alacak imamların ilmi ve kültürel olarak daha seçkin olmaları arzulanmıştır. Bu bağlamda gerekli ilmi yeterliliğe sahip olmayan kişiler tedricen ordudan terhis edilmiş ya da Darümuallimîn bir sene sürecek eğitime tabi tutularak yapılan sınav neticesinde göreve iadesine karar verilmiştir.

1864 yılında ilan edilen E'imme Nizâm-nâmesi ile Osmanlı ordusunda görev alacak askeri imamlara yönelik muntazam bir eğitime tabi tutulma şartı getirilmiştir.³³⁵ Nizamnamede imamların sahip olması gereken ilmi yeterliliklere işaret edilmiş ve belirli standartlar ortaya konulmuştur. İlerleyen dönemlerde orduda görev alacak kişilerin Darümuallimîn'in Rüşdiye derecesinde tahsil görmeleri zorunlu kılınmış, sadece medresetü'l-vâizîn'den mezun olanlar bu şarttan muaf tutulmuşlardır. Alay ve tabur imamları, imamlık vazifesinin yanında kışlalarında yahut tersanelerde yer alan mekteplerin müdürleri olarak da kabul edilmişlerdir. Bu mekteplerde Türkçe okuma-yazma, hesap ve aka'id-i diniyyeyi gibi hem dini dersler hem de riyazi derslerde hocalık yapmaları kararlaştırılmıştır. Bu sebeple sadece İslami ilimlere vukufiyetleri yeterli görülmemiş, orduda görev alacak imamların aynı zamanda Darümuallimîn ibtidâiye kısmından mezun olanlar kadar bilgili olmaları şartı aranmıştır.

II. Mahmud döneminde askeri imamların, askerlere ve kışladaki acemi oğlanlara İslam'da uluslararası ilişkiler ve savaş hukukunu konu alan Serahsi'nin kaleme aldığı *Şerhu's-Siyer-i Kebir*³³⁶ isimli kitabını düzenli olarak okumalarına karar vermiştir.³³⁷

---

³³⁴ Kemal Beydilli, *Osmanlı Devleti'nde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü*, 3. baskı, İstanbul: Pınar Yayınları, 2018, s.28.

³³⁵ COA. İrade-Dahiliye, nr. 36714. akt. Beydilli, *Osmanlı Devleti'nde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü*, s. 33.

³³⁶ Serahsi, *İslam Devletler Hukuku, Şerhu's-Siyer-i'l-Kebir*, çev. İbrahim Sarmış ve M. Sait Şimşek, ed. Ahmet Yaman (Konya: Eğitaş Yayınları, 2001).

³³⁷ Öztürk, "İslam Savaş Hukukunun Kökenleri: Kur'an ve Sünnet'te Savaş", s. 2-4.

Bunun yanında II. Mahmud, İmamzade Es'ad Efendi'nin yazdığı *Dürr-i Yekta*³³⁸ isimli ilmihalin Mühendishane Matbaası'ndan basılmasını ve düzenli olarak okutulmasını emretmiştir.³³⁹ Askerlerin temiz bir itikada sahip olmaları ve ehli sünnet inancına mutabık kalmaları maksadıyla İmam Birgivi tarafından muhtasar bir ilmihal olarak kaleme alınan *Birgivi Risalesi'nin* okutulması emredilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı ordusundaki imamlar namaz kıldırma, müezzinlik yapmanın ya da dini danışmanlık yapmanın dışında en alt kademededen en üst kademeye kadar Osmanlı ordusunda yer alan tüm askerlerin eğitimiyle de vazifelendirilmişlerdir. Dolayısıyla askeri imam olmak isteyen kişilerin Darülmüallimîn'den mezun olma ve İstanbul Kadılığı bünyesinde gerçekleştirilen ağır imtihanlardan muvaffak olma şartlarını yerine getirebilmeleri için bu adayların eğitilmiş, hitabetinin kuvvetli, fehmi kabiliyetinin yüksek olması gerekmektedir.³⁴⁰

2.3.3.8. Osmanlı Ordusu'nda Askeri İmamların Temel Vazifeleri

Osmanlı ordusundaki askeri imamların temel vazifelerini 5 temel başlık altında incelememiz mümkündür. Bunlar sırasıyla imamlık, defin ve cenaze işlerini yürütme, müderrislik, dini danışmanlık ve manevi danışmanlık şeklindedir. Kara kuvvetleri veya donanmada görev alan her bir tabur imamı bu beş başlık altında incelenebilecek faaliyetlerde görev almışlardır.

Osmanlı ordusunda görev alan imamların ilk ve en temel vazifesi beş vakit namaz kıldırma olmuştur. 19. ve 20. yüzyılda askeri imamlara yönelik hazırlanan Levent Çiftliği Nizamnamesi, Kânunnâme-i Asâkîr-i Mansûre, Alay ve Tabur İmamlarının Vezâif-i Tedrisiyeleri Hakkında Nizamnâme gibi çeşitli kanunnameler incelendiği takdirde askeri imamlardan beklenen ilk vazifenin namazların askerlerle cemaatle kılınması olduğu görülecektir.

İmamlık vazifesine ek olarak askeri imamların bir diğer vazifesi teçhiz-tekfin ve defin işlemleriydi. Sefer yahut sulh vakti fark etmeksizin eğer bir asker şehit olursa ya da herhangi bir nedenden ötürü vefat ederse askeri imamlar gerekli cenaze işleriyle

³³⁸ Es'ad Efendi. *Dürr-i Yektâ*, Matbaa-i Âmire, İstanbul: Matbaai Osmaniye, 1302.

³³⁹ Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi, 1776-1826*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995, s. 305, 329-31, 405.

³⁴⁰ Coştu, *1826'dan 1945'e Askerin Din Eğitimi ve Din Dersi Kitapları*, s. 70; Mustafa Birol Ülker, "Askeri İmamlar", *Tarih ve Medeniyet Dergisi* 61 (1999): 22-25.

ilgilenmekte, vefat eden kişiye Kur'an-ı Kerim okumakta ve mevlitler düzenlemektedirler.³⁴¹

İmamların bir diğer vazifeleri askerlerin eğitilmeleridir. Asâkîr-i Mansûre Kânunnâmesi'nde her kışlaya bir mektep inşa edilmesi ve imamların buralarda müderrislik yapmaları kararlaştırılmıştır.³⁴² İnşa edilen bu mektepler Osmanlı Devleti'nin fiili olarak çöküşüne kadar eğitim faaliyetlerini sürdürmüştür. Kur'an-Kerim okumasını bilmeyen askerlere bu imamlar Kur'an-ı Kerim okumayı öğretmekle de vazifelendirilmişlerdir. Bu bağlamda kışlalardaki mekteplere askerlerin eğitimi için elifba cüzları, ilmihal kitapları ve ders kitapları temin edilmiş ve ordu imamlarınca dersler gerçekleştirilmiştir.³⁴³

Tabur ve alay imamları sadece buldukları kışladaki askerlere değil zaman zaman bölge halkına da müderrislik yapmışlardır. Bu duruma 24 Nisan 1889 tarihinde kaleme alınmış bir zabt varakasındaki Bozcaada, Limni, İstanköy ve İzmir kalelerinde mukim tabur imamı atanması talebi örnek gösterilebilir. Zabıt kaydına göre buralarda yaşayan halkın Hristiyanlaşmasını önlemek, ahaliden askere alınanların inançlarını kuvvetlendirmek üzere dersler ve vaazlar verecek tabur imamları talep edilmiştir.³⁴⁴ Buradan da anlaşılacağı üzere askeri imamlar sadece askerler için değil bölge halkının da dini ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde istihdam edilmişlerdir.

Tabur ve alay imamlarının bir diğer vazifesi de dini danışmanlık yapmaktır. Bu bağlamda ordunun helal gıda tüketmesi, sefer esnasında oluşan problemlere fihhi çözümlerin bulunması, askerlerin dini soru ve sorunlarının cevaplanması gibi çeşitli vazifeler yine askeri imamlardan beklenenler arasındadır. Bu bağlamda başvurulacak temel ilmihal kitabı *Birgivi Risalesi* olarak belirlenmiştir. Bununla beraber Asâkîr-i Mansure-i Muhammediye Kanunnamesi sonrası birçok ilmihal kitapları telif neşredilmiştir.³⁴⁵ Askeri imamlardan özellikle cihadın fazileti, şehitliğin önemi ve Allah katındaki makamı, ulu-l emre itaatin önemi gibi İslam dininde savaş hukukuna dair hususların zikredilmesi temenni olunmuştur.

³⁴¹ Doğuş, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık (19. Yüzyıl İstanbul Örneği)", s. 445.

³⁴² Hamza Keleş, "Asâkîr-i Mansûre-i Muhammediye Kânunnâmesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi* 14/1 (2006):228.

³⁴³ Coştu, *1826'dan 1945'e Askerin Din Eğitimi ve Din Dersi Kitapları*, s. 60-66.

³⁴⁴ COA, MV, no: 42/ 61. akt. Doğuş, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık (19. Yüzyıl İstanbul Örneği)", s. 446-447.

³⁴⁵ Coştu, *1826'dan 1945'e Askerin Din Eğitimi ve Din Dersi Kitapları*, s. 23-25.

Askerlere manevi danışmanlık ve rehberlik tabur ve alay imamlarının bir diğer vazifesini teşkil etmektedir. Askerlere onların morallerini yükseltecek vaaz ve nasihatlerde bulunmak, Hz. Peygamber'in hayatı ve birçok gazi sahabelerin hayatlarını anlatmak, sefer zamanı askerlerin yanında bulunularak manevi olarak desteklemek askeri imamların belki de en önemli vazifesidir. Zira askerler içerisinde içki, kumar, eşcinsellik gibi dinen yasak olan haramların yayılmasını önlemek, sefer zamanı askerlerin firar etmesinin önüne geçmek, askerlerin ulu'l emr olan komutanlarına itaatlerini tesis etmek ancak bir imamın manevi danışman vasfıyla öneleyebileceği hususlar olmuştur. 7 Şubat 1888 yılında Serasker Ali Paşa'ya ait bir tezkirede 2. Ordu mensubu Yüzbaşı Emin Ağa'nın içkiye ve eğlenceye düşkün olduğu, bu sebeple öncelikle ilgili tabur imamının kendisiyle görüşerek tevbe ettirilmesi ve ıslahı istenilmiştir.³⁴⁶ Buna benzeri bir durum da 1915 yılında Kafkas Cephesi'nde görev yapan Üsteğmen Celal tarafından nakledilmiştir. Buna göre cephedeki bazı askerler savaştan kaçmak maksadıyla kendileri yaralamakta, ölüm cezası da dahil olmak üzere sert cezaların verilmesine karşın bu durum değişmemektedir. Buna tedbir olarak kumandanların imamlardan askerlere her gün vaaz vermesini ve askerlerin maneviyatlarını yükseltmesini istedikleri kaydedilmiştir.³⁴⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı ordusundaki imamlar aynı zamanda birer manevi danışman olarak askerlerle ilgilenmiş ve cezai yaptırımlarla çözülemeyen meselelerde kendilerine başvurulmuştur.

Osmanlı ordusunda askeri imamlardan beklenen önemli vazifelerden biri de askerlerin devlete ve komutanlarına karşı itaatlerini sağlamaktır. Zira Yeniçeri Ocağı'nın 1836 yılında kapatılmasına kadarki süreçte ocağa mensup askerler defalarca isyan etmiştir. Çıkan iç karışıklıklar paşalardan Genç Osman gibi padişahlara kadar birçok devlet ricalinin katliyle sonuçlanmıştır. Bununla beraber yeniçerilerin savaşmaya karşı isteksizlikleri 1711 Prut Muharebesi örneğinde olduğu gibi normal şartlarda kazanabilecek savaşların yenilgiyle sonuçlanmasına sebebiyet vermiştir.³⁴⁸ Bu sebeple yeni kurulacak Asâkîr-i Mansûre Ordusu ve 1846'da zorunlu askerliğin ilan edilmesiyle başlayan modern Osmanlı ordularında askeri imamlara büyük sorumluluk verilmiştir.³⁴⁹

---

³⁴⁶ COA, Y. MTV, no: 30/ 45. akt. Döğüş, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık (19. Yüzyıl İstanbul Örneği)", s. 447.

³⁴⁷ Beşikçi, "Askeri Modernleşme, Askeri Disiplin ve Din", s. 22.

³⁴⁸ Kemal Beydilli, "Prut Antlaşması", *DİA*, XXXIV, 359-362.

³⁴⁹ Beşikçi, "Askeri Modernleşme, Askeri Disiplin ve Din", s. 16.

1846 yılında Osmanlı tebaasındaki erkeklerin zorunlu olarak askeri eğitime tabi tutulmaları beraberinde birçok problemi de getirmiştir. Zira bu tarihe kadar ordu işleri daimî olarak mevcut bulunan ve meslekleri askerlik olan kimseler tarafından gerçekleştirilmekte, halktan sadece vergi alınmaktaydı. Ancak zorunlu askerlik uygulamasına geçişle beraber askerlerin firar etmeleri meselesi gündeme gelmiştir. Halktan bazı kimseler askere gitmemek için çeşitli bahaneler aramakta, eğer askere alınırsa da çeşitli bahanelerle firar etmekte yahut sahte çürük raporları almaktaydı. İşte tam noktada bir meşruiyet problemi oluşmakta ve zorunlu askerliğin halk tarafından makbul hale getirilmesi noktasında askeri imamlar devreye girmektedir. Zira askeri din görevlileri askerlere ve halka yapacakları vaazlar vesilesiyle bir Müslüman olarak i'la-yi kelimetullah uğruna savaşmanın, cihadın, gazilik ve şehitliğin faziletinin, ulü'l emre itaatin öneminden bahsederek itaati tesis edebilirdi. Bu bağlamda 19. yüzyıl Osmanlı toplumunu hiçbir söz ve söylem “şehitlik” makamının anlatısı kadar tesir etmemiş, askerleri orduya ve milletine bağlamamıştır.³⁵⁰

Bununla beraber Yavuz Sultan Selim Han'ın Mısır seferinden 20. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti, hilafeti bünyesinde barındırmış ve sünni Müslümanların hamisi olmuştur. Bu sebeple ordunun temelini teşkil edecek mezhep, dört Sünni mezhepten biri olan Hanefilik olarak belirlenmiş ve sünni İslam akidesi çerçevesinde tabur ve alay imamları gerek ibadetleri gerekse dini ders ve vaazları gerçekleştirmişlerdir. Askeri imamların eğitimleri bahsinde değinildiği gibi ordunun el kitabı olarak Sünni bir alim olan İmam Birgivi'nin *Risalesi* okutulmuş ve Hanefi bir alim olan İmam Muhammed'in *Şerhu Siyerü'l-Kebir* isimli eseri imamlar tarafından askerlere vaaz edilmiştir. Aynı şekilde Yeniçeriliğin ilgası esnasında Sultan II. Mahmud'a destek veren İmamzade Esad Efendi tarafından şerh edilen *Dürr-i Yekta* isimli eser çok sayıda basılarak kışla mekteplerinde okutulmuştur.³⁵¹

18. ve 19. yüzyılda Osmanlı ordusundaki askerlere yönelik birçok eser telif edilmiştir. Bu eserler maneviyat-ı askeriyye olarak isimlendirilmiştir. Maneviyat-ı

---

³⁵⁰ Beşikçi, “Askeri Modernleşme, Askeri Disiplin ve Din”, s. 16-18.

³⁵¹ Recep Cici, “İmamzâde Esad Efendi”, *DİA*, XXII, 211-212.

askeriye eserlerinin büyük çoğunluğu I. Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında kaleme alınmıştır.³⁵²

Bu bağlamda Ahmed Ziyâeddin, *Vesîletü'n-Necât*³⁵³ (1898); Osman Senâî Erdemgil, *Fezâ'ilü'l-Mücâhidîn*³⁵⁴ (1904); Mehmed Şâkir Paşa, *Müslüman Nefer*³⁵⁵ (1907); Mehmed Fâik, *Askerin Ahlâk ve Evsâfi*³⁵⁶ (1908); Hamdi Mustafa Mirgünlü, *Efrâd-ı Şâhâneye Mahsûs İlm-i Hâl Kitabı*³⁵⁷, müellifler ve eserler örnek olarak gösterilebilir. Bununla beraber Yusuf Ziyâeddin, *Lübbü'l-Elbâb – Bi'l-Kavli's-Savâb*³⁵⁸, (1909); Ali Rahmi, *Orduda Takviye- i Maneviyye ve Rûhiyye*³⁵⁹, (1910); Ahmed Ziyâeddin, *Vesîletü'n-Necât*³⁶⁰, (1911); Bekir Fikri, *Mefkûre-i Vatan Orduda İmân*³⁶¹, (1913); Hüseyin Hakkı, *Osmanlı Efrâdının Takviye-i Maneviyâtı*³⁶², (1914); İsmail Hakkı İzmirli, *Gâzilere Armağan*³⁶³, (1916); Üryânizâde Ali Vahid, *Asker İlm-i Hâli*³⁶⁴, (1917) müellif ve eserleri de örnek olarak zikredilebilir.³⁶⁵

2.3.3.9. Çanakkale Savaşı'nda Askeri İmamların Rolü ve Etkisi

28 Temmuz 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı, Avrupa merkezli birçok devleti etkisi altına almıştır. Osmanlı Devleti de Almanya'nın yanında yer alarak bu savaşa dahil olmuştur.³⁶⁶ Savaşın önemli cephelerinden bir tanesini Çanakkale Cephesi oluşturmuştur. Bu bağlamda 19 Şubat 1915 tarihinde Çanakkale'ye İngiliz ve Fransızlar liderliğinde Birleşik Donanma sevk edilmiştir.³⁶⁷ Donanma Çanakkale ve İstanbul boğazlarına hâkim

³⁵² Ali Aslan, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Maneviyat-ı Askeriyye Kitapları” (Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2019), s. 7, 26-27.

³⁵³ Ahmed Ziyâeddin. *Vesîletü'n-Necât*, Dersâadet: Âlem Matbaası – Ahmed İhsân ve Şürekâsı, 1314.

³⁵⁴ Osman Senâî. *Fezâ'ilü'l-Mücâhidîn*, İstanbul: Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, 1320.

³⁵⁵ Mehmed Şâkir Paşa. *Müslüman Nefer*, Dersâadet: Asır Matbaası, 1322.

³⁵⁶ Mehmed Fâik. *Askerin Ahlâk ve Evsâfi*, İstanbul: Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, 1324.

³⁵⁷ Hamdi Mustafa. *Efrâd-ı Şâhâneye Mahsûs İlm-i Hâl Kitabı*, yy: 1324.

³⁵⁸ Yusuf Ziyâeddin, *Lübbü'l-Elbâb Bi'l-Kavli's-Savâb*, (İstanbul: Matbaa-yı Bahriyye, 1325.

³⁵⁹ Ali Rahmi. *Orduda Takviye-i Maneviyye ve Rûhiyye*, İstanbul: Ahmed İhsân ve Şürekâsı, 1325.

³⁶⁰ Ahmed Ziyâeddin. *Vesîletü'n-Necât*, Dersâadet: Âlem Matbaası – Ahmed İhsân ve Şürekâsı, 1314.

³⁶¹ Grebeneli Bekir Fikri. *Mefkûre-i Vatan Orduda İmân*, İstanbul: Tanin Matbaası, 1329.

³⁶² Hüseyin Hakkı. *Osmanlı Efrâdının Takviye-i Maneviyâtı*, c.1, (Dersâadet: Reşâdiye Matbaası, 1330.

³⁶³ İzmirli İsmail Hakkı. *Gâzilere Armağan*, İstanbul: Matbaa-yı Askeriyye, 1332.

³⁶⁴ Üryânizâde Ali Vahid. *Asker İlm-i Hâli*, Dârü'l-Hilâfetü'l-Millîye: Tanin Matbaası, 1332.

³⁶⁵ Detaylı bilgi için Ali Aslan'ın Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Maneviyatı Askeriyye Kitapları isimli yüksek lisans çalışması ve Kamil Çoştı'nun *1826'dan 1945'e Askerin Din Eğitimi ve Din Dersi Kitapları* isimli eseri incelenebilir.

³⁶⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, ed. Enver Ziya Karal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947, s. 544.

³⁶⁷ İrfan Tekşür, *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916)*, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı, 2012, V, s. 86.

olmak, Osmanlı'nın başkentinin işgal edilerek savaştan çekilmesini sağlamak, Rus güçlerine askeri yardım ulaştırmak gibi amaçlar taşımaktadır.³⁶⁸ Çanakkale Savaşı'nın deniz muharebeleri 28 gün, kara muharebeleri ise 261 gün boyunca sürmüş ve savaş her iki taraf için de maddi-manevi sonuçlar doğurmuştur.

I. Dünya Savaşı yıllarında The Times Gazetesi'nde muhabir olan Ellis Ashmead Bartlett'in 27 Mayıs 1915'te kaleme aldığı yazısında Çanakkale Savaşı'nın İngilizler ve İtilaf Kuvvetleri nazarındaki önemini şu sözlerle ifade etmektedir:

...Son Haçlı Seferi'nden beri ilk defadır ki Batılılar, yine doğuya yönelmiş bulunuyorlar. Hristiyanlık âlemi, Fatih Sultan Mehmed'in 29 Mayıs 1453'teki uğursuz tarihte Bizans İmparatorluğu'na indirmiş olduğu şiddetli darbenin intikamını almak üzere, birlikte harekete geçmiştir.

Bu öyle bir kanlı harp olacaktır ki, neticesi Ayasofya mabedini Hristiyanlık dünyasının eline düşürecek veyahut da hilal, kanlara boyanmış Yeniçeri askerinin başında olduğu halde Sultan II. Mehmed'in 29 Mayıs 1453 tarihli uğursuz günde İstanbul'a muzafferane girişi gününden daha şanlı bir şekilde ebediyen yaşayacaktır. Bütün bunları düşünenler çeşit çeşit hoş hayallere dalıyor ve insan bazen zannediyor ki eski dostlarınızdan bir kaptanın ruhuna bürünmüş de gezinti için birkaç haftalığına Doğu sularına kadar gelmişinizdir.³⁶⁹

Ellis Ashmead Bartlett'in de ifade ettiği üzere Çanakkale Savaşı İngilizler nazarında herhangi bir savaştan daha büyük bir amaç taşımakta, haçlı seferlerinin devamı ve İstanbul'un fethinin rövanşı olarak nitelendirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında taktirde Çanakkale Savaşı her iki taraf için de kutsal bir savaş mahiyeti taşımaktadır. Çanakkale Savaşı'nda Osmanlı subaylarından biri olan Mucib Kemal Bey Çanakkale Savaşı'nın önemini şu şekilde dile getirmiştir: "Payitahtın kapısında verilecek muharebeler milletimizin akıbetini kesin olarak tayin edecekti; ya Avrupa'dan Endülüslüler gibi kılıç ve kamçı darbeleri altında kovulacak ve yahut layık olduğumuz şeref ve haysiyetimizle güzel verimli topraklarımız üzerinde yaşamak hakkını kazanacaktık."³⁷⁰

Türk milleti bu savaşın kendi akıbetlerini belirleyecek mukaddes bir savaş olduğunun idrakinde savaşa evlatlarını göndermişlerdir. Zira Çanakkale sadece bir toprak

³⁶⁸ Turhan Olcaytu, "18 Mart Çanakkale Zaferi'nin Tarihteki ve Ulusal Yaşantımızdaki Yeri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 10(30) (1990): 619-20.

³⁶⁹ Aktaran Abdülhalim İnam, "Türk Ordusunda İmamlık Müessesesi ve Çanakkale Muharebelerindeki Mânevî Rolü", *Journal of Turkish Studies* 13 (2018), s. 2.

³⁷⁰ Mucip Kemalyeri, *Çanakkale Ruhu Nasıl Doğdu ve Azerbeycan Savaşı (1917-1918)*, Baha Matbaası, 1972, III, s. 294-96.

parçası değil, Payitahta yani İstanbul'a, hilafete giden bir yoldur. Bu sebeple vatanlarını savunmak, Hz. Peygamber'in fetihle müjdelediği İstanbul'u ve kutsal emanetleri müdafaa etmek niyetiyle yüzbinlerce nefer Çanakkale Savaşı'na iştirak etmişlerdir.

Osmanlı Devleti bu dönemde umumi seferberlik ilan ederek ordu mevcudunu tarihin hiçbir safhasında olmadığı kadar arttırmıştır. Bu bağlamda elimizde tam olarak veriler mevcut olmasa da I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı ordu mevcudunun yaklaşık 3.000.000 civarı olduğu tahmin edilmekte, dolayısıyla savaş yıllarında 3.000 civarında askeri imamın olduğu tahmin edilmektedir.³⁷¹ Çanakkale Savaşı'nda askeri imamlar büyük vazifeler üstlenerek verdikleri vaazlar, telkinler ve toplu ibadetlerle askerlerin moral-motivasyonlarında büyük tesir oluşturmuşlardır.³⁷² Bu süreçte askerler iç ceplerinde Kur'an-ı Kerim olmak üzere dini mecmualar ve ilmihallerle maneviyatlarını yükseltmeye çalışmışlardır. Uzun süren siper savaşlarında düzenli olarak okunan ayet-i kerimler, sure-i celileler, dualar askerleri cesaretlendirmiş ve cihat ruhu aşlamıştır.³⁷³

Osmanlı Devleti bu süreçte İstanbul'da Meşihat Dairesi Ders Vekâleti'nde ilmî bir heyet oluşturmuş ve İstanbul'un ileri gelen birçok din adamını cepheye göndermiştir. Bu din adamları düzenli olarak alayları ziyaret ederek vaazlarda bulunmuşlardır.³⁷⁴ Bunun yanında din eğitimi veren bu kimseler askerlerin manevi bir bilinçle Allah rızası için vatanlarını müdafaa etmelerine vesile olmuştur. Bu bağlamda Çanakkale'ye gönderilen bazı din adamlarına Beyazıt Dersiâmlarından Hüseyin Hilmi Efendi ve Fatih Dersiâmlarından Hüseyin Mahir Efendi gibi din adamları örnek gösterilebilir.

Çanakkale Savaşı'nda birçok din görevlisi şehadet makamına ulaşmıştır. Bu bağlamda 73. Alay müftüsü Ali Rızâ Efendi (Bkz. EK-12) savaşın en fazla kızıştığı an, askerleri düşmana karşı cesaretlendirirken, makineli tüfek ateşiyle şehitlik mertebesine ulaşan din görevlilerinden bir tanesidir.³⁷⁵

Alay ve tabur imamları Çanakkale Savaşı'nın ön cephelerinde bir ellerinde Kur'an, diğer ellerinde silahla taarruzlara iştirak etmişler ve büyük başarılarla imza atmışlardır. Öyle ki Türk askerlerinin hücumlarında nidalandan "Allah, Allah" sesleri Türk

³⁷¹ Coştu, *1826'dan 1945'e Askerin Din Eğitimi ve Din Dersi Kitapları*, s. 82-83.

³⁷² İnam, "Türk Ordusunda İmamlık Müessesesi ve Çanakkale Muharebelerindeki Mânevî Rolü", s. 8.

³⁷³ Haluk Oral, *Arıburnu 1915*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015, s. 410.

³⁷⁴ İnam, "Türk Ordusunda İmamlık Müessesesi ve Çanakkale Muharebelerindeki Mânevî Rolü", s. 8.

³⁷⁵ "Donanma Mecmuası (15 Nisan 1915)", <https://donanmatarihi.com/donanma-mecmuasi-80-41-15nisan1915/> (erişim 12. 06. 2023).

askerlerini cesaretlendirirken düşman askerlerinin kalplerinde bir korku oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu durumu Çanakkale cephesinde 9. Tümen komutanı olan Alman Albay HansKannengiesser “Bu gibi kötü durumlarda bir Hristiyan olarak, keşke bir telkin de bana verilmiş olsaydı” sözleriyle ifade etmiştir. Albay HansKannengiesser “Alay imamı, pratik bir insandı. Hele, tüm subaylar ve hatta tabur komutanı şehit olmuşsa, insanları oldukça fazla duygulandırıyor ve iyice etkiliyordu.” sözleriyle de bu imamların askerler üzerindeki tesirini ifade etmiştir.³⁷⁶

Çanakkale cephesi ve diğer cephelerde görev alan din adamlarına ait elimizde çok az kaynak ve hatırat yer almaktadır. Zira bu kimselerin büyük çoğunluğu ya cephede şehit olmuş ya da yazdıkları hatıratlar yahut kendilerine ait bilgiler zamanla kaybedilmiştir. Ancak bu alanda elimizde az da olsa malumat vardır. Bu bağlamda Çanakkale cephesinde gönüllü olarak görev almış bir imam olan Abdullah Fevzi Efendi’nin hatıratları örnek olarak gösterilebilir.³⁷⁷

Çanakkale Savaşı’nda askerlere imamlık yapan, nasihat eden, telkinler veren, dualar eden ve temel dini bilgileri öğretene alay ve tabur imamları, şehitlerin usulüne uygun defnedilmesi, askeri hastanelerde hastalara manevi danışmanlık yapılması, savaş sonrasında şehit ve gazi aileleriyle ilgilenmesi gibi birçok vazifeye sahiplerdir. (Bkz. EK-13)

2.3.3.10. Osmanlı Ordusunda Maneviyatı Güçlendirici Birtakım İbadetler

Osmanlı Devleti gerek klasik dönemde gerekse modern dönemde askeri seferler esnasında Şeyhül İslam’ın fetvası ve padişahın buyruğuyla ülke genelinde yer alan tüm mescid, cami, tekke ve zaviyelere; tüm ulema, suhela ve tarikat şeyhlerine çeşitli vazifeler verilmiştir.³⁷⁸ “Daavat-ı Hayriye” olarak isimlendirilen bu dualar Osmanlı ordusunun muzaffer olması niyetiyle Ayasofya gibi büyük camilerden mahalle aralarında yer alan küçük mescitlere kadar okunmuştur. Padişah tarafından özel olarak çeşitli görevlendirmeler yapılarak hangi cami, mescit, tekke ve şeyhlere hangi dua ve sûrelerin

³⁷⁶ Hans Kannengiesser, *Çanakkale’de Türklerle Beraber Bir Alman Albayının Gözünden Çanakkale*, çev. Mehmet Serez, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, s. 144.

³⁷⁷ Abdullah Fevzi Efendi, *Çanakkale Cephesinde Bir Müderris: Abdullah Fevzi Efendi-Hâtıralar*. haz. Ali Osman Koçkuzu, İstanbul: İz Yayıncılık, 2010, s. 1-32.

³⁷⁸ Burak Kocaoğlu, “Osmanlı Ordusu’nda Maneviyatı Yükseltici Bazı Ritüeller (1787-1858)”, *Journal of History School XLVI* (2020): 1474-1475.

okunacağı belirlenmiş ve bazı durumlarda vazifelendirilen din adamlarına devlet tarafından ödemelerde bulunulmuştur.³⁷⁹

Osmanlı ordusunun muzaffer olması niyetiyle başvuru ilk ibadet Kur'an'ı Kerim okumak olmuştur. Bu bağlamda gerek ordu içerisinde yer alan imamlar ve ordu şeyhleri gerekse ülke genelinde yer alan mescid, cami, tekke ve zaviyelerde Müslümanlar Kur'an hatimleri yaparak dualarda bulunmuşlardır. Kur'an-Kerim hatimlerine ek olarak Kur'an'ı Kerim'in 48. suresi olan ve cihatla alakalı ayetleri ihtiva eden Fetih suresinin herhangi bir sayı olmaksızın okunması emredilmiştir. Bunun yanında Bakara Suresinin 255. ayet-i olan ve "Ayete'l Kürsi" olarak isimlendirilen ayet-in askerler ve Müslüman halk tarafından bolca okunması, Hz. Peygamber'e salavatlar getirilmesi istenilmiştir. Yapılan görevlendirmeler neticesinde "Hatm-i Tehlil" olarak isimlendirilen Kelîme-i tevhîd lafzının 70.000 kere okunması, Salât-ı münciye duası'nın³⁸⁰ 1001 kere ve Âyete'l-kürsî'nin 22.000 kere okunması istenilmiştir. Bunun dışında hangi gün veya gece hangi dua ve sûrenin kaç defa okunacağı da ayrıntılı olarak belirtilmiştir.³⁸¹

1787-1788 Osmanlı-Rus harbi bize Osmanlı Devleti'nin din alimleri, tasavvuf ehli ve din adamlarından savaş esnasında nasıl bir manevi destek talep ettiğini özetler niteliktedir. Savaş kararı kesin olarak vuku bulunca bir ferman yayınlanarak Bursa'da bulunan Câmî-i Kebir'de (Bursa Ulucamii) haftada iki gün Buhârî-i Şerîf okumaları yapılması buna ek olarak beş vakit namazdan sonra İslâm ordusunun kafir Rus ordusuna karşı muvaffak olması için dua edilmesi görevi verilmiştir.³⁸² Cami ve mescitler dışında çeşitli tasavvufî zümrelere ve tekkelere de haftanın belli günlerinde cehri olarak Kelîme-i tevhîd lafzının zikredilmesi ve duaların edilmesi vazifeleri verilmiştir. Yine aynı harp zamanı Kütahya'da bulunan cami, dergâh ve zaviyelerde her hafta düzenli olarak 1001 kere salât-ı münciye duası, 70.000 defa kelîme-i tevhîd ve 22.000 kere Âyete'l-kürsî okunduğu kayıtlara geçmiştir.³⁸³

³⁷⁹ Kocaoğlu, "Osmanlı Ordusu'nda Maneviyatı Yükseltici Bazı Ritüeller (1787-1858)", s. 1475-1476.

³⁸⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Dualar*, ed. İsmail Karagöz, Ankara: DİB Yayınları, 2019, s. 165.

³⁸¹ COA, HAT., nr. 23-1102., H.1202 (M.1788), belgede ismi verilmiş olan duacıların cuma ve pazartesi geceleri Âsâkir-i İslâm'ın muzafferiyeti için 70.000 kere Kelîme-i tevhîd okudukları belirtilmiştir. akt. Kocaoğlu, "Osmanlı Ordusu'nda Maneviyatı Yükseltici Bazı Ritüeller (1787-1858)", s.1475-1476.

³⁸² COA, C.AS., 1200-53686. akt. Kocaoğlu, "Osmanlı Ordusu'nda Maneviyatı Yükseltici Bazı Ritüeller (1787-1858)", s. 1475-1476.

³⁸³ COA, HAT., 23-1102., H.1202 (M.1788); COA, C.AS., 206-8852. akt. Kocaoğlu, "Osmanlı Ordusu'nda Maneviyatı Yükseltici Bazı Ritüeller (1787-1858)", s. 1476.

Deftere göre Kelîme-i tevhîd okumakla görevlendirilen tekkeler şunlardır; Mehmet Paşa yokuşunda Özbekler Tekkesi, Şehremini Ümmü Sinan Efendi Tekkesi, Dülgerzade Tekkesi, Koca Mustafa Paşa Tekkesi, Beykoz'da Şeyh Mehmed Tekkesi, Şeyh Murad Efendi Tekkesi, Bahçekapı'da Yıldız Tekkesi, At Pazarı Tekkesi ve Hoca Paşa Aydınoglu Tekkesi.³⁸⁴

Osmanlı ordusunun muzaffer olması için İmam Buhari tarafından Hz. Muhammed'in söylediği sahih hadislerinin yer aldığı *Buhârî-i Şerîf* kitabı ve Kadı İyaz tarafından yine Hz. Muhammed'in söylediği hadisleri ve hayatını konu eden *Şifâ-i Şerîf* isimli kitabı düzenli olarak orduda okutulmuştur. *Şifâ-i Şerîf* ve *Buhârî-i Şerîf* okumaları gerek sefer esnasında gerekse öncesinde orduda görevli “Şifahân” ve “Buharihan”lar tayin edilerek orduya ait askeri tesislerdeki cami ve mescitlerde, savaş meydanlarında ve ülkenin dört bir yanında bulunan cami ve mescitlerde gerçekleştirilmiştir. Orduda görevli bu kişiler maaşa bağlanarak 19. yüzyılın son çeyreğine kadar sulh ve harp vakitlerinde düzenli olarak *Şifâ-i Şerîf* ve *Buhârî-i Şerîf* okumalarına devam etmişlerdir.

Osmanlı ordusunda manevi ritüeller gerçekleştirilirken hangi dönemde olursa olsun sadece askeri imamlarla sınırlı kalmamış, ilmiye sınıfına mensup alimlerden ve imamlardan, tekke ve dergâh ricali olan şeyh ve dervişlerden de istifade edilmiştir. Ordu sefer esnasında muzaffer olmak için başta Kur'an-Kerim okumaları olmak üzere Hazret-i Peygamber'in hayatını ve hadislerini konu olan *Şifâ-i Şerîf* ve *Buhârî-i Şerîf* gibi çeşitli dini eserlerden istifade edilmiştir. Bunun için maaşlı Şifahân ve Buharihanlar orduda vazifelendirilmiş, ülke genelindeki camiler, mescitler, tekke ve zaviyelerde duaların edilmesi, Kelime-i Tevhid ve salavatların gibi çeşitli zikirlerin çekilmesi gibi uygulamalara gidilmiştir. Ordunun manevi kuvveti bu sayede yüksek tutulmaya çalışılmış, yapılan bu faaliyetlere bizzat askerlerin iştirak ve katılımı sağlanmıştır. Ordunun barış zamanları kışla ve ordugahlarda rahat bir şekilde ibadet edebilmesi için mescit ve camiler imar edilmiştir. Bu mescit ve camiler askerlerin farz olan beş vakit namazı, Cuma ve bayram namazlarını kılmalarının dışında dini eğitim merkezleri olarak da faaliyet göstererek askerlere temel İslami ilimler eğitimi ve ahlak derslerinin verilmesini sağlamıştır.³⁸⁵

³⁸⁴ Kocaoğlu, “Osmanlı Ordusu'nda Maneviyatı Yükseltici Bazı Ritüeller (1787-1858)”, s. 1476.

³⁸⁵ Kocaoğlu, “Osmanlı Ordusu'nda Maneviyatı Yükseltici Bazı Ritüeller (1787-1858)”, s. 1484.

2.3.3.11. Cumhuriyet Devri: Tabur İmamlığından Moral Subaylığına

29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile beraber askeri imamların fonksiyonları azalmış olsa da 1945 yılına kadar ordu içerisindeki kadar varlıkları devam etmiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarında büyük vazifeler üstlenen alay ve tabur imamları Güney'de Fransızlara karşı, Batı'da Yunanlılara karşı halkı vaazlarıyla cihada davet etmiş ve bilfiil savaşmışlardır. Pozantı Harekâtı sırasında gösterdiği başarılarından dolayı Milli Kuvvetler Cephe Müftülüğü'ne getirilen Kasım Hoca bu harekât esnasında yaralanarak şehit olmuştur. Kasım Hoca gibi birçok alay müftüsü, alay ve tabur imamı bu süreçte cephenin en ön saflarında savaşarak ruhlarını teslim etmişlerdir.³⁸⁶ Askeri imamların Kurtuluş Savaşı'nda gösterdikleri büyük başarılar ve ordu üzerindeki etkileri göz önünde bulundurularak askeri imamlık müessesesi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da varlıklarını muhafaza etmişlerdir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da askeri imamlık müessesinin devam ettirilmesinde dönemin Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın müteaddiyin ve orduda manevi eğitime önem veren biri olmasının etkisi olmuştur.

Mareşal Fevzi Çakmak ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyaseti tarafından 26 Mart 1925 tarih ve 4003 sayılı tezkerede dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ahmed Hamdi Akseki'den askerleri manevi olarak terbiye etmek, İslam dinine dair temel ilmihal bilgilerinin sade bir dille öğretmek maksadıyla bir kitap yazılmasını talep etmiştir. Bunun üzerine Ahmed Hamdi Akseki "*Askere Din Dersleri*" isimli kitabını 1925 yılında tamamlayarak Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası'nda bastırmıştır.³⁸⁷ Eserin başında Mareşal Fevzi Çakmak'ın mezkûr tezkeresine de yer verilmiştir:

Diyanet İşleri Riyaset-i Celilesine

Ordunun maneviyat dersleri içerisinde en mühim kısmı diyanete müteallik tedrisattır. Asker ilmihali olarak yazılmış bazı âsâr varsa da bunlar ya pek mufassal veyahut da efradın anlayamayacağı bir üslup ile tahrir kılınmışlardır. Binaenaleyh sade ve mülahhas bir ilmihal kitabına ihtiyaç vardır. Ordunun bu ihtiyacının muhtasar bir risale tertip edilerek temin buyurulmasını hassaten istirham ederim. Bundan başka memleketimizde sa'y-ü amelin ne derecelerde geri kalmış olduğu malumdur. Orduya gelen gençleri tedrisat-ı diniyye ile sa'y ü amele teşvik için bu baktaki âyât-ı celile ve ehâdis-i şerife ile kısaca Türkçe'ye tercümelerinin levhalar halinde askeri dersanelere tâliki pek münasip olacaktır.

³⁸⁶ Ülker, "Tabur İmamlığından Moral Subaylığına", s. 22.

³⁸⁷ Ahmed Hamdi Akseki, *Askere Din Dersleri*, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1925.

Bu ümniyyenin husulünü teminen o gibi âyât ve ehâdis-i şerifenin bilistihraç isrâline inayet-i celilerini istirham ederim.³⁸⁸

Cumhuriyet'in ilanından sonra askerlerin din eğitimiyle alakalı basılan ilk kitap olma özelliğini taşıyan *Askere Dîn Dersleri*, askerler için yazılmış bir ilmihal olma özelliği taşımaktadır. Kitaptaki konuların sonunda o konu ile alakalı ayetler ve hadisler Türkçe anlamlarıyla beraber verilmiştir. Kitapta askerlikle ilgili hususların yanı sıra, askerlerin sivil yaşamlarında işlerine yarayacak bilgilere de yer verilmektedir. *Askere Dîn Dersleri* üç ana bölümden müteşekkildir. Birinci kısım olan "İslâm İ'tikâdı"nda dinin tanımı, İslam, iman ve İslam'ın şartları, hastalıklardan korunma, tevekkül, mezhepler ve dinde ticaret, ziraat, sanat gibi konular ele alınmaktadır. İkinci kısım olan "İslâm İbâdet" kısmında ise mükellef olma, temizlik, abdest, farz ibadetler, kandil geceleri ve misafir gibi konularına yer verilmektedir. Son kısımda ise kişinin kendine, ailesine, çevresine, hükûmet ve milletine karşı vazifeleri ve askerlik ile ilgili konular ele alınmaktadır.³⁸⁹ Bununla beraber askerliğin tanımı, talim, nöbet, cesaret, devlet malına sahip çıkmak, sabır, şehitliğin fazileti ve askerin sakınması gereken davranışlar gibi direkt askerlikle alakalı olan meseleler ayetler, hadisler ve Türk tarihinden örnekler eşliğinde ele alınmaktadır.

Ahmed Hamdi Akseki'nin 1925 yılında kaleme aldığı *Askere Din Dersleri* eseri 1944 yılında genişletilerek "*Askere Din Kitabı*" ismiyle tekrardan yayınlanmıştır.³⁹⁰ Kitabın 1925 baskısı Arap harfleriyle yazılmış olması, kitabın ilerleyen yıllarda Latin harfleriyle tekrardan neşredilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu bağlamda *Askere Din Dersi* kitabının önsözünde Mareşal Fevzi Çakmak'ın Diyanet İşleri Başkanlığı'na yazdığı mektup Latin harfleriyle eserde yer almaktadır. Bu baskıyla beraber kitabın içeriğinde de çeşitli değişikliklere gidilmiştir. Kitabın 1944 baskısında her konu soru ve cevap olarak ele alınmamaktadır. Kitaba Cumhuriyet devrinde maneviyatı askeriye alanında yazılan diğer eserlerden çeşitli alıntılar yapılarak eser genişletilmiş, kitaba İstiklal marşı ve bazı şiirler eklenerek zenginleştirilmiştir. Ayrıca kitabın sonunda Türkçe ezan yer almaktadır.

---

³⁸⁸ İsmail Kara ve Rabia K. Gündoğdu, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki Hayatı Eserleri Mücadelesi*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021, I, s. 197.

³⁸⁹ Aslan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Maneviyat-ı Askeriyye Kitapları", s. 67.

³⁹⁰ Ahmet Hamdi Akseki. *Askere Din Kitabı*, İstanbul: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 1944.

Kitabın 1944 baskısında dönemin siyasi atmosferi esere sirayet etmiş ve Cumhuriyet rejimi vurgusu ön planda tutulmuştur.

Ahmed Hamdi Akseki'nin *Askere Din Dersleri* eseri maneviyat-ı askeriye alanına dair Cumhuriyet devrinin ilk eseri olsa da 1923 yılından 1960 yılına kadar bu alanda birçok eser tevil edilmiştir. Bu dönemde Ali Vahid Üryanizade'nin kaleme aldığı *Asker İlm-i Hâli*³⁹¹, Muallim Cevdet'in *Askerî Dîn Dersleri*³⁹², Şerâfettin Yalıtıkaya'nın *Benim Dinim*³⁹³, Faik Türkmen'in *Millî ve Askerî Ahlâk*³⁹⁴, Ömer Fevzi Mardin'in *Dinde Askerlik Kültürü*, Faik Türkmen'in *Mânevî Silâh Moral*³⁹⁵ gibi birçok eser kaleme alınmıştır. Yazılan bu eserler Türk Silahlı Kuvvetleri'nde ve askeri eğitim kurumlarında askerlere ve askeri öğrencilere okutulmuştur.³⁹⁶

Cumhuriyet devrinde daha önce Osmanlı ordusundaki askeri imamlar görevlerine devam ederken yeni alımlar durdurulmuş ve zamanla askeri imamlar ordudan tasfiye edilmiştir. 24. 04. 1929 tarihinde Başvekil İsmet İnönü imzalı "Askerî Memurlar Hakkında 1/445 Numaralı Kanun Lâyihası ve Millî Müdafaa ve Bütçe Encümenleri Mazbataları" isimli belgede askeri imamlar "Askeri Memurlar" zümresinin içerisinde zikredilmiştir. Kararnamenin 12. maddesinde 31 Mart 1914 tarihli "Alay ve Tabur İmamlarının Vezaifi Tedrisiyeleri Hakkındaki Nizamnamenin" hukuken mülga edildiği ifade edilmiştir. Bu kararlar beraber orduya yeni askeri imam atamaları kesin bir şekilde durdurulmuştur.³⁹⁷ Buna karşın Türk Silahlı Kuvvetleri'nde askerlerin ve askerî talebelerin Kur'an mushafı üzerine yeminleri ve yemin merasimlerinde dua edilmesi gibi Osmanlı zamanından kalma dini uygulamalara devam edilmiştir.³⁹⁸ Askeri imamlık müessesesi Fevzi Çakmak'ın 12.01.1944 tarihinde emekliye ayrılmasıyla beraber orduda tatil edilmiştir. Kamil Coştu, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerinde 14.07.1945 tarihinde orduda görev alan son din subaylarının emekli edildiklerini ve daha sonrasında

---

³⁹¹ Üryanizâde Ali Vahîd. *Asker İlm-i Hâli, Dârü'l-Hilâfetü'l-Millîye*: Tanîn Matbaası, 1332.

³⁹² Muallim Cevdet. *Askerî Dîn Dersleri*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1928.

³⁹³ M. Şerâfettin Yalıtıkaya. *Benim Dinim*, İstanbul: Diyanet İşleri Reislîği, 1943.

³⁹⁴ Faik Türkmen. *Millî ve Askerî Ahlak*, İstanbul: Askerî Liseler Neşriyatı, 1943.

³⁹⁵ Faik Türkmen. *Mânevî Silâh Moral*, Ankara: Medeniyet Matbaası, 1959.

³⁹⁶ Aslan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Maneviyat-ı Askeriye Kitapları", s. 66; Coştu, *1826'dan 1945'e Askerin Din Eğitimi ve Din Dersi Kitapları*, s. 181-182.

³⁹⁷ "Askerî Memurlar Hakkında 1/445 Numaralı Kanun Lâyihası ve Millî Müdafaa ve Bütçe Encümenleri Mazbataları", 1-11.

³⁹⁸ Ülker, "Tabur İmamlığından Moral Subaylığına", s. 23.

bu hizmetin kapatıldığı ortaya koymuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün imzasını taşıyan karar şu şekildedir:

Karar

Isparta Hastanesi İmamı 2. S. Hasan Fevzi Akıncı (328-38), Manisa Hastanesi İmamı 3. S. Mustafa Hilmi Aysel(328-61), Çatalca Hastanesi İmamı 3. S. İsmail Hakkı Ökten(327-40), Adana Hastanesi İmamı Mustafa Karabıyık(328-39), Milli Savunma Bakanlığı İmamı 3. S. Ali Avni Baykal(328-37) 301 Doğumlu olduklarından kanuni yaşlarını tamamladıkları 14/Temmuz/945 tarihinden itibaren 3360 sayılı kanunun 1. maddesinin (A) fıkrasına göre tekâüdleri onanmıştır.

Bu karar hükmünün yürütülmesinde Milli Savunma Bakanı memurdur.

18 / Temmuz / 1945
Cumhurbaşkanı
İsmet İnönü³⁹⁹

Mareşal Fevzi Çakmak'ın emekliye ayrıldığı 1944 yılından 1950 yılına kadar herhangi bir din subayı ataması gerçekleştirilmemiştir. 1950 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Kore'ye asker gönderme kararı alınmıştır. Buna müteakip TBMM'nin 30 Haziran 1950 tarihli oturumu neticesinde Türkiye de birleşik orduya tugay düzeyinde asker göndermeye karar vermiştir.⁴⁰⁰ 25 Eylül'de yola çıkan ilk kafilenin içerisinde Muhsin Örtülü alay başımamı tayin edilmiş ve birçok imam gönüllü olarak Kore seferine iştirak etmiştir. Kore Savaşı'na gönüllü olarak giden ve 1955-1956 yıllarında Kore'de görev yapan Abdülgafur Karaismailoğlu sadece Türk askerlerin dini vecibeleriyle ilgilenmekle kalmayıp aynı zamanda bölge halkına tebliğ faaliyetlerinde bulunmuştur. Yapılan tebliğ ve irşad faaliyetleri neticesinde 57 Budist Koreli Müslüman olmuştur. Abdülgafur Karaismailoğlu gibi Kore Savaşı'nda görevli bir imam olan Zübeyir Koç da görevi esnasında birçok Budist Korelinin Müslüman olmasına vesile olmuştur. Başta Zübeyir Koç olmak üzere Kore'de vazifeli askeri imamların gayretleri

³⁹⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, "İmam Hasan Fevzi Akıncı, Mustafa Hilmi Aysel, İsmail Hakkı Ökten, Mustafa Karabıyık, Osman Nuri Tol ile Ali Avni Baykal'ın Yaş Haddinden Emekliye Sevkleri", Fon No:30-11-1-0, Kutu No:176 Gömlek No:18, Sıra No:16 Aktaran Coştu, *1826'dan 1945'e Askerin Din Eğitimi ve Din Dersi Kitapları*, s. 89.

⁴⁰⁰ Ülker, "Tabur İmamlığından Moral Subaylığına", s. 23.

neticesinde 10 Temmuz 1957 yılında Seul’da resmi olarak bir mescit açılmıştır.⁴⁰¹ Kore Savaşı’nda görevli askeri imamlar büyük başarılar göstermiş ve askerlerin moral-motivasyonlarını önemli ölçüde artırdıkları müşahede edilmiştir.⁴⁰²

Türk Silahlı Kuvvetleri, Kore muharebesinde ilk defa ABD ordusunda yer alan din subaylarıyla(chaplains) karşılaşmıştır. (Bkz. EK-14/15) Bu bağlamda federal veya devlet düzeyinde resmi bir dini bulunmayan ABD ordusunda yer alan din adamları, TSK nazarında şaşkınlık yaratmıştır. Zira Kore Savaşı’nda askeri papazların ordu nazarında komutanlardan daha yüksek bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmiş ve bu durum dönemin Türk Silahlı Kuvvetleri’ne NATO’ya uyum kapsamında “Moral Subayı” biriminin kurulmasına vesile olmuştur. (Bkz. EK-16)

Askeri kurumlarda din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni ve moral subayı yetiştirmek üzere 1949 yılında eğitim-öğretime başlayan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne askeri öğrenciler gönderilmiştir. Dört senelik eğitimin ardından mezun olan öğrenciler “Moral Subayı” olarak askeri eğitim kurumlarında ve çeşitli askeri birliklerde göreve başlamıştır.⁴⁰³ Özellikle 1950 yılından sonra gerçekleşen askerlere manevi ve dini terbiye, moral eğitimi kapsamında ele alınmıştır. Bu durumun oluşmasında başlıca etmen dönemin siyasi konjonktürü gereği askerlere din eğitiminin seküler ve laik temellere dayandırılmasından kaynaklanmaktadır. 1950 yılından sonra moral subaylarının görev tanımları ve yaptıkları faaliyetler tabur imamlarına yahut dünyanın çeşitli ülkelerindeki din subaylarına kıyasen çok kısıtlı tutulmuştur. Zira eğitimlerini tamamlayan moral subayları ne Osmanlı ordusundaki alay ve tabur imamları gibi vasıflara ne de ABD ordusunda görevli din subayları gibi yetkilere sahiptiler. Moral subaylığı NATO’ya uyum kapsamında pilot olarak uygulanmaya çalışılmış ancak dönemin siyasi atmosferi gereği çeşitli tepkilere mahal vermemek adına birçok İslami faaliyet görev tanımının dışında bırakılmıştır. (Bkz. EK-17)

Sabri Sözeri, moral subaylarının görevlerini şu şekilde ifade etmiştir:

1. Ordu birliklerinde ve askeri okullarda dini konferanslar tertip etmek
2. İbadet yerlerinin tesis ve tanzimine yardım etmek, kolaylık göstermek, umumi ibadet yerlerinden istifadeyi sağlamak

⁴⁰¹ Coştu, *1826’dan 1945’e Askerin Din Eğitimi ve Din Dersi Kitapları*, s. 91.

⁴⁰² Sözeri, “Dünya Ordularında Din Terbiyesi ve Teşkilâtı”, s. 114.

⁴⁰³ Coştu, *1826’dan 1945’e Askerin Din Eğitimi ve Din Dersi Kitapları*, s. 82-83, 90-91, 97-88.

3. Din kitaplarını, broşürlerini, makalelerini hazırlamak ve dağıtmak
4. Dini işlerde kolaylık sağlamak
5. Askeri din personeli temin etmek, bilhassa ihtiyacı için tedbirler almak, ikmalini arttırmak
6. Mezarlık, şehidlik işleri kayıtları⁴⁰⁴

Moral subaylarının görev tanımlarına bakılarak tabur imamlarına nazaran görev yetkilerinin kısıtlandığı rahatlıkla görülebilir. Bu durumun oluşmasında öncelikle dönemin siyasi atmosferi gereği İslami faaliyetlerin rejim için tehlikeli olduğu düşüncesi gelmektedir. Buna ek olarak kendisi de bir zamanlar moral subaylığı yapmış emekli Tuğgeneral Adnan Tanrıverdi bu konu hakkında şu sözleri sarf etmektedir:

Osmanlı Ordusunda alaylarda müftülükler ve taburlarda da tabur imamlıkları vardı. Yani yaklaşık 1000 kişiye bir imam, 3000 kişiye de müftü görevlendiriliyordu. Tabii o zamanlar, şimdiki gibi namaz kılanlar değil kılmayanlar Harp Okullarından atılıyorlardı. Alay Müftülük ve Tabur İmamlık Kadroları Cumhuriyetle birlikte kaldırıldı. 1948 de ihtiyaç duyulduğu için yeniden ihdas edilen bu kadrolar, 1967 de tekrar kaldırılarak yerine, İlahiyatçı Subaylardan oluşan “Din İşleri Subaylığı” şekline dönüştürüldü. Ancak, Din İşleri Subaylarına, personel mevcudunu %100'e çıkararak sefer kadrolarında yer verildi. Genelkurmay açıklamasından da anlaşılacağına göre, bir milyonluk Türk ordusunda 10 tane din işleri subayı bulunmakta ve onlarda, zorunlu olan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenliği yapmaktadırlar.⁴⁰⁵

1960 yılından sonra Türk Silahlı Kuvvetleri din ve moral subaylarını tedricen ordu kademelerinden uzaklaştırmıştır. En son 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs Barış harekâtında görev yapan din subayları, 1974 yılının sonunda barış hali öne sürülerek orduda din hizmetleri tatil edilmiştir. 1974 yılından 2020 yılına kadar Türk Silahlı Kuvvetleri'nde herhangi bir din subayı yahut moral subayı ataması gerçekleşmemiştir. Askeri kışlalara yeni bir din subayı ataması yapılmamasına karşın 1967 yılından sonra askeri liselerde din kültürü ve ahlak bilgisi dersini vermek üzere çok az sayıda da olsa ilahiyat fakültesi mezunu öğretmenler görevlendirilmiştir. 1974 ile 2020 yılları arasında

⁴⁰⁴ Sözeri, “Dünya Ordularında Din Terbiyesi ve Teşkilâtı”, s. 114.

⁴⁰⁵ Tanrıverdi, “Din İşleri İçin 10 Subay Yeter Mi?”, <https://asder.org.tr/yazarlarimizin-makaleleri/860-din-isleri-icin-10-subay-yeter-mi>. (erişim 26. 05. 2023).

askeri okullarda din derslerine giren bu öğretmenler dışında hiçbir komutanlık, kışla ve askeri birlikte herhangi bir askeri din görevlisi bulunmamaktadır.⁴⁰⁶

28 Şubat 1997 yılında dönemin Türk Silahlı Kuvvetleri, irtica tehdidi ve modern laik Türk Cumhuriyeti'nin inşa edildiği rejimin tehlikeye girmesi gibi nedenlerle siyasete müdahale etmiştir.⁴⁰⁷ Bu müdahalenin neticesinde ordu içerisinde bütün dini olgular ve dindar askerler TSK'dan uzaklaştırılmıştır. 28 Şubat sürecinde ve sonrasında irtica suçlamaları ile TSK'dan 1635 yüksek rütbeli askeri personel ordudan uzaklaştırılmıştır.⁴⁰⁸ Bununla beraber devletin hemen hemen her kademesinde “irtica” suçlamasıyla çeşitli devlet adamları görevlerinden alınmıştır. İslam dini devlet rejimi için bir tehdit olarak değerlendirilerek baş örtüsü gibi birçok dini simgenin resmî kurumlarda bulunması yasaklanmıştır. Ordu teşkilatı içerisinde dindar olarak tanımlanan yüksek rütbeli komutanlardan en alt kademe yer alan erlere kadar eşleri tesettürlü olan, namaz kılan ve kendini Müslüman olarak tanımlayan birçok kişi özlük hakları verilmeden emekli edilerek TSK'dan atılmıştır. Bu bağlamda 1974 yılında fiilen tatil edilen ordu içerisinde din hizmetleri, 28 Şubat 1997 tarihinden sonra fikri olarak da uzun yıllar rafa kaldırılmıştır.

2.3.4. Din Subaylığının Günümüzdeki Durumu

28 Şubat post-modern darbesinin TSK üzerindeki etkileri uzun yıllar devam etmiştir. Ordu içerisinde dini faaliyetlerin yapılması engellenmiş, askerlerin temel ibadetlerini yapabilecekleri mescitler dahi bu süreç içerisinde inşa edilmemiş, mevcut olan mescitler metruk hale getirilmiş yahut farklı amaçlarla kullanılmıştır. 28 Şubat 1997 tarihinden 2020 yılına kadar olan süreçte Türkiye ve Türk Silahlı Kuvvetleri çeşitli dönüşümlere sahne olmuştur. 28 Şubat'ın TSK üzerindeki etkileri ancak 2020'li yıllara gelindiğinde kısmi olarak aşılabılmıştır. Bu bağlamda Türk Silahlı Kuvvetleri'nde din işleri hizmetlerine dair ilk somut adım 10 Aralık 2020 yılında atılarak Türk Silahlı Kuvvetleri 2020 Yılı Dış Kaynaktan Muvazzaf Subay Adayı alımı ile Kara, Deniz ve Hava

---

⁴⁰⁶ Arı, “Harp Okulları Kanunu Tasarısı ve Milli Savunma ve Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor ve Plan ve Bütçe Komisyonları Raporlar”, TBBM Tutanak Dergisi (C. 32 Dönem 21, Yasama Yılı 2, Birleşim 93, Oturum 2), 11 Mayıs 2000, 407-8.

⁴⁰⁷ Andaç Hongur, “28 Şubat Sürecinde Ordu, Medya ve Siyasal İktidar”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), s. 18-21.

⁴⁰⁸ Muhittin Işıklı, “28 Şubat Süreci Hakkındaki İddialar ve Ak Parti'nin Sürecin Hukuki Düzenlemelerini Dönüştürme Çabası”, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 9(17) (2019): 41-42.

Kuvvetleri'nde görevlendirilmek üzere ilahiyat ve İslami ilimler lisans mezunu adaylarından alınacağı ilan edilmiştir.⁴⁰⁹ Böylelikle 2020 yılında, 1974 yılından sonra ilk defa din işleri subayı alımı gerçekleşmiştir.

Millî Savunma Bakanlığı Personel Temin Dairesi Başkanlığı tarafından yapılan ilana göre KPSS P3⁴¹⁰ türünde 60 puan ve üstü alan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği, İlahiyat, İslami İlimler ve İslam ve Din Bilimleri lisanslarından mezun adaylar herhangi ek bir belge yahut yeterliliğe sahip olmaksızın diğer muvazzaf subaylar için geçerli olan fiziki şartları sahip olmaları durumunda mülakatlara çağrılmışlardır. Sadece Deniz Kuvvetleri'nde görev yapmak isteyen subaylara özel yüzme becerisi şartı konmuş, Deniz ve Hava Kuvvetleri'nde görev yapmak isteyen adaylardan YDS yahut mukabili geçerliliği olan bir yabancı dil sınavından 70 ve üstü puan alma şartı aranmıştır. Buna ek olarak tüm adaylardan lisans ders ortalamasının 2,75'ten yüksek olması şartı getirilmiştir. Gerekli şartları sağlayan adaylar Ankara'da bulunan Muhabere Elektronik Bilgi Sistemler Okulu ve Eğitim Merkezi'nde fiziki ve sözlü mülakatlara çağrılmıştır. Gerekli şartları yerine getiren, akademik ve fiziki yeterliliğe sahip adaylar güvenlik soruşturması sonrasında dört aylık bir eğitime tabi tutularak teğmen rütbesinde din ve moral subayı olarak göreve başlamışlardır. 2021 ve 2022⁴¹¹ yıllarında aynı şekilde dış kaynaktan muvazzaf subay alımlarında moral subayı alımlarına gidilmiştir. Ancak bu senelerde 2020 alımından farklı olarak KPSS P124⁴¹² puan türünden alım gerçekleştirilmiş, adayların başvuruları için en az 60 puan alma şartı devam ettirilmiştir. Bu puan türü için adaylar öncelikle adaylar KPSS P1(Genel Kültür-Genel Yetenek) sınavına girmekte daha sonra iki senede bir yapılan DHBT (Din Hizmetleri Alan Bilgisi testi) sınavına girerek KPSS P124 puanını sahip olmaktadır. Bu şartlar dışında moral subayı aday adayları Personel Temin Dairesi Başkanlığı'nca belirlenen muvazzaf subay olma şartlarına bağlıdırlar.

Günümüz Türk Silahlı Kuvvetleri'nde görev yapan moral subaylarının sayısı, eğitimleri, ders müfredatları, görev tanımları, askeri hiyerarşideki yerlerine dair

---

⁴⁰⁹ "Türk Silahlı Kuvvetleri 2020 Yılı Dış Kaynaktan Muvazzaf Subay Adayı Temini Başvuru Kılavuzu".

⁴¹⁰ KPSS P3 puan türü Genel Kültür ve Genel Yetenek testlerinin eşit oranda ağırlığa sahip olduğu, Lisans B Grubu kadroların atamasında kullanılan puan türüdür.

⁴¹¹ "Türk Silahlı Kuvvetleri 2021 Yılı Dış Kaynaktan Muvazzaf Subay Adayı Temini Başvuru Kılavuzları"; "Türk Silahlı Kuvvetleri 2022 Yılı Dış Kaynaktan Muvazzaf Subay Adayı Temini Başvuru Kılavuzları".

⁴¹² KPSS DHBT'ye lisans düzeyinde giren adaylar için hesaplanan puan türüdür.

elimizdeki bilgiler oldukça kısıtlıdır. Elimizdeki veriler sadece bu kişilerin 4 aylık muvazzaf subaylık eğitimlerine katıldıkları, bu süreçte Diyanet iş birliğiyle çeşitli hocalardan İslami ilimlere dair farklı farklı dersler aldıkları yönündedir. Ayrıca Türkiye’de henüz ABD ve birçok dünya ülkelerinde bulunan askeri manevi danışmanlığın kanuni zemini tam olarak oluşturulmamıştır. 2020 yılında başlayan dış kaynaktan muvazzaf subay olarak ilahiyat mezunlarının alımı bu bağlamda pilot bir uygulama niteliğindedir. Türkiye’de ABD ordusunda yer alan Ordu Din İşleri Başkanlığı gibi bir yapı da henüz mevcut değildir. Bu durum moral subaylığı ve askeri manevi danışmanlığın Türk Silahlı Kuvvetleri’ndeki geleceğine dair çeşitli soru işaretleri oluşturmaktadır.

2020 yılında yapılan din işleri subayı almından sonra 2022 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından “*Askere Temel Dini Bilgiler*” ismiyle bir kitap yayınlanmıştır.⁴¹³ Bu kitap 1925 yılında Ahmet Hamdi Akseki’nin kaleme aldığı *Askere Din Dersleri* ve *Askere Din Kitabı* kitaplarıyla ile çeşitli benzerlikler taşısa da gerek meselelerin farklı başlıklar altında ele alınması gerekse üslup açısından farklılaşmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı bu kitabı, günümüz Türkçesiyle herkesin anlayabileceği bir dil kullanarak hazırlamıştır. Kitap her ne kadar *Askere Temel Dini Bilgiler* isminde olsa da klasik bir ilmihal kitabı olma özelliği taşımaktadır. Bu kitap İman Esasları, İbadet Hayatı, Ahlak ve Sosyal Hayat, İlmihal ve Resimlerle Abdest-Namaz başlıklarıyla ifade edilen 5 ana bölümden müteşekkildir. İçerisinde askerlikle alakalı çeşitli ayet ve hadislere farklı başlıklar altında yer verilse de kitapta askerlerin cephede karşılaşılabilecekleri özel fihhi durumlar ve İslam savaş hukuku gibi meseleler detaylıca ele alınmamıştır. Bu bağlamda eser daha önce İslam dinine dair bilgisi olmayan birisine dinin temellerini, genel hatlarıyla Hz. Peygamber’in hayatını, İslam inanç esaslarını, ibadetleri ve özet bir şekilde cihadın, şehitliğin ve askerliğin faziletini anlatmak maksadıyla hazırlanmıştır. Dolayısıyla bu eser, hali hazırda belirli bir İslami eğitime tabi olmuş bir askere hitap etmekten ziyade iptidâî düzeyde dini bilgisi olan kimselerin doğru inanca sahip olmalarını sağlamak maksadıyla düzenlenmiştir.

Günümüz Türk Silahlı Kuvvetleri’nde bünyesinde askeri manevi danışmanlık hizmetine yer veren ABD ve diğer ülkelerdeki gibi kanuni bir güvence bulunmamaktadır.

---

⁴¹³ Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Askere Temel Dini Bilgiler*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Bu ülkelerde ordu içerisindeki din hizmetleri anayasal güvence altına alınarak faaliyet göstermektedir. Ancak henüz Türkiye’de ordu içerisindeki din görevlilerine yönelik anayasal güvence tam olarak sağlanamamıştır. Ayrıca 2020 yılındaki din subayı alımına 28 Şubat zihniyetli birçok emekli asker, medya kuruluşu ve gazete karşı çıkmış din subayı alımını “İrtica’i Faaliyet” ve “Gericilik” olarak nitelendirmişlerdir.⁴¹⁴ Bu sebeple askeriyede din hizmetlerini daimî olarak güvence altına alacak kanuni düzenlemelere ihtiyaç vardır.

---

⁴¹⁴ “Gericiler İstedi, Oldu: TSK’de ‘Din Subaylığı’ Geri Dönüyor!”, <https://www.birgun.net/haber/gericiler-istedi-oldu-tsk-de-din-subayligi-geri-donuyor-325248>. (erişim 26. 05. 2023).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNDE MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK HİZMETİNİN POTANSİYELİ

Bu bölümde çeşitli dünya ülkelerinde bulunan din subaylığı ve Osmanlı Devleti'nde yer alan askeri imamlık müessesine dair bilgiler ışığında günümüz askeri manevi danışmanlığın Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki potansiyel faaliyet alanları, manevi danışmanların eğitimleri ve bu hizmetin potansiyel faydaları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda Amerikan ordusunda yer alan askeri kararnameleler (AR:165-1, FM:16-5) ve Osmanlı ordusunda askeri imamlara dair çıkartılan kanunnameler (Levent Çiftliği Nizamnamesi, Kâunnâme-i Asâkîr-i Mansûre, Alay ve Tabur İmamlarının Vezaif-i Tedrisiyeleri Hakkında Nizamnâme) gibi çeşitli hukuki belgelerden istifade edilecektir. Buna ek olarak Osmanlı ordusunda görev alan askeri personellerin faaliyetleri referans alınarak günümüz Türk ordusu için çeşitli önerilerde bulunulacaktır. Ayrıca bu bölümde Türk Silahlı Kuvvetleri'nde görev alacak askeri manevi danışmanların hizmetleri "Cephe Gerisi Hizmetler" ve "Muharip Askerlere Yönelik Hizmetler" olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır. Bölümün sonunda ise askeri manevi danışmanların eğitimi ve askeri manevi danışmanlık hizmetinin Türk Silahlı Kuvvetleri'ne potansiyel faydaları ortaya konmaya çalışılmıştır. Askeri manevi danışmanların gerçekleştirecekleri bu hizmetler gönüllülük esasına dayanmakta ve İslam dini temelli bir danışmanlık hizmeti öngörülmektedir.

3.1. Cephe Gerisi Hizmetler

Askeri manevi danışmanlar barış zamanlarında oldukça geniş bir hizmet sahasına sahiptirler. Levent Çiftliği Nizamnamesi, Kâunnâme-i Asâkîr-i Mansûre, Alay ve Tabur İmamlarının Vezaif-i Tedrisiyeleri Hakkında Nizamnâmesinde yer alan bilgilere istinaden askeri manevi danışmanlar buldukları kışlaların öğretmenleri, dini danışmanları ve imamları konumunda yer almaktadırlar. Bu bağlamda askeri manevi danışmanların, cephe gerisinde ve sulh zamanlarında Ordu Personeli ve Ailelerine Dini Eğitim, Temel İbadetlerin Gerçekleştirilmesi, Dini Sohbet ve Etkinliklerin Düzenlenilmesi, Dini Danışmanlık, Şehit Ailelerine Yönelik Hizmetler, Gazi ve Gazi

Yakınlarına Yönelik Hizmetler, Askeri Hastanelerde Manevi Destek, Askeri Cezaevlerinde Manevi Destek gibi gönüllülük esasına dayalı birçok hizmet sahası bulunmaktadır.

3.1.1. Ordu Personeli ve Ailelerine Dini Eğitim

Askeri manevi danışmanların ordu teşkilatı içerisindeki en önemli vazifesi, askerlere doğru inanç üzerine tesis edilmiş bir din eğitimi sağlamaktır. Osmanlı padişahlarının birçoğu askeri yenilgilerin ana sebeplerinden bir tanesini de doğru inanca sahip olmayan, dini bilgisi zayıf, inancı kuvvetsiz askerler olarak zikretmektedirler.⁴¹⁵ Bu sebeple 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı ordusunun eğitimi için çeşitli risaleler ve eserler kaleme alınarak askerlerin dini eğitimi temin edilmeye çalışılmıştır. Ehli sünnet ulemasınca muteber fıkıh kaynakları ve ilmihaller, devlet tarafından bastırılarak askerlere dağıtılmış ve kışlalarda düzenli olarak okutulması istenilmiştir. Bu sayede askerlerin ilmi olarak belirli bir düzeye getirilip temel ilmihal bilgilerinin ve İslam savaş hukukunun öğretilmesi amaçlanmıştır. Bu suretle askerlerin, subayların ve tüm ordu personelinin cihada, Hz. Peygamber'in savaş adabına, şehitlik ve gaziliğin faziletine, vatan savunmasının kutsiyetine dair bilgilere ve inanca sahip olması hedeflenmiştir. Askeri imamların kışlalarda ve askeri eğitim kurumlarında gerçekleştirdikleri tedris faaliyetleri neticesinde daha öncesinde okuma yazma dahi bilmeyen binlerce asker, temel düzeyde ilmi seviyeye ulaşmış ve İslami şuurla askerlik vazifelerini yerine getirmişlerdir.

Günümüzde Türk ordusunda askerlerimizin doğru dini bilgiye sahip olmaları, Hz. Peygamber'in hayatını genel hatlarıyla öğrenmeleri, hassaten Hz. Peygamber'in cihada dair söylediği hadis-i şerifleri bilmelerine ihtiyaç vardır. Zira İslam dinine göre maneviyatın kaynağı Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünnetidir. Bu sebeple ordu içerisinde maneviyatı tesis etmek için talep eden askerlere ve asker ailelerine İslam dinini doğru şekilde öğretmek gerekmektedir. Bu hizmet Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde Diyanet İşleri Başkanlığı gözetiminde belirli bir müfredat ve program dahilinde gerçekleştirilebilir. ABD ordusundaki dini eğitim sistemi benzeri bir şekilde işlemektedir.⁴¹⁶ Orduda görevli din subayları her hafta askerlere ve asker ailelerine Pazar ayinleri tertip etmekte, ayrıca asker çocuklarına İncil dersleri ve Hristiyanlık dini üzerine

⁴¹⁵ Beşikçi, "Askeri Modernleşme, Askeri Disiplin ve Din", 5.

⁴¹⁶ AR 165-16.

düzenli seminerler vermektedir.⁴¹⁷ Bu sayede din subayları ordu içerisinde askerlerin dini bilgilerini taze tutmakta, daha önce hiç dini eğitim almamış askerlere doğrudan ordu içerisinde görevli subaylar tarafından din eğitimi verilerek bu ihtiyaç giderilmeye çalışılmaktadır.

Ordunun dini olarak eğitilmesi bir anlamda birliğin sağlanmasına, gayri dini ve gayri milli düşüncelerin ordu içerisinden temizlenmesine vesile olmaktadır. Maalesef ki Türk Silahlı Kuvvetleri'nde 15 Temmuz 2015'te Fethullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) bir askeri darbe girişimi olmuştur. FETÖ gibi gayri dini ve milli yapılanmalar başta dini istismar ederek zamanla Türk Silahlı Kuvvetleri'ne sızmış ve en nihayetinde bu vatana ihanet ederek kendi vatandaşlarına ve milletine silah doğrultmuştur. FETÖ ve benzeri yapılanmaların önüne geçmenin yegâne yolu Türk Silahlı Kuvvetleri'nde daimî olarak bulunacak, doğru bir din eğitimi verecek, vatanına sadık askeri manevi danışmanlardan geçmektedir. İslam dinini, Allah'ın savaşa dair hükümlerini, Hz. Peygamber'in savaş ahlakını bilen hiçbir kimse vatanına ihanet edemez.⁴¹⁸

Askeri manevi danışmanlar, gönüllülük esasına dayanarak buldukları kışlalarda askerlere Kur'an-ı Kerim, siyer-i Nebi, ilmihal, İslam tarihindeki askeri-manevi şahsiyetler üzerinden eğitim programları düzenlemeleri askerlerin doğru dini bilgiye ulaşmalarına vesile olacaktır. Bu bağlamda askeri manevi danışmanların istifade edeceği maneviyat-ı askeriye eserleri ve cihad risaleleri başta olmak üzere büyük bir literatür yer almaktadır. Buna ek olarak askeri manevi danışmanların görev aldıkları bölgedeki askerlerin karşılaşılabilecekleri fihhi durumlar hakkında bilgi sahibi olmaları ve sınır ötesinde yer alan askeri kışlalarda bölge halkı hakkında askerleri bilinçlendirici seminerler tertip etmeleri Türk Silahlı Kuvvetleri'ne katkı sağlayacaktır. Türkiye'nin Afrika'dan Ortadoğu'ya kadar birçok bölgede askeri üsleri bulunmaktadır. Özellikle Müslüman ülkelerde yer alan üslerimizde askeri manevi danışmanlar, yöre halkının dini düşüncesi hakkında bilgi sahibi olmalarının ve bölge halkının dini liderleriyle iletişim halinde olmalarının TSK adına fayda sağlayacağı söylenebilir.

Özellikle sınır ötesinde yer alan askerlerin bir kısmının aileleri de buldukları ülkede ikamet etmektedir. Sınır dışında görev alan askeri manevi danışmanların, bölgedeki askerlerin ailelerine yönelik gönüllülük esasıyla Kur'an-ı Kerim eğitimi başta

---

⁴¹⁷ FM 16-5, md. 1.

⁴¹⁸ Coştu, *1826'dan 1945'e Askerin Din Eğitimi ve Din Dersi Kitapları*, 205.

olmak üzere çeşitli eğitimler düzenlenmesi birlik ve beraberliğe fayda sağlayacağı söylenebilir. Bu noktada ABD ordusu Türk Silahlı Kuvvetleri'ne örnek teşkil etmektedir. ABD ordusunun dünya üzerinde farklı ülkelerde yüzlerce askeri üssü bulunmaktadır. Sadece Orta Doğu'da yer alan 11 ülkede 82 askeri üssü bulunan ABD ordusu, üslerdeki din subayları aracılığıyla askeri personellere ve ailelerine din eğitimi vermektedir.⁴¹⁹ Bu durum sınır dışında birçok üssümüzün bulunması sebebiyle ülkemiz için de zaruri bir hal almıştır. Bu sebeple askeri manevi danışmanlar ve din subayları tarafından gönüllülük esasıyla askerlere yönelik din eğitimi gerçekleştirilmesi, dini ve milli değerlerin öğrenilmesinde fayda sağlayacağı söylenebilir.

3.1.2. Temel İbadetlerin Gerçekleştirilmesi

Kânunnâme-i Asâkîr-i Mansûre başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nde askeri imamlara dair tüm kanunnamelerde ortak olarak zikredilen husus, askeri imamların namaz başta olmak üzere temel ibadetlerin gerçekleştirilmesinde vazifeli olduklarıdır. Bu sebeple günümüz Türk Silahlı Kuvvetleri'nde görev alacak askeri manevi danışmanların en önemli vazifelerinden bir tanesi de temel ibadetlerin gerçekleşmesini temin etmektedir. Bu bağlamda beş vakit namaz başta olmak üzere Cuma ve bayram namazlarını kıldırmak, özel dini gün ve gecelerde ibadetler gerçekleştirmek, askeri manevi danışmanların görev tanımını içerisinde yer almalıdır. Askeri manevi danışmanlar gönüllü olarak ibadet etmek isteyen askerlere imamlık yaparak, Cuma ve bayram namazlarını kıldırarak, Kadir gecesini gibi önemli dini günlerde dini programlar hazırlayarak askerlerin dini rehberi konumunda yer almalıdır. Temel ibadetlerin cemaatle birlikte gerçekleştirilmesi hususu özellikle II. Mahmud döneminden sonra ciddiyetle ele alınmış gerek askeri eğitim kurumlarında gerek kışlalarda namazlara riayet etmeyen kişiler çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Elbette günümüz şartlarında Osmanlı ordusunda yer alan şekliyle ibadetlerin zorunlu olarak toplu bir biçimde gerçekleştirilmesi doğru olmaz. Bu noktada askerler namazları cemaatle kılma hususunda bilinçlendirilmeli ve askerlerin günlük programları namaz vakitleri göz önünde bulundurularak molalar oluşturulmalıdır. Bu molalarda gönüllü olarak namaza gelmek isteyen kimseler kışlalarda yer alan mescit ve

---

⁴¹⁹ Fars Haber Ajansı FHA, "ABD'nin 11 Ülkede 82 Askeri Üssü Var", <https://www.farsnews.ir/tr/news/14010621000512/ABD'nin-%C3%9C%lkede-2-asker%C3%AE-%C3%BCss%C3%BC%20var>. (erişim 26. 05. 2023).

camilerde ibadetlerini askeri manevi danışmanlar önderliğinde özgürce gerçekleştirebilmelidir.

Bir diğer önemli husus da Ramazan ayında oruç ibadeti göz önünde bulundurularak gönüllü olarak oruç tutmak isteyen askerlerin sahur ve iftar yapacakları saatlere göre yemek vakitlerini tanzim etmek ve teravih namazı gibi ibadetlerin yerine getirilmesine imkân sağlamaktır. Bayram namazları yine askeri manevi danışmanlar tarafından kışladaki askerlerin ihtiyaçlarına binaen yazılan hutbeler eşliğinde eda edilmeli ve askeri manevi danışmanlar tam anlamıyla bir imam olarak görevlerini sürdürmelidir.

Helal gıdanın temin edilmesi bir diğer önemli konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye sınırları içerisinde askeri manevi danışmanların vazifesi olarak zikredemeyeceğimiz bu konu yurt dışında yer alan askeri üsler için problem olabilmektedir. Yurtdışında tedarik edilen ürünlerin İslam dinine göre helal olan yiyecek ve içeceklerden oluşması hususu maddi-manevi önem arz etmektedir. Askeri manevi danışmanlar bu gıdaları denetlemeli ve helal gıdaların askerler tarafından tüketildiğinden emin olunmalıdır.

3.1.3. Dini Sohbet ve Etkinliklerin Düzenlenilmesi

Dini sohbetler, din eğitiminin ve manevi terbiyenin büyük bir kısmını ihtiva etmektedir. Hz. Peygamber bu bağlamda “Din nasihattır” buyurarak dini sohbetlerin önemine işaret etmiştir.⁴²⁰ Askeri manevi danışmanlar dini eğitim faaliyetlerine ek olarak belirli aralıklarla askerlere yönelik dini sohbet ve seminerler düzenlemelidir. Bu vesileyle askerlerin dini ve manevi duyguları tazelenmeli, askerliğe, savaşıma karşı cesaretlendirilmeli, milli ve dini duygular canlandırılmalıdır. Nitekim 1950’li yıllarda görev almaya başlayan moral subaylarının ilk vazifeleri dini seminerler tertip ederek askerleri manevi olarak terbiye etmek ve bilgilendirmektir. Bu sebeple kışlalarda düzenli olarak sohbetler ve vaazlar tertip etmek, askerleri gerek dini gerek manevi olarak bilinçlendirmek önem arz etmektedir.

Askeri manevi danışmanların bir diğer önemli görevleri ise askerlere dini danışmanlık hizmetinin verilmesidir. Bu bağlamda özellikle fikhî meselelerde askeri manevi danışmanlar meşru birer dini danışmandır. Askeri manevi danışmanlar

⁴²⁰ Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahih (Sahih-i Muslim), Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, çev. Mehmet Sofuoğlu, İstanbul: İrfan Neşriyat, 1988. İman. 95.

kendilerine tahsis edilen odalarda askerlerin ve asker ailelerinin dini sorularına cevap verme vazifesine sahiptir. Bu sebeple askeri manevi danışmanlık alanında hizmet vermek isteyen kimselerin ilmihal bilgilerinin kuvvetli olması ve dini danışmanlık yapabilecek düzeyde İslami ilimlere vakıf olmaları birer zarurettir. Sadece ilahiyat yahut İslami ilimler lisansına sahip olmak dini danışmanlığın tam manasıyla yapılması için yeterli değildir. Askeri alanda görev almak isteyen kimseler yüksek lisans programlarında alanında uzman dini danışmanlar tarafından eğitilmeli ve Osmanlı ordusunda olduğu üzere *Birgivi Risalesi* ve *İlmihal* gibi dini eserleri okutabilecek düzeyde ilmi yeterliliğe sahip olmaları gerekmektedir. Zira bu eserler ve İslam tarihinde telif edilmiş ilmihal niteliği taşıyan diğer eserlerin incelenmesi, bu alanda ileri düzeyde akademik çalışmalarda bulunulması ve ilmi vukûfiyetin sağlanması askeri manevi danışmanlık adına önem arz etmektedir. Bu noktada Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ihtiyaçları doğrultusunda din subayları hususi bir eğitime tabi tutulabilir. Bu suretle askeri manevi danışmanlar aynı zamanda dini danışman vasfıyla buldukları kışlalarda hizmet etmeleri manevi danışmanlık hizmetine fayda sağlayacaktır.

3.1.4. Şehit ve Gazi Ailelerine Yönelik Hizmetler

Askeri manevi danışmanların bir diğer önemli hizmet alanı şehit ailelerine yönelik yapılan manevi destek hizmetidir. Günümüzde gerek Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı başta olmak üzere çeşitli bakanlıklar gerek TSK Mehmetçik Vakfı ve TSK Elele Vakfı gibi çeşitli vakıflar bünyesinde şehit ve gazi yakınlarına yönelik faaliyetler yürütülmektedir. Bununla beraber şehit ve gazi ailelerine yönelik Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde görev alan psikolojik danışmanlar ve psikologlar tarafından çeşitli rehberlik ve danışmanlık uygulamaları yürütülmektedir. Askeri manevi danışmanların gerçekleşen bu hizmetlere dahil olması ve şehit-gazi yakınlarına yönelik manevi danışmanlık hizmetlerinde bulunmaları hali hazırda gerçekleşen hizmetlerin kalitesinin artmasına fayda sağlayacağı söylenebilir. Askeri manevi danışmanlar şehit ailelerine şehadet haberinin ulaştırılması, travma sürecinde düzenli olarak bu aileleri ziyaret ederek yas sürecinde manevi destekte bulunmaları, bayramlarda ve özel günlerde çeşitli ziyaretler gerçekleştirmeleri askeri manevi danışmanların dahil olabileceği hizmetler olarak zikredilebilir. Mebrure Doğan'ın "*Acıdan Erdeme Yolculuk: Travma Sonrası Gelişim Psikolojisi ve Din*" isimli eserinde özellikle yakınına trajik bir şekilde kaybeden kişilerde

travma sonrası stres bozukluğu yaşayabildikleri ve manevi-psikolojik destek almayan kimselerin yas süreçlerini sağlıklı bir şekilde tamamlayamadıkları tespit edilmiştir.⁴²¹ Bu araştırmaya göre yakınlarını travmatik bir şekilde kaybeden insanlar üç şekilde hayatlarına devam etmektedir:

1. Bireyler travmayı atlattılar fakat önceki işlevsellik düzeylerinden daha düşük bir düzeyde hayatlarına devam ederler.
2. Travma sonrasında iyileşen bireyler eski işlevselliklerine geri dönerler.
3. Bazı bireyler ise travma sonrası gelişim göstererek travma öncesine göre daha üst düzeyde bir işlevsellik kazanırlar.

Bu bağlamda şehit ve gazi ailelerine verilecek olan manevi destek, yapılacak düzenli ziyaretler ve sohbetler kişilerin travma sonrası stres bozukluğuyla mücadele sürecinde olumlu etkiler ihtiva etmektedir. Askeri manevi danışmanların bu alandaki hizmetleri neticesinde, travma sonrası stres bozukluğu yaşayan ve yas sürecinde olan şehit ailelerinin travma sonrası gelişimleri sağlanarak eskisinden daha üst düzeyde işlevsellik kazanmalarına yardımcı olunacaktır. Araştırmada zikredilen bir diğer önemli husus trajik bir şekilde yakınlarını kaybeden şehit ailelerinin birçoğunun ilerleyen zamanlarda maneviyatlarının kuvvetlendiği ve eski hayatlarına nazaran kendilerini daha dindar olarak nitelendirmelidir. Bu açıdan bakıldığı takdirde askeri manevi danışmanların şehit aileleriyle hemhal olmalarının fayda sağlayacağı söylenebilir.

Askeri manevi danışmanların bir diğer önemli hizmet alanı gazi ve gazi ailelerine yönelik manevi destek hizmetidir. Ülkemizde askerlik hizmetini ifa ederken yaralanan, organlarını kaybeden yahut yaşadığı travmanın etkisiyle psikolojik birtakım sorunlarla mücadele eden binlerce gazi ve gazi yakını bulunmaktadır. Bu kişilerin büyük çoğunluğu yaşadıkları travmatik olayın etkisiyle tekrardan sosyal hayata uyum sağlamakta zorlanmakta, alkol ve sigara gibi zararlı alışkanlıklar edinebilmekte ve yaşanan travmayla doğru bir şekilde mücadele edilmediği takdirde sonu intihara varacak şekilde olumsuz durumlar ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla başta savaş gazileri olmak üzere gazi yakınlarının psikolojik ve manevi desteğe ihtiyaçları olduğu söylenebilir. Nurdan Yağlı ve Öznur Özdoğan'ın gazi ve gazi yakınlarının manevi ihtiyaçlarını tespit etmek maksadıyla yaptıkları bir araştırmada gazilerin beden algısı ve engellilik, bedeni ve ruhsal

---

⁴²¹ Mebrure Doğan, *Acıdan Erdeme Yolculuk: Travma Sonrası Gelişim Psikolojisi ve Din*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2021, s. 120-133.

acı, arafta kalmışlık duygusu, ailevi problemler, alkol ve sigara gibi alışkanlıklar, amaç ve anlam eksikliği, maddi problemler, sahipsizlik ve yalnızlık duygusu, yaşlılık dönemine ait kaygılar gibi çeşitli problemlerle karşı karşıya kaldıkları ve bu süreçte manevi bir anlam arayışının tezahür ettiği vurgulanmaktadır.⁴²² Araştırmada gaziler ve gazi ailelerin yaşadıkları travmatik hadisenin olumsuz etkilerini azaltmak adına dini başa çıkma yöntemlerine başvurduklarını ve bu alanda kendilerine hizmet verecek uzman din adamlarının varlığına ihtiyaç duyduklarına işaret edilmektedir. Bu noktada orduda asker olarak vazifeli olan askeri manevi danışmanların, gazi ve gazi ailelerine yönelik yapacakları faaliyetlerin önem arz edeceği söylenilebilir. Zira Mebrure Doğan'ın Acıdan Erdeme Yolculuk eserinde belirtildiği üzere travma ve yas süreci sağlıklı bir şekilde tamamlandığı takdirde şehit ve gazi aileleri travma sonrası gelişim göstererek özellikle manevi anlamda travma öncesine nazaran gelişim gösterebilmektedir.

3.1.5. Askeri Hastanelerde Manevi Destek

Türkiye'de manevi danışmanlık hizmetinin ilk olarak başladığı ve en aktif faaliyet gösterdiği kurumlar hastaneler ve cezaevleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de 2015 yılına kadar faaliyet gösteren 33 askerî hastane 15 Temmuz 2015'te gerçekleşen askeri darbe teşebbüsünden sonra 15 Ağustos 2016 Bakanlar Kurulu'nda alınan bir karar neticesinde Sağlık Bakanlığı'na devredilmiştir.⁴²³ Her ne kadar günümüzde aktif askerî hastaneler mevcut olmasa da askeri manevi danışmanların hastanede verilen manevi destek hizmetlerine dair bilgi ve tecrübeye sahip olmalarına ihtiyaç vardır.

Askerlik hizmeti özellikle savaş durumunda potansiyel olarak binlerce kişinin hastalanması, yaralanması ve dolayısıyla da hastanelerde tedavi altına alınması ihtimalini barındırmaktadır. Bu sebeple askeri manevi danışmanlar, hastanelerde gerçekleştirilen manevi danışmanlık hizmetine dair gerek teorik gerek pratik bilgiye sahip olmaları önem arz etmektedir. Savaşta yaralanan yahut savaş travması sebebiyle hastanede psikolojik tedavi altına alınan gazilere yönelik manevi bakım ve desteğin sağlanması askeri manevi danışmanların ana görevlerinden bir tanesini teşkil etmektedir. Bununla beraber kanser

---

⁴²² Nurdan Yağlı ve Öznür Özdoğan, "Gaziler ve Yakınlarının Manevi Bakım İhtiyaçlarının Belirlenmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma", *Journal of Analytic Divinity* 3/2 (2019), 67-100.

⁴²³ "Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Milli Savunma Üniversitesi Kurulması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname", <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160731-5.htm>. (erişim 26. 05. 2023).

gibi ağır hastalıklara yakalanan askeri personele yardım etme noktasında askeri manevi danışmanlar sahip oldukları dini bilgiler ve manevi danışmanlık becerileriyle manevi destekte bulunmaları tedavi sürecini olumlu bir şekilde yansıyacaktır. Bu nedenle askeri manevi danışmanlara verilecek eğitim programı içerisinde hastalara yönelik manevi danışmanlık uygulamaları yer almalı ve askeri manevi danışmanlara sağlık kurumlarında staj imkânı sağlanmalıdır. Zira askerlik mesleği içerisinde ölümü, yaralanmayı, travmaları en çok ihtiva eden meslek grubu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum askeri manevi danışmanların bu alanda hizmet vermesini ve bilgi-birikime sahip olmalarını zaruri kılmaktadır. Ayrıca ABD ordusundaki din subaylarının görev tanımları içerisinde de hastane ziyaretleri yer almaktadır. Dünyanın çeşitli ordularında hizmet veren din subaylarının görev tanımları içerisinde de zikredilen hasta ziyaretleri ve askeri hastanelerde verilen manevi bakım hizmetleri büyük önem arz etmektedir.⁴²⁴

3.1.6. Askeri Cezaevlerinde Manevi Destek

Askeri hastaneler gibi askeri cezaevlerinde de görev alacak manevi danışmanlara ihtiyaç vardır. Zira askerlik hizmetini yürütürken çeşitli suçlar işlemiş kimselere yapılacak manevi destek ve telkinler bu kimselerin tekrardan topluma kazandırılmasına vesile olabilir. Nitekim ABD ordusunda görevli din adamlarının görev tanımlarında cezaevi ziyaretleri de zikredilmektedir.⁴²⁵ Bu noktada askeri manevi danışmanlar cezaevlerinde bu tarz kimselerle irtibat halinde olarak bu insanların tekrardan vatanına, milletine ve dinine sadık olmalarına vesile olabilir. Bununla beraber savaş durumunda esir düşen düşman askerlerine askeri manevi danışmanlar tarafından yapılabilecek görüşmeler, bu kimselerin kazanılmasına vesile olabilir. Askeri manevi danışmanların hastanede gerçekleşen manevi danışmanlık uygulamaları hakkında bilgi sahibi olmaları gerektiği gibi cezaevinden gerçekleşen manevi danışmanlık hizmetine dair bilgiye de vakıf olmaları gerekmektedir. Bu noktada askeri manevi danışmanlık yüksek lisans programlarının teşkil edilmesi, öğrencilere hastane başta olmak üzere cezaevi gibi çeşitli sahalarda deneyim kazandırılması önem arz etmektedir.

---

⁴²⁴ FM 16-5, md. 81-82-83-84.

⁴²⁵ FM 16-5, md. 78-79.

3.1.7. Afet Durumunda Askeri Manevi Danışmanlar

Türkiye konumu itibariyle farklı tektonik levhaların üzerinde yer almaktadır. Bu sebeple ülkenin doğusundan batısına farklı fay hatları bulunmakta ve belirli periyodlarla 7 şiddeti üzerinde depremler meydana gelmektedir. 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli gerçekleşen 7.7 ile 7.6 büyüklüğündeki depremler ile ülkemizin 11 ilini kapsayan geniş bir bölgesinde ciddi yıkımlar meydana gelmiştir.⁴²⁶ Binlerce vatandaşımızın şehit olduğu, birçoğunun yaralandığı yahut travma yaşadığı bu afette Türk Silahlı Kuvvetleri depremzedelere yardım eden ilk kurumların arasında yer almaktadır. Askerler deprem bölgesinde asayişi temin etmekle beraber kurtarma ve ilk yardım faaliyetlerinde aktif rol oynamışlardır. Bu bağlamda askeri manevi danışmanların deprem ve sel gibi afetlerde önemli bir rolü olabileceği söylenebilir. Askeri manevi danışmanlar afet gibi durumlarda bölgeye intikal ederek depremzedelere manevi ve psikolojik destek olma, vefat eden kişilerin defin işlemlerini gerçekleştirme, yaralanan kimselere kurulan sahra hastanelerinde manevi danışmanlık yapma gibi çeşitli hizmetleri gerçekleştirebilirler. Ayrıca afetlerde şehit olmuş vatandaşlarımızın defin işlemlerinde yine askeri manevi danışmanlar görev alabilirler. Türkiye’de 2023 yılında gerçekleşen depremler göz önünde bulundurulduğunda deprem sonrası süreçte gerek dini personele gerek psikolojik destek ekiplerine olan ihtiyacın bir bölümü askeri manevi danışmanlar vasıtasıyla giderilebilir. Bu noktada askeri manevi danışmanlara afet durumunda uygulanması gereken psikolojik müdahaleler konusunda eğitimler verilmesi şarttır. Dameon Behlin’in 2021 yılında yaptığı araştırmada askeri din görevlilerin doğal afetler ve salgınlar gibi durumlarda yaptıkları müdahalelerden ve hizmetin faydalarından bahsedilmektedir.⁴²⁷

3.2. Muharip Askerlere Yönelik Hizmetler

Askeri manevi danışmanların bilfiil yer alabilecekleri en önemli vazifeler ve hizmetler savaş zamanlarında gerçekleşmektedir. Dünya ordularında ve tarihimizde savaş

---

⁴²⁶ Anadolu Ajansı, “Kahramanmaraş’ta 7,7 İle 7,6 Ve Gaziantep’te 6,5 İle 6,4 Büyüklüğünde Deprem”, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/kahramanmarasta-7-7-ile-7-6-ve-gaziantep-te-6-5-ile-6-4-buyuklugunde-deprem/2807085>. (erişim 26. 05. 2023).

⁴²⁷ Dameon Behlin, “The Role of the Military Chaplain in Times of Crisis”. (Master’s Thesis, Regent University, School of Divinity, 2021), s. 1-72.

zamanlarında askeri manevi danışmanların ordu içerisindeki sayılarının önemli ölçüde artırıldığını ve manevi danışmanlık hizmetine başvurulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira askerleri vatanları uğruna savaşıma cesaretlendirecek yegâne unsur maneviyat ve dindir. Bu sebeple tarih boyunca özellikle savaş zamanlarında ordu içerisinde din adamlarının rolü sulh zamanlarına kıyasen daha fazla önem arz etmiş, din görevlilerinin sayısı da bu ihtiyaca paralel olarak artmıştır. Savaş zamanlarında askeri manevi danışmanların cephede temel ibadetlerin gerçekleşmesi, yaralı askerlere manevi destek verilmesi ve şehit olan askerlerin defnedilmesi olmak üzere üç temel vazifesi vardır. Her üç hizmetin de ana gayesi muharip askerleri cesaretlendirmek, psikolojik olarak karşılaştıkları zorluklara olumlu başa çıkma yöntemleriyle mücadele etmelerini sağlamak ve morallerini yüksek tutmaktır.

3.2.2. Cephede Temel İbadetlerin Gerçekleşmesi

Sulh zamanlarında olduğu gibi savaş zamanlarında da askeri manevi danışmanların önemli vazifelerinden bir diğeri de cephede askerlerin temel ibadetlerinin gerçekleştirilmesini sağlamaktır.⁴²⁸ Bu ibadetlerin başında ülkemiz nezdinde namaz ibadeti gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Nisa suresinin 101. ve 102. ayet-i kerimelerinde Müslümanların savaşta dahi olsalar namazı terk etmemeleri, savaşan askerlerin bir kısmının namaz kılarken diğerlerinin onları koruması, namaz kılan askerlerin yanlarında silahlarını bulundurmaları ve namazları savaş durumunda kısaltmalarında bir beis olmamasından bahsedilmektedir.⁴²⁹ Bir grup asker çatışma esnasında namazlarını eda ederken diğer grubun savunma yapması ve namaz kılındıktan sonra yer değiştirilerek savunan grubun namazlarını eda etmesi emredilmektedir. Bu bağlamda askeri manevi danışmanlar Allah'ın bu emirlerini uygulamakla ve savaş esnasında namazların eda edilmesini temin etmekle görevlidirler.

Bununla beraber Hz. Peygamber'in savaş esnasında, düşman baskınlarında yahut eşkıya saldırısı gibi durumlarda Allah'a sığınmak amacıyla kıldığı korku namazı isminde nafil bir namaz mevcuttur.⁴³⁰ Bu bağlamda askeri manevi danışmanlar Hz. Peygamber'in savaş esnasında uyguladığı diğer uygulamalardan da istifade ederek

---

⁴²⁸ FM 16-5, md. 108.

⁴²⁹ Nisa 4/101-102

⁴³⁰ Mehmet Erdem, "Salâtü'l-Havf", *DİA*, XXXVI, 21-23

askerleri manevi olarak desteklemeli, cephede Kur'an-ı Kerim'den sureler okumalı ve yapacakları telkinlerle askerleri savaşıma, cihada, şehitliğe teşvik etmelidirler. Bunu temin edecek, savaş zamanları birer asker olarak elinde silahla cephede bulunacak askeri manevi danışmanlar, Çanakkale Savaşı'nda, Kurtuluş Savaşı'nda ve Osmanlı'nın son yüzyılında görev alan askeri imamlar gibi büyük hizmetlere vesile olabilirler.

3.2.3. Yaralı Askerlere Manevi Destek

Savaş yahut herhangi bir çatışma durumunda askerler yaralanabilmekte yahut çeşitli travmalar yaşayabilmektedir. Bu savaşın tabiatı gereğidir. Askeri manevi danışmanlar savaş zamanlarında cephede yaralanan yahut yaralanmasa bile savaş travması geçiren askerlere manevi destek olma vazifesini yerine getirmelidir. Bu bağlamda cephe hattında kurulan sahra hastanelerinde görev alan askeri manevi danışmanlar, yaralı askerlerin tedavisinde yapacakları manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetiyle hastaların tedavi sürecinde olumlu vazifeler üstleneceklerdir.⁴³¹ Yaralı askerleri ziyaret etmek, yanlarında Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere çeşitli dini metinler okumak, askerlere sabrın mükafatı, imtihan ve gaziliğin fazileti gibi dini hususları telkin etmek manevi danışmanların savaş zamanında manevi destek uygulamaları arasında zikredilebilir.

3.2.3. Şehit Olan Askerlerin Usulüne Uygun Defnedilmesi

Savaş zamanlarında askeri manevi danışmanların bir diğer sorumluluğu da şehit olan askerlerin İslam dinine uygun şekilde defin işlerinin yapılmasıdır. Bu bağlamda cephede şehit olanların usulüne uygun bir şekilde defnedilmesi, cenaze namazının kılınması, cenaze sonrasında taziyelerin verilmesi, mevlitlerin düzenlenmesi gibi hususlar askeri manevi danışmanların savaş zamanlarındaki vazifeleri arasında yer almaktadır.⁴³²

3.3. Türk Silahlı Kuvvetleri'nde Görev Alacak Manevi Danışmanların Eğitimi

Askeri manevi danışmanlar Osmanlı ordusunda görev alan alay imamları gibi askerlerin dini-manevi olarak terbiye edilmesi ve eğitimi, orduda ibadetlerin yerine getirilmesi, dini danışmanlık ve manevi danışmanlık hizmetleri olmak üzere geniş bir faaliyet sahasına sahiptir. Bu bağlamda askeri manevi danışmanların eğitimi önem arz etmektedir. Zira

⁴³¹ FM 16-5, md. 83.

⁴³² Doğuş, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık (19. Yüzyıl İstanbul Örneği)", 445.

yeterli ilmi yeterliliğe sahip olmayan askeri manevi danışmanlar tam olarak yetkin ve etkin bir şekilde hizmetlerini sürdüremezler. Bu noktada ABD ordusunun din subaylarının eğitimi ülkemiz için de örnek olabilecek bir yapıya sahiptir.

ABD ordusunda din subayları yetiştirmek üzere üniversitelerin, çeşitli dini kurum ve kuruluşların eğitim programları mevcuttur. Bununla beraber lisans düzeyinde ABD ordusu tarafından resmen tanınan bir ilahiyat programı yahut bir kilise programından mezun olan adaylar ABD ordusu tarafından “Din İşleri Subay Okulu” (Chaplain Basic Officer Leader Course) programına katılmak zorundadır.⁴³³ Okulda dini derslerin yanında temel subaylık eğitimi de verilen din subayı adayları, eğitimi başarıyla tamamlamaları ve güvenlik soruşturmasından geçmeleri taktirinde orduda görev alabilmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri Din İşleri Subayı Talimatnamesi olan FM 16-5 The Chaplain isimli kanunnameye din subaylarının eğitimlerine ve mesleki yeterliliklerine dair çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Buna göre talimatnamenin 143., 144. ve 145. maddelerinde din işleri subayı okuluna dair bilgiler yer almaktadır.⁴³⁴ Bu maddelerde zikredilen en önemli husus din subayı adaylarının katılması zorunlu olan 16-A-C 1 kodlu 9 hafta süren temel askeri danışmanlık kursudur. Bununla beraber okul içerisinde 16-A-C-2, 16-A-C-3, 16-A-C-4 VE 16-A-C 5 kodlu on iki haftadan sekiz haftaya kadar süren eğitim programları yer almaktadır. Tüm bu programları başarıyla tamamlayan din subayı adayları okuldan mezun olarak çeşitli birliklere atamaları gerçekleştirilmektedir.

Günümüz Türk Silahlı Kuvvetleri’nde 2020 yılı itibariyle atamaları gerçekleştirilen din subayları diğer muvazzaf subay adaylarıyla birlikte başvuru komutanlıklarına bağlı olarak muvazzaf subay okullarında 4 aylık askeri eğitime tabi tutulmaktadırlar. Ancak ülkemizde henüz askeri manevi danışmanlık alanına dair lisansüstü düzeyde eğitim veren eğitim kurumları mevcut değildir. Bununla beraber günümüz TSK bünyesindeki din subayları manevi danışmanlık ve rehberlik alanında lisansüstü düzeyde eğitim şartı aranmaksızın atamaları gerçekleştirilmektedir. Başvuran adaylar öncelikle KPSS P122 puan türünde sıralanmakta, belirli sayıda aday mülakatlar için çağrılarak fiziki yeterlilik sınavlarına tabi olmakta ve güvenlik soruşturmasından geçen adaylar muvazzaf subay okullarında eğitime tabi olmaktadır.

---

⁴³³ Goarmy, “Army Chaplain”, <https://www.goarmy.com/careers-and-jobs/specialty-careers/chaplain.html>. (erişim 26. 05. 2023).

⁴³⁴ FM 16-5, md. 143, 144, 145.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada askeri kurumlarda manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti incelenmiştir. Bu bağlamda manevi danışmanlık hizmeti ve kapsamına dair bilgiler muhtasar bir şekilde ele alınmıştır. Askeri manevi danışmanlık hizmetinin teolojik altyapısı incelenerek İslam dini başta olmak üzere diğer semavi dinlerde de savaş kavramı açıklanmaya çalışılmıştır. Buna ek olarak Global Firepower 2023 endeksine göre dünyanın en güçlü 10 ordusundaki din hizmetlerinden bahsedilmiştir. Yine aynı endekse göre dünyanın 11. en güçlü ordusu olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nde tarihsel olarak askeri manevi danışmanlık hizmeti ele alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında askeri manevi danışman olarak nitelendirebileceğimiz Alperenler ve tasavvufi zümreler, Osmanlı Devleti'nde ordu şeyhliği müessesesi, Yeniçeri Ocağı'ndaki askeri imamlar ve 19. yüzyılda kurulan Âsâkîr-i Mansûre-i Muhammediye ordusu başta olmak üzere çeşitli ordulardaki askeri imamlık vazifesine değinilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet döneminde yaşanan paradigma değişimiyle beraber Osmanlı'daki askeri imamlık, moral subaylığına dönüştürülmüş ve daha sonra çeşitli gerekçelerle ordudaki din hizmetleri 1974 yılında tatil edilmiştir. 1974 ile 2020 yılları arasında resmi olarak askeriye bünyesinde herhangi bir din hizmeti gerçekleştirilmemiştir. 2020 yılına gelindiğinde dış kaynaktan muvazzaf subay alımlarında din subaylığı kadrosuna da yer verilerek ordudaki din hizmetleri tekrardan faaliyete girmiştir. Bu konuyla bağlantılı olarak Cumhuriyet dönemi ve sonrasındaki din hizmetlerine değinildikten sonra araştırmamızın son kısmında askeri manevi danışmanlık hizmetinin potansiyel faaliyet alanları, askeri din subaylarının eğitimi ve bu hizmetin günümüz Türk Silahlı Kuvvetleri nezdindeki önemi ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Manevi danışmanlık ve rehberlik, hastaneler ve cezaevleri başta olmak üzere KYK yurtları, huzurevleri, engelli merkezleri, kadın konuk evleri, sevgi evleri, aile ve dini rehberlik büroları, afet ve acil durum manevi destek hizmetleri gibi birçok sosyal kurumda hizmet vermektedir. Askeri manevi danışmanlık hizmeti tüm bu kurumlarda verilen hizmetleri bünyesinde barındırmasıyla diğer tüm manevi danışmanlık hizmet sahalarından farklılaşmaktadır. Zira dünyanın çeşitli ordularında görev alan manevi danışmanlar ve rehberler hizmet tanımları gereği askeri hastanelerde, askeri cezaevlerinde, askeri aile danışma bürolarında görev almaktadırlar. Ordudaki askeri

manevi danışmanlar tüm bu vazifelerin yanında dini danışman sıfatıyla askerlere rehberlik yapmakta, ordu içerisinde bağımlılıkla mücadele hizmetlerinde yer almakta, afet ve acil durumlarda dini ve manevi destek hizmetlerinde görev almaktadırlar. Bu açıdan bakıldığı takdirde askeri manevi danışmanlık hizmeti manevi danışmanlığın tüm hizmetlerini bünyesinde barındıran bir hizmet sahasına sahiptir.

Askeri manevi danışmanlık hizmeti tarih boyunca teolojik bir zemine sahip olmuştur. Bu bağlamda askeri manevi danışmanlık hizmetinin dini zeminini anlamak için semavi dinlerin savaşa bakış açılarını bilmek zaruridir. Semavi dinlerin savaş ahkâmı bilinmeksizin dünyanın çeşitli ülkelerinde hizmet veren askeri manevi danışmanların faaliyetleri tam manasıyla anlaşılabilir. Yahudiliğin kutsal kitabı Tevrat (Eski Ahit), Hristiyanların kutsal kitabı İncil (Yeni Ahit) ve İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim bu noktada başvurmamız gereken ana kaynakları teşkil etmektedir. Her bir dinin kutsal metinleri incelendiği takdirde savaş hukukuna dair en kapsamlı hükümlerin İslam dini tarafından beyan edildiği görülmektedir. Gerek Kur'an-ı Kerim'de cihada dair ayet-i kerimeler, gerek Hz. Peygamber'in savaş hususundaki uygulamaları İslam savaş hukukunun oluşmasına vesile olmuş ve Hz. Peygamber hayattayken savaş adabı bizzat kendisi tarafından Müslümanlara öğretilmiştir. Buna karşın Eski Ahit ve Yeni Ahit'te savaşa dair çeşitli hükümler yer almasına karşın Hristiyan savaş hukuku Hz. İsa'dan yaklaşık 300-400 yıl sonra tartışılmaya başlanmış, Aziz Augustine (v. 430) ve Thomas Aquinas (v. 1274) gibi Hristiyan din adamları ve düşünürler tarafından Hristiyan savaş hukuku ortaya konmaya çalışılmıştır. İslam dininde böyle bir inkıta söz konusu olmaması, savaşa alakalı hükümlerin Hz. Peygamber zamanında uygulanması en büyük farklılığı teşkil etmektedir.

Bununla beraber Eski Ahit ve Yeni Ahit'te yer alan savaşa dair ayetler incelendiği takdirde düşmanların mutlak surette tümünün yok edilmesine dair emirler yer almaktadır. Özellikle Eski Ahit'te geçmişte yaşamış Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. İsmail, Hz. Musa gibi peygamberlere inanmayan toplumlarla savaşılması, kadın, çocuk, yaşlı demeden katledilmesi, savaş sonrasında inanmayan kişilerin hayvanlarına varacak şekilde telef edilmesi emredilmiştir. Ancak İslam dini bu uygulamaya mugayir olarak sadece savaşan kimselerle savaşmanın meşru olduğunu, suçsuz olan kimselerin öldürülmemesi, masum kadın, çocuk ve yaşlıların katledilmemesi, ibadet yerlerinin yıkılmaması, Hristiyan ve Yahudi din adamlarının katledilmemesi, hayvanların telef

edilmemesi ve doğanın tahrip edilmemesi gibi çeşitli hükümler beyan etmiştir. Kur'an-ı Kerim'in cihatla alakalı ayetlerine ve Hz. Peygamber'in uygulamalarına bu açıdan bakıldığında diğer semavi dinlerin uygulamalarına göre farklılık arz ettiği görülmektedir. Askeri manevi danışmanlar da tarih sahnesinde bu dini saikler etrafında görev yapmışlardır.

Günümüzde ordu teşkilatı içerisinde resmi olarak din subaylığı müessesesi bulunmayan Angola, Çin (Halk Cumhuriyeti), Küba, Gabon, Gine, Gine-Bissau, İzlanda, Hindistan, Fildişi Sahili, Japonya, Lübnan, Panama, Senegal, Tayvan, Tanzanya, Togo, Tunus, Türkiye, Uganda, Burundi ve Zambiya olmak üzere 21 adet ülke bulunmaktadır. Bu ülkelerin birçoğunun ortak özelliklerine bakıldığı takdirde ya Komünist rejimle yönetilen Çin Halk Cumhuriyeti, Küba gibi ülkelere ya da Uganda, Burundi, Zambiya gibi sömürge ülkelerinden müteşekkil oldukları görülmektedir. Hindistan ordusunda 2010 yılından itibaren ordunun çeşitli kademelerine din öğretmeni atamaları gerçekleşse de din subaylığı müessesesini bir yapı arz etmemektedir. Buna ek olarak Türkiye'de her ne kadar 2020 yılında din subayı alımına dair somut bir adım atılmış olsa da Türk Silahlı Kuvvetleri'nde resmi olarak "Din İşleri Subaylığı" var olmaması Türk ordusunu diğer ülkelere müstesna bir kategoriye sokmaktadır.

Araştırmamızın kapsamı gereği dünya ordularında din hizmetleri Global Firepower 2023 endeksinde yer alan Amerika Birleşik Devletleri, Rusya, Çin, Hindistan, Birleşik Krallık, Güney Kore, Pakistan, Japonya, Fransa ve İtalya olmak üzere 10 ordu incelenmiştir. Bu bağlamda en güçlü 10 ülke içerisinde ordu teşkilatından doğrudan yahut dolaylı olarak din hizmeti bulunmayan tek ordu Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri ordusu din subaylığı hizmetini yüzyıllardır bünyesinde barındırmaktadır. ABD, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Güney Kore ordularında din hizmeti kanuni güvence altına alınarak sistematikleştirilmiştir. Hindistan ve Japonya gibi ülkelerde dolaylı olmak suretiyle ordu teşkilatları içerisinde din hizmetine yer verilmektedir. Bunun yanında Pakistan ordusunda görevli mavlana isimli askeri imamlar yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında dünyanın en güçlü ordusuna sahip 10 ülkesinden 9 tanesinde din hizmetlerinin yer alması askeri manevi danışmanlığın ordu için önemsendiğini göstermektedir.

Araştırmamızda incelediğimiz ülkeler arasında ABD ordusundaki din hizmetleri, en sistematik yapıyı arz etmektedir. 1775 yılından günümüze kadar var olan din subaylığı

kurumu bu noktada Türk Silahlı Kuvvetleri'ne de örnek teşkil edebilecek bir yapılanmaya sahiptir. Orduda din hizmetleri 18. yüzyıldan beri kanunî koruma altındadır ve ABD ordusunda askeri manevi danışmanların eğitimi için çeşitli akademik ve askeri programlar mevcuttur. Günümüzde hemen hemen her ABD üssünde en az bir adet olmak üzere din subayı bulunmakta ve bu subaylar askeri manevi danışmanlığın tüm hizmet sahalarında faaliyet göstermektedirler.

Modern dünya ordularında askeri manevi danışmanların eğitimine dair çeşitli programlar bulunmaktadır. Gerek Amerika Birleşik Devletleri'nde gerek Fransa, İngiltere, İtalya gibi Avrupa ülkelerinde öncelikle din subayı olmak isteyen adaylar devletin onayladığı bir kilise programından yahut ilahiyat programından mezun olmak zorundadır. Din subayı adayları mensup oldukları dini otorite ve devlet tarafından onaylanmış eğitim programlarından mezun olduktan sonra ordu bünyesinde yer alan subay okullarına başvurarak bu kurumlarda askeri manevi danışmanlara yönelik eğitim programlarına dahil olmaktadır. ABD ordusunda din subayı adayları, Din İşleri Subay Okulu'nda (Chaplain Basic Officer Leader Course) eğitilirken, Fransız ordusunda Ordu Komiserliği Okulu'nda (l'École Des Commissaires Des Armées) eğitim görmektedir. Bu okullarda din subayı adayları manevi danışmanlık ve rehberlik, pastoral danışmanlık, psikolojik danışmanlık ve rehberlik, dini danışmanlık ve temel askeri becerilere yönelik eğitimler yer almaktadır. Bununla beraber ordu içerisinde tüm dinlerin birbirleriyle uyum içerisinde görevlerini sürdürmelerine yönelik entegrasyon çalışmalarına yer verilmektedir. Bu programlar ülkeden ülkeye değişmekle beraber yaklaşık 4 aylık bir eğitimi kapsamaktadır. Buna ek olarak Birleşik Krallık gibi bazı ülkelerde askeri manevi danışmanlığa dair lisansüstü eğitim programları bulunmaktadır. Bu bağlamda Cardiff Üniversitesi'nde yer alan Askeri Manevi Danışmanlık Yüksek Lisans Programı örnek gösterilebilir. Yüksek lisans programı Hristiyan öğrencileri yönelik hazırlanmıştır. Ders müfredatı içerisinde pastoral danışmanlık başta olmak üzere askeri sahada din subaylarının hizmet kalitesini arttıracak eğitim programlarına ve staja yer verilmektedir. Tüm bu eğitim programlarından ve din subaylarına yönelik subay okullarından mezun olan adaylar, ihtiyaç duyulan askeri birimlerde istihdam edilmektedir.

ABD, Birleşik Krallık ve Fransa başta olmak üzere çeşitli ordularda farklı dinlere mensup din subayları ve manevi danışmanlar istihdam edilmektedir. Her ne kadar bu ülkelerdeki din hizmetlerinin temeli Katolik ve Protestan kiliselerine dayansa da özellikle

II. Dünya Savaşı sonrasında farklı dinlere mensup askerlerin ordularda görev almaya başlaması, askeriye Hristiyanlık dışındaki dinleri de kapsayacak şekilde din hizmetinin verilmesini sağlamıştır. Yahudilerin II. Dünya Savaşı'nda başta ABD ordusunda daha sonra Fransa ve Birleşik Krallık ordularında görev almaya başlamaları Yahudi din adamlarının da bu ordularda görevlendirilmelerine sebebiyet vermiştir. Hristiyanlık ve Yahudilik dışındaki dinlerin ordu teşkilatlarına kabulü 1990 yılından sonra gerçekleşmiştir. Bu bağlamda 1990 yılında ABD ordusunda görev alan din subaylarının üniformalarındaki Hristiyanlık ve Yahudiliğe dair semboller çıkartılmış; Budist, Müslüman ve Hindu din subaylarının istihdamına dair çalışmalara başlanılmıştır. 1993 yılında ABD tarihinde ilk defa bir Müslüman din adamı orduda görevlendirilmiştir. Günümüzde ABD ordusunda güncel rakamlar tam olarak bilinmemekle beraber Katolik, Protestan, Ortodoks gibi Hristiyanlığın çeşitli mezheplerine mensup ve Yahudi, Müslüman, Budist, Hindu gibi farklı dinlere mensup din adamları görev yapmaktadır. Benzeri şekilde Fransız ve Birleşik Krallık ordularında da Katolik ve Protestan Hristiyan, Yahudi ve Müslüman din adamları görev almaktadır. ABD, Fransa ve Birleşik Krallık gibi ülkelerde her ne kadar farklı dinlere mensup din subayları yer alsada da din hizmetlerinin temelini Hristiyanlık teşkil etmektedir. Zira ülkeden ülkeye din subaylarının dinsel ve mezhepsel sayıları değişmekle beraber Katolik mezhebine mensup Hristiyanlar oransal olarak diğer dinlere mensup din subaylarından daha fazla istihdam edilmiştir. Özellikle İslam, Budizm ve Hint dinlerine mensup askeri manevi danışmanların sayısı cüz'ü bir orandadır. Gelecekte çeşitli ülkelerde görev alan, farklı dinlere ve mezheplere mensup asker sayısının artması durumunda buna paralel olarak farklı dinlere mensup din subaylarının da sayısının artacağı muhtemeldir.

Günümüzde dünyanın çeşitli ülkelerinde görev alan askeri manevi danışmanlar ve din subaylarının başlıca vazifeleri; askerlere manevi bakım ve pastoral danışmanlık yapmak, ibadetlerin yerine getirilmesi sağlamak, dini etkinlikler düzenlemek, askeri hastane ve cezaevlerinde manevi destekte bulunmak, savaş zamanlarında ölen askerlerin dine uygun bir şekilde defnetmek, bağımlılık ve zararlı alışkanlıklarla mücadele etmek, ordu içerisinde radikal dini akımlarla mücadele etmek, askeri personele ve ailelerine din eğitimi çalışmalarında bulunmak, moral ve motivasyon verici vaazlar vermek olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda askeri manevi danışmanlar geniş bir hizmet sahasında görev almaktadır. ABD FM 16-5 kodlu talimatnamede askeri manevi danışmanların görev

tanımları; ibadetlere önderlik etmek, dini özel günlerde programlar düzenlemek, askerlerin stresle mücadele etmesine katkı sağlamak, din eğitimi faaliyetlerinde bulunmak, askeri hastane ve cezaevlerinde manevi destekte bulunmak olarak ifade edilmiştir. Din ve mezhep fark etmeksizin askeri manevi danışmanlardan beklenen ve icra edilen vazifeler bu şekilde ifade edilebilir. Askeri manevi danışmanlar aynı zamanda subay eğitimi almaları sebebiyle askeri hiyerarşide rütbeleri bulunmaktadır. Bu noktada dünyanın çeşitli ülkelerinde görev alan manevi danışmanlar birer din adamı olmalarının yanında asker sıfatı da taşımaktadır.

Türk Silahlı Kuvvetleri tarihinde, askeri manevi danışmanlığa tekabül eden birçok oluşum mevcuttur. Bu bağlamda özellikle Selçuklu devrinden itibaren orduda görev alan müzekkirler, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve kısa sürede genişlemesinde motor görevi gören Alperenler başta olmak üzere Gâzîyân-ı Rûm, Abdalân-ı Rûm, Âhîyân-i Rûm ve Bâciyân-ı Rûm gibi tasavvufi zümreler bir bakıma dönemin askeri manevi danışmanları olarak nitelendirilebilir. İlerleyen dönemde ise ordu içerisindeki bu tasavvufi-manevi oluşumlar kurumsal bir hüviyet kazanmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın manevi olarak Hacı Bektaş Veli'ye nispet edilmesi, ordu şeyhliğinin tesis edilerek askeri hareketlere tasavvufi şahsiyetlerin davet edilmesi bu durumun en somut örneklerini teşkil etmektedir.

Osmanlı Devleti'nde İslami ve tasavvufi düşünce ordu teşkilatının temelini teşkil etmiştir. İslam dininin savaş ahkâmına dair ortaya koyduğu i'la-yi kelimetullah fikri İslamiyet öncesi Türk devletlerinde yer alan nizam-ı alem düşüncesiyle mezc edilmiş, bunun neticesinde kızıl elma gibi dini-askeri idealler ortaya konulmuştur. Cihat, şehitlik, gaza, i'la-yi kelimetullah, nizam-ı alem gibi kavramlar Osmanlı Ordusu'nun dini meşruiyetinin zeminini oluşturmuştur. Bu noktada Osmanlı ordusunun kadim dönemlerinde sefer zamanları padişahlar tarafından tasavvuf erbabı savaşılar davet edilmiş ve ordu şeyhliği müessesesi teşkil edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in manevi hocası ve rehberi Akşemsettin, ordu şeyhliği müessesesine verilebilecek en bariz örneklerden biridir.

Osmanlı ordusunda ordu şeyhlerinin yanında Şifahan ve Buharihan gibi manevi şahsiyetler yer almıştır. Ordu içerisindeki dini şahsiyetler sefer zamanı Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere çeşitli dini metinleri okumak, topluca ibadetler ve dualar gerçekleştirmek, askerleri cihat etmeleri için teşvik etmek, yaralanan askerlere manevi

destek olmak, şehit olan askerlerin defin işlemleriyle ilgilenmek gibi vazifeler üstlenmişlerdir. Ordu şeyleri, Buharihan ve Şifahanların yanında Osmanlı ordusunun merkez kuvvetlerini teşkil eden Yeniçeri Ocağı'nda, İmam-ı Hazret Ağa isminde ocakta daimî olarak imamlık hizmetinde bulunacak kimselere yer verilmiştir. Askerlerin dini ibadetleri yerine getirmelerinde ve barış zamanlarında acemi oğlanların dini tedrisatıyla vazifeli olan bu kişiler sefer zamanlarında da hizmetlerini sürdürmüşlerdir.

Osmanlı ordusunun Batılı devletler karşısında aldıkları yenilgiler, 18. yüzyıldan itibaren ordu teşkilatlarının gözden geçirilmesine sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda III. Selim ilk olarak Nizâm-ı Cedîd isminde, Avrupai tarzda bir ordu kurmak istemiştir. Kurulan ordu her ne kadar modern bir yapı arz etse de orduda din hizmetlerine büyük önem verilmiştir. Nizâm-ı Cedîd'in kanunî altyapısı olan Levent Çiftliği Nizamnamesi'nde her bir safa bir imamın atanması, bu imamların askerlere Kur'an-ı Kerim ve ilmihal tedrisatı vermeleri kararlaştırılmıştır. Bu imamlar askerlerin dini bilgilerini arttırmak, maneviyatlarını güçlendirmek ve ahlaklarını güzelleştirmek amacıyla askerlere İmam Birgivi'nin *Risale* isimli ilmihal kitabını okutmakla görevlendirilmiştir.

Yeniçerilerin isyanı sonucunda Nizâm-ı Cedid birlikleri ilga edilmiştir. III. Selim'in vefatından sonra II. Mahmud döneminde Eşkinci Ocağı isminde Yeniçeri Ocağı'na bağlı ancak modern bir yapı arz eden yeni bir ordu kurulmuştur. Eşkinci Ocağı Kanunnamesi'nde yine her bir eşkinci ortasına birer imam atanmasına karar verilmiş ve bu imamlara askerlerin dini bilgilerini arttırmak ve toplu bir şekilde ibadet etmelerini temin etmek gibi görevler tevdi edilmiştir. Eşkinci Ocağı Kanunnamesi'nde askeri imamların görev süreleri 5 sene olarak belirlenmiştir. Ancak yeniçerilerin Nizâm-ı Cedid'e karşı ayaklandıkları gibi Eşkinci Ocağı'nın kaldırılması maksadıyla isyan etmesi sonucunda bu ocak kaldırılmıştır. Bu isyan Yeniçeri Ocağı'nın da sonunu hazırlamış ve 1826 tarihinde II. Mahmud tarafından Yeniçeri Ocağı kaldırılarak yerine Osmanlı merkez ordusunu teşkil edecek Hz. Muhammed'in muzaffer askerleri anlamına gelen Asâkîr-i Mansure-i Muhammediye ismiyle yeni bir ordu kurulmuştur.

Kânunnâme-i Asâkîr-i Mansûre'de askeri imamlara dair birçok düzenleme yer almıştır. Kanunnameye göre ordudaki her bölüğe İstanbul kadısının yetkisi dahilinde yapılacak bir sınavla seçilen bir imam tayin edilmiştir. Bu imamlar her bölük için inşa edilen mekteplerde günde bir defa olmak üzere düzenli olarak Kur'an-ı Kerim tilavetinde

bulunmakla ve Kur'an-ı Kerim dersi vermekle görevlendirilmiştir. Bununla beraber askerlere dînî konular ve ilmihal bilgilerini öğretmek maksadıyla *Birgivi Risâlesi*, *Üss-i Zafer*, *İlmihal* gibi çeşitli eserlerin okutulması kararlaştırılmıştır. Kara kuvvetleriyle beraber bahriye teşkilatında da askeri imamlar görevlendirilmiş, Osmanlı donanmasındaki gemilerde ve tersanelerde yer almışlardır.

II. Mahmud ehli sünnet inancına göre hareket eden makbul bir din anlayışına sahip ve merkezi otoriteye bağlı askerler yetiştirme niyetiyle orduda daimî olarak hizmet verecek askeri imamların var olmasını istemiştir. Zira II. Mahmud Osmanlı'nın aldığı askeri yenilgilerin sebebini ordunun maneviyattan uzaklaşması, cihat ruhunu kaybetmesi, komutanlara ve padişaha karşı itaatsizliklerde bulunması olarak görmüştür. Bu sebeple II. Mahmud askeri imamları orduda Osmanlı'nın kuruluş yıllarındaki cihat ruhunu tesis edecek, doğru inanca sahip, komutanlarına ve padişaha sadık askerler yetiştirmede kilit bir rolde görmüştür. Her ne kadar Osmanlı ordusu teşkilat yapısı dahilinde Avrupalı muadil ordulara paralel olarak modernize edilse de din ve maneviyat geri plana atılmamış bilakis bu ordunun teşekkülünün ana unsurlarından biri olmuştur.

II. Mahmud döneminden sonra da önemini muhafaza eden askeri imamlara, 1846 yılında zorunlu askerliğin ilan edilmesi sebebiyle askeri firarların önüne geçmek, halkı orduya katılmaya ikna etmek, merkezi otoriteye ve komutanlara karşı askerlerin itaatini tesis etmek gibi imamlığın dışında vazifeler verilmiştir. Osmanlı ordusunda okuma-yazma oranının düşük olması sebebiyle yine askeri imamlara görev aldıkları kışlalarda askerlere okuma-yazma öğretmek, matematik ve ilmihal dersleri vermek gibi eğitim faaliyetlerine yönelik görevlendirmelerde bulunulmuştur. Askeri imamların eğitim seviyelerini yükseltmek maksadıyla birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Bu bağlamda 31 Mart 1914 tarihinde “Alay ve Tabur İmamlarının Vezaif-i Tedrisiyeleri Hakkında Nizamnâme” ismiyle bir kararname çıkartılarak askeri imamların Darülmuallimin'in İbtidaiyye seviyesinde tahsil almış olmaları, İslami ilimlerde belirli bir seviyede olma şartı getirilmiştir. Bu suretle askeri imamların, imamlık vazifesinin yanında öğretmen vasfıyla da ordugahlarda hizmet verdikleri tespit edilmiştir. Askeri imamların maaşları dönem dönem farklılık arz etse de mülazım-ı evvel (üsteğmen) maaşlarına paralel olarak düzenlenmiştir.

19. yüzyılın 3. çeyreğinden itibaren alay imamları içerisinde ilim ve tecrübe ile ileri seviye olan tabur imamları, alay imamı olarak isimlendirilmiş ve askeri müftülükler

oluşturulmuştur. Alay müftüsü askeri hiyerarşide alay imamının üzerinde yer almakta ve rütbe olarak binbaşidan önce gelmektedir. Osmanlı ordusu sayısal olarak büyüdükçe, tabur imamı, alay imamı ve alay müftüsü sayısı da paralel olarak sürekli artış göstermiştir. Özellikle I. Dünya Savaşı'nda mevcudu 3 milyona yaklaşan Osmanlı ordusunda yaklaşık 3 bin askeri imamın görev yaptığı tahmin edilmektedir.

Osmanlı ordusunda görev alan askeri imamların vazifelerini 5 temel alanda sınıflandırmak mümkündür. Bu alanlar sırasıyla imamlık, defin ve cenaze işleri, kışlalarda müderrislik, dini danışmanlık ve manevi danışmanlık vazifeleridir. Alay ve tabur imamları bu 5 hizmet sahasında görevlendirilmiş, bunun dışında ordu içerisinde çeşitli idari vazifelerde de yer almışlardır. Özellikle Çanakkale Savaşı'nda askeri imamlar büyük başarılarla vesile olarak askerlerin morallerinin yükseltilmesinde, düşmana karşı cihada ve savaşmaya teşvik edilmesinde, şehit olan askerlerin defin işlemlerinde, cephede İslami tedrisatı olmayan askerlerin eğitimlerinde büyük roller üstlenmişlerdir. Kurtuluş Savaşı'nda da görev alan askeri imamlar halkın işgalci güçlere karşı organize olmasında ve cihada teşvik edilmesinde verdikleri vaazlarla büyük katkıda bulunmuşlardır. Askeri imamların birçoğu Çanakkale ve Kurtuluş savaşlarında şehit olmuş ya da yaralanarak gazilik makamına erişmişlerdir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Mareşal Fevzi Çakmak'ın ordunun manevi terbiyesiyle yakinen alakadar olması ve önem vermesi hasebiyle askeri imamların ordu teşkilatı içerisindeki varlıkları devam etmiştir. Bu dönemde Mareşal Fevzi Çakmak askerleri dini olarak bilgilendirmek, manevi olarak terbiye etmek gibi maksatlarla dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ahmed Hamdi Akseki'nin bir kitap yazmasını talep etmiştir. Bunun üzerine Ahmed Hamdi Akseki 1925 yılında *Askere Din Dersleri* isimli kitabını tamamlayarak Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyaseti'ne teslim etmiş ve bu eser askerlere okutulmuştur. *Askere Din Dersleri* kitabı gibi 1923 yılından 1960 yılına kadar askerleri dini ve manevi olarak terbiye etmek maksadıyla birçok eser kaleme alınmıştır. Ali Vahid Üryanizade'nin *Asker İlm-i Hâli*, (1927); Muallim Cevdet'in *Askerî Dîn Dersleri* (1928); Şerâfettin Yaltkaya'nın *Benim Dinim* (1943); Faik Türkmen'in *Millî ve Askerî Ahlâk* (1943); Ahmet Hamdi Akseki, *Askere Din Kitabı* (İkinci Baskı, 1944); Ömer Fevzi Mardin'in *Dinde Askerlik Kültürü* (1945) ve Faik Türkmen'in *Mânevî Silâh Moral* (1959) isimli eserleri bu bağlamda örnek olarak gösterebileceğimiz kitaplar arasında yer almaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında mevcut askeri imamların görevleri devam etmesine karşın barış halinin öne sürülmesi ve din ile devlet işlerinin ayrılması sebebiyle yeni askeri imam ataması gerçekleştirilmemiştir. Askeri imamlık müessesesi ve orduda din hizmetleri Mareşal Fevzi Çakmak'ın 12.01.1944 tarihinde emekliye ayrılmasıyla beraber orduda tatil edilmiştir. Fevzi Çakmak'ın emekliye ayrıldığı 1944 yılından 1950 yılına kadar herhangi bir din subayı ataması gerçekleştirilmemiştir. Bu durum TBMM'nin 30 Haziran 1950 tarihli oturumunda verilen kararla Kore'ye tugay düzeyinde asker göndermesiyle beraber değişmiştir. Bu bağlamda NATO'ya uyum kapsamında ABD ordusunda görevli din subaylarına mukabil Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde "Moral Subaylığı" müessesesi tesis edilmiştir. Ankara İlahiyat Fakültesi'ne askeri öğrenciler gönderilerek moral subayı olarak görev almaları sağlanmıştır. Ancak moral subayları dönemin siyasi atmosferi içerisinde Osmanlı ordusunda yer alan askeri imamlara kıyasen çok kısıtlı bir şekilde dini hizmet vermişlerdir. Moral subayları bu bağlamda askerleri dini olarak bilinçlendirmek, vatan sevgisini aşlamak gibi amaçlarla konferans ve seminerler düzenlemişlerdir. Moral subayları Osmanlı'da olduğu gibi cemaatle namaz kıldırmak, askerlere dini eğitim vermek, Kur'an-ı Kerim öğretmek gibi askeri imamların ana vazifelerini yerine getirememişlerdir.

1960 yılından sonra Türk Silahlı Kuvvetleri din ve moral subaylarını tedricen ordu kademelerinden uzaklaştırmıştır. En son 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs Barış harekâtında görev yapan din subayları, 1974 yılının sonunda barış hali öne sürülerek orduda din hizmetleri tatil edilmiştir. Son olarak 28 Şubat 1997 post modern askeri darbesiyle ortaya konulan yaklaşımlarla, orduda zaten fiili olarak yer almayan din hizmetleri, fikren de tamamen gündemden çıkartılmıştır.

Bundan sonra Türk Silahlı Kuvvetleri'nde din hizmetine dair ilk somut adım 2020 yılında muvazzaf subay alımlarında ilahiyat/İslami ilimler mezunlarının alımının ilanıyla gerçekleşmiştir. 2020-2021-2022 yılında da din subayı alımına giden Türk Silahlı Kuvvetleri, 4 aylık muvazzaf subay eğitiminden sonra teğmen rütbesinde Kara-Hava ve Deniz Kuvvetleri'ne din ve moral subayı ataması gerçekleştirmiştir. İlahiyat mezunu din subayı adayları, KPSS sınavından alınan puanlar neticesinde diğer muvazzaf subay adaylarıyla aynı şartlarda fiziki ve psikolojik sınavlara tabi tutulmuştur. Sınavı kazanan adaylar muvazzaf subay okullarında eğitimlerini tamamladıktan sonra göreve başlamıştır.

Günümüz Türk Silahlı Kuvvetleri'nde din hizmetine dair atılan bu adım askeri manevi danışmanlık adına umut vericidir. Ancak bu hizmetin devamlılığının sağlanması, dünya standartlarında ve kalitesinde manevi danışmanlık hizmetinin verilmesi için belli başlı adımlar atılmalıdır. Bu noktada askeri manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetine dair kanuni düzenlemelere ve akademik lisansüstü programlara ihtiyaç vardır. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nde yer alan askeri imamlığa dair literatür akademik olarak üzerine çok fazla çalışmanın olmadığı ancak çok zengin kaynaklara sahip bir alandır. Bu noktada başta askeri manevi danışmanlar ve din subayları olmak üzere araştırmacılar akademik çalışmalara teşvik edilmelidir. Zira günümüz Türk Silahlı Kuvvetleri'nde potansiyel olarak faaliyet gösterebilecek askeri manevi danışmanlığın temeli, teolojik olarak İslami ilimlere, tarihsel olarak Osmanlı Devleti'ndeki alay ve tabur imamlığına, modern olaraksa dünyanın çeşitli ülkelerindeki din hizmetlerine dayanmaktadır. Bu sebeple her bir alanda bilgi sahibi olunarak askeri manevi danışmanlık hizmeti kapsamlı bir şekilde ele alınabilir.

Maneviyat ve manevi terbiye bir ordunun aslî unsurunu teşkil etmektedir. Türk Silahlı Kuvvetleri manevi temeller üzerine inşa edilmiştir. Tarih boyunca Türk orduları bu saik üzere hareket etmişlerdir. Bu sebeple Türk ordusunun maneviyattan uzaklaşması bir anlamda sahip olduğu asıl gücü teşkil eden cevheri kaybetmesi anlamına gelmektedir. Mareşal Fevzi Çakmak maneviyatın bir ordu için önemini şu sözlerle ifade etmektedir:

Şimdiki harplerin esaslarını da eskiden olduğu gibi şahısların maneviyatı teşkil eder. Fakat bu maneviyat ancak ilim üzerine olursa sarsılmaz. Bilgi, iltizam ve itimat, harbin kat'i neticeye eriştirilmesi için biricik esastır. Maneviyatı sağlam olmayan ordunun maddiyatı hiçtir. Milletlerin birliği ve dinçliği maneviyata bağlıdır.

Fakat!...

Bir millette vahdet de olmazsa vücuda getireceği ordunun manevi cephesi yoktur. İşte bu manevi kuvvetle ordular da anane haline gelen milli ve askeri ahlak, bir milletin en çok itimada şayan bir milli silahını teşkil eder.

Bunun içindir ki,

Ordular, milletin ahlak ve faziletlerini en iyi tebarüz ettiren mâkesleri olurlar... Maneviyatı sağlam ordu ona der ki: her komutanında her subayında hatta her erin de şu kanaat, derin bir akide haline gelmelidir: Yurt için ölmek lazım geldiği bir zamanda sağ kalmak, mahvolmak demektir.⁴³⁵

⁴³⁵ Türkmen, *Milli ve Askeri Ahlak*. s. iç kapak.

Ordumuzu manevi olarak terbiye edecek, temel düzeyde dini eğitime tabi tutacak, barış zamanlarında birer öğretmen, savaş zamanlarında birer bahadır olacak din subaylarının, günümüz Türk Silahlı Kuvvetleri'ne birçok fayda sağlayacağı muhakkaktır. Askeri alanda hizmet edecek manevi danışmanlar, Türkiye ve Türk ordusu için büyük önem arz etmektedir. Zira manevi terbiyeden, din eğitiminden uzak olan ordular FETÖ gibi gayri dini ve milli oluşumların tesirine açıktır. Bu sebeple doğru inanç üzerine, tarihimizde var olan “Askeri İmamlık Müessesesi” baz alınarak, dünya ordularında yer alan din subaylığına dair literatürden ve bilgi-birikimden yararlanmak suretiyle Türk Silahlı Kuvvetleri'nde “Din İşleri Subaylığı” tesis edilmelidir. Var olan her askeri kışlaya askeri manevi danışmanlık alanında uzman kişiler yetiştirilmesinde ve görevlendirilmesinde birçok fayda bulunmaktadır. Askeriyede manevi danışmanlık hizmetinin faydalarını şu şekilde zikretmemiz mümkündür:

1. Manevi terbiye alan bir asker vatanına, milletine, ordusuna sadık olur. Dinin vatansız yaşanamayacağına bilincinde hareket eder. Vatanını namusu bilerek canı pahasına her türlü tehlikeye karşı savunur.
2. Tarih boyunca maneviyatı kuvvetli nice az sayıda asker çok sayıda düşmana galip gelmiştir. Tarihimiz bu tarz kahramanlıklarla doludur. Bu sebeple manevi olarak terbiye edilen bir ordu kendisinden madden çok daha kuvvetli ordulara galip gelir. Çanakkale Savaşı bu bağlamda manevi olarak kuvvetli bir ordunun madden kuvvetli olan düşmana karşı kazandığı en somut savaş olarak örnek gösterilebilir.
3. Dini ve manevi terbiye askerleri içki, kumar, uyuşturucu gibi kötü alışkanlıklardan korur. Akıl ve beden sıhhati olmayan bir ordu yenilmeye mahkumdur. Bununla beraber çeşitli sebeplerle askerlerin intihar etmesi, kendilerini yaralamaları yahut savaştan firar etmeleri gibi hususlarda askeri manevi danışmanlar yapacakları görüşmeler ve dini telkinlerle bu gibi durumların gerçekleşmesinin önüne geçebilir.
4. Dini ve manevi eğitim, askerleri maddi ve manevi terbiye eder. Terbiye ve itaat, ordu teşkilatının temelini teşkil etmektedir.
5. Askeri manevi danışmanların orduda verecekleri din eğitimi, FETÖ gibi gayri dini ve milli oluşumların ordu teşkilatına sızmalarına mâni olur. Dini ve manevi tedrisattan uzak bir orduda gayri dini ve milli oluşumların varlığı pek tabiidir. Doğru inanç üzerine hizmet veren vatansever askeri manevi danışmanlar, ordu

içerisindeki din kisvesi altına gizlenmiş kötü emellere sahip kişilerin temizlenmesine dolayısıyla milli bir ordunun kurulmasına vesile olur.

6. Askeri manevi danışmanların kışlalarda gönüllü askerlerle ibadetleri cemaatle gerçekleştirmesi manevi olarak orduyu ve askerleri besler. Bir birlik ruhunun oluşmasına ve askerlerin dini olarak bilinçlenmesine vesile olur.
7. Askeri manevi danışmanlar ordu içerisinde travma sonrası stres bozukluğu gibi çeşitli psikolojik ve dini problemler yaşayan askerlerin problemlerinin çözülmesine yardımcı olur.
8. Askeri manevi danışmanlar cephe gerisinde verecekleri hizmetlerle sadece askerlere değil aynı zamanda asker ailelerine, gazilere, şehit ve gazi yakınlarına manevi danışmanlık hizmeti vereceklerinden dolayı bu hizmet toplumun önemli bir kesimini olumlu olarak etkileme potansiyeline sahiptir.

Araştırmamızın sonunda elde edilen veriler eşliğinde askeri manevi danışmanlık ve orduda verilen din hizmetlerine dair şu önerilerde bulunulabilir:

1. Türk Silahlı Kuvvetleri'nde hizmet verecek din subayları ve manevi danışmanlara yönelik lisansüstü akademik programlar açılmalı, orduda görev alan din subayları ve araştırmacılar akademik çalışmalara teşvik edilmelidir. Bu alanda akademik çalışmaların artması ordumuzda verilecek din hizmetlerinin niteliğinin artmasına katkı sağlayacaktır.
2. Askeri manevi danışmanlık yüksek lisans eğitim programında askeri manevi danışman adaylarına bağlılıkla mücadele eğitimi, aile danışmanlığı, psikolojik ilk yardım gibi çeşitli eğitimler verilmeli ve sağlık kuruluşları başta olmak üzere çeşitli sosyal kurumlarda staj imkanları sağlanmalıdır.
3. Askeri manevi danışmanlık alanı interdisipliner bir alan olması sebebiyle aday öğrencilerin psikoloji ve ilahiyat başta olmak üzere birçok akademik alana dair bilgi sahibi olması gerekmektedir. Bu sebeple yüksek lisans ders programında adayları bilgilendirici çeşitli dersler yer almalı ve öncelikle TSK'nın ihtiyaçları doğrultusunda bir müfredat hazırlanmalıdır.
4. Manevi danışmanlık ve rehberlik dersi ilahiyat/İslami ilimler lisans müfredatlarında seçmeli ders olarak yaygın hale getirilebilir ve ders içeriğinde askeri manevi danışmanlığa detaylı bir şekilde yer alması sağlanabilir. Bu sayede

din subayı olmak isteyen öğrenciler lisans yıllarından itibaren alana dair bilgi sahibi olabilir.

5. Diyanet İşleri Başkanlığı'na kurulacak bir komisyon ile askerlerin din eğitimine yönelik ilmihal kitapları, İslam tarihi ve İslami ilimlere dair çeşitli yayınlar yapılmalıdır. Yayınlanacak bu eserler askeri manevi danışmanlar tarafından gönüllülük esasına dayanarak kıışlalarda askerlere ve asker ailelerine okutulabilir.
6. Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde gerçekleşen din hizmetleri dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi kanunî güvenceye alınmalıdır. Bununla beraber ilerleyen süreçte Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı “Din İşleri Subaylığı Okulu” tesis edilmeli ve askeri manevi danışmanların eğitimi bu merkezde toplanarak nitelikli, donanımlı, ilmen ve bedenen kuvvetli askeri manevi danışmanlar yetiştirilmeli ve ordumuzda görev almalıdır.

KAYNAKLAR

- “72 Yıldır Barış Anlaşması Yok- Yeni Asya”. Erişim 26 Mayıs 2023.
https://www.yeniasya.com.tr/foto-galeri/72-yildir-baris-anlasmasi-yok_574371.
- “2023 Military Strength Ranking”. Erişim 26 Mayıs 2023.
<https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php>.
- “ABD’nin 11 Ülkede 82 askerî üssü var | Fars Haber Ajansı FHA”. Erişim 26 Mayıs 2023.
<https://www.farsnews.ir/tr/news/14010621000512/ABD'nin-%C3%9C%lkede-2-asker%C3%AE-%C3%BCss%C3%BC%20var>. Ağlıkaya, Şahin Z. *Manevi Bakım ve Danışmanlık*. İstanbul: Marmara Akademi, 2021.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990.
- Akseki, Ahmed Hamdi. *Askere Din Dersleri*. İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1925.
- Akseki, Ahmet Hamdi. *Askere Din Kitabı*, İstanbul: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 1944.
- Alıkılıç, İnanç. “Pozitivizm ve Postpozitivizm”. *İnsanat: Sanat Tasarım ve Mimarlık Araştırmaları Dergisi*, sy 1 (2021): 39-62.
- Ali Rahmi. *Orduda Takviye-i Maneviyye ve Rûhiyye*, İstanbul: Ahmed İhsân ve Şürekâsı, 1325.
- AR 60-5, Headquarters AR 60-5. 1-2. No. 60-5. Department of the Army Washington § (t.y.). https://chaplainkit.files.wordpress.com/2014/04/new-ar-60-5_chaplains-1924.pdf.
- AR 165-1, Department of the Army Pamphlet 165-17. Religious Activities “Chaplain Personnel Management” § (t.y.). <https://docplayer.net/14056648-Chaplain-personnel-management.html>.
- AR 165-16, Department of the Army Pamphlet 165–16. “Moral Leadership/ Values Stages of the Family Life Cycle Headquarters” § (t.y.). https://chaplainkit.files.wordpress.com/2014/04/pam165_16-moral-leadership.pdf.
- AR 600-75, 81. Department of the Army Pamphlet 600-75 Personnel--General Accommodating Religious Practices Headquarters Department of the Army Washington § (t.y.). <https://www.militaryatheists.org/regs/ArmyPAM600-75v1993.pdf>.

Arabacı, Caner. “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş ve Yükselişinde İdeal Yapının Rolü”. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi* (1999): 815-832.

Arı, Hüseyin. “Harp Okulları Kanunu Tasarısı ve Milli Savunma ve Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor ve Plan ve Bütçe Komisyonları Raporlar”. *TBMM Tutanak Dergisi* (C. 32 Dönem 21, Yasama Yılı 2, Birleşim 93, Oturum 2), 11 Mayıs 2000, 407-8.

“Army Chaplain | goarmy.com”. Erişim 26 Mayıs 2023. <https://www.goarmy.com/careers-and-jobs/specialty-careers/chaplain.html>.

Arrêté du 15 Juin 2012 Portant Organisation Des Aumôneries Militaires. Erişim 26 Mayıs 2023. <https://www.legifrance.gouv.fr/eli/arrete/2012/6/15/DEFD1221963A/jo/texte>.

“Asker ve Manevi Değerler (02 Nisan 2015) - ASSAM - Adaleti Savunanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Derneği”. Erişim 27 Mayıs 2023. <https://www.assam.org.tr/index.php/konular/savunma-ve-savunma-sanayi/savunma-ittifaki/asker-ve-manevi-degerler-02-nisan-2015.html>.

“Askerî Memurlar Hakkında 1/445 Numaralı Kanun Lâyihası ve Millî Müdafaa ve Bütçe Encümenleri Mazbataları”, 1929. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c012/tbmm03012066ss0183.pdf>.

Aslan, Ali. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Maneviyat-ı Askeriyye Kitapları”. Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2019.

Ahmed Aşıkpaşazade. *Aşık Paşazade Tarihi*. Ed. Necdet Öztürk. İstanbul: Mostar Yayınevi, 2017.

Ahmed Ziyâeddin. *Vesîletü'n-Necât*, Dersâdet: Âlem Matbaası – Ahmed İhsân ve Şürekâsı, 1314.

Karşgarlı Mahmud. *Divanü Lügat-it-Türk*. Çev. Besim Atalay, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1985.

Atar, Fahrettin. “Şehid”, *DİA*. XXXVIII, 428-31.

ATP 1-05.02, 87. Department of the Army Headquarters, ATP 1-05.02, “Religious Support to Funerals and Memorial Ceremonies and Services” § (t.y.). https://chaplainkit.files.wordpress.com/2014/04/atp_1-05_02-rs-funerals-memorials.pdf.

ATP 1-05.03, Department of the Army Headquarters, ATP 1-05.03, “Religious Support and External Advisement” (t.y.). https://chaplainkit.files.wordpress.com/2014/04/atp_1_05_03.pdf.

- Ahmed Aşıkpaşazade, Aşıkpaşaoğlu Tarihi. Ed. Hüseyin Nihal Atsız. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020.
- Ay, Eyyüp. “Din ve Şiddetin Anlak Karelerinden Kesitler”. *İslamiyat* 5, sy 1 (2002): 13-23.
- Ayten, Ali, Mustafa Koç ve Nuri Tınaz. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi, 2016.
- Bahadır, Aysun. “Klinik Manevi Danışmanlık Eğitimi: Almanya KSA Modeli ve Türkiye’de Uygulanması”. Doktora Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2022.
- Baltacı, Halil. “Ömer Lütfi Barkan’ın ‘Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler’i Üzerine Değerlendirmeler”. *Akademik Dergisi*, sy 6 (2019): 93-126.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler.” *Vakıflar Dergisi* 2 (1942): 279-386.
- Baygeldi, Merve Reyhan. “Manevi Danışmanlık Uygulaması”. *SETA*, sy 234 (2018).
- Behlin, Dameon. “The Role of the Military Chaplain in Times of Crisis”. Yüksek Lisans Tezi. Regent University School of Divinity. 2021.
- Benner, David G. “Toward a Psychology of Spirituality: Implications for Personality and Psychotherapy” *Journal of Psychology and Christianity* 8(1) (1989): 19-30.
- Beşikçi, Mehmet. “Askeri Modernleşme, Askeri Disiplin ve Din: Düzenli Kitle Orduları Çağında Osmanlı Ordusunda Tabur İmamları”. *Akademik İncelemeler Dergisi* 11, sy 1 (2016). <https://doi.org/10.17550/aid.15258>.
- . *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Beydilli, Kemal. “Mahmud II”, *DİA*. XXVII, 352-57.
- . “Nizâm-ı Cedîd”, *DİA*. XXXIII, 175-178.
- . *Osmanlı Devleti’nde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü*. 3. baskı. İstanbul: Pınar Yayınları, 2018.
- . “Prut Antlaşması”, *DİA*. XXXIV, 359-362.
- . “Selim III”, *DİA*. XXXVI, 425-26.

- . *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi, 1776-1826*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995.
- . “Yeniçeri”, *DİA*. XLIII, 450-63.
- “Bishops and Chaplains (Italy) | International Encyclopedia of the First World War (WW1)”. Erişim 26 Mayıs 2023. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/bishops_and_chaplains_italy.
- Bock, Martin. *Religion Within the Armed Forces, Military Chaplaincy in an International Comparison*. Strausberg: Sozialwissenschaftliches Institut der Bundeswehr, 1998.
- Bostan, İdris. *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Brinsfield, John W. *Encouraging Faith, Supporting Soldiers The United States Army Chaplaincy 1975-1995(Part 1)*. Departman of the Army, Office of the Chief of Chaplains, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu‘fî. *el-Câmiu’s-Sahîh (Sahîh-i Buhârî), Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*. Çev. Mehmet Sofuoğlu. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987.
- “Chaplain Corps Prints | The Chaplain Kit”. Erişim 26 Mayıs 2023. <https://thechaplainkit.com/chaplains/chaplain-corps-prints/>.
- Cici, Recep. “İmamzâde Esad Efendi”, *DİA*. XXII, 211-12.
- Civelek, Yakup. “Yeniçeriliğin Kuruluşu ve Hacı Bektaş Veli”. I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu’nda sunulan bildiri. Hitit Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Merkezi, Çorum, 07-09 Mayıs, 2010.
- Clausewitz, Carl von. *Savaş Üzerine*. Çeviren Selma Koçak. İstanbul: Doruk Yayınları, 2015.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük*, 1. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- Coştu, Kâmil. *1826’dan 1945’e Askerin Din Eğitimi ve Din Dersi Kitapları*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2020.
- Cox, Harvey G., ed. *Military Chaplains. From a Religious Military to a Military Religion*. New York: American Report Press, 1973.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), *Hatt-ı Hümayûnlar (HH)*, no:59106.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), *Hatt-ı Hümayûnlar (HH)*, nr. 23-1102.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), *Hatt-ı Hümayûnlar (HH)*, nr. 23-1102.

- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), *Cevdet Askeriye (C.AS.)*, 1200-53686.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), *Hatt-ı Hümayûnlar (HH)*., 23-1102.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA *Cevdet Askeriye (C.AS.)*, 1200-53686.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA *Cevdet Askeriye (C.AS.)*, 206-8852.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV)*, no: 30/ 45.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)*, no: 42/61.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), *İrade-Dahiliye (İ.DH)*, nr. 36714.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), *İrade Dâhiliye (İ.DH)*, nr. 43592.
- “Çanakkale’nin Asker İmamları- Yeni Akit”. Erişim 26 Mayıs 2023.
<https://www.yeniakit.com.tr/haber/canakkalenin-asker-imamlari-437248.html>.
- Çelik, Yüksel. “II. Mahmud Devrinde İdari-Askeri Bir Üs: Rami Kışlası”. *Osmanlı Araştırmaları*, 10 Eylül 2018, 227-66. <https://doi.org/10.18589/oa.592178>.
- Décret n° 2008-1524 du 30 décembre 2008 relatif aux aumôniers militaires, 2008-1524 (2008). Erişim 26 Mayıs 2023.
<https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000020018544>.
- Demirci, Zübeyir. *Sayılarla Türkiye’de İnanç ve Dindarlık*, ed. Ayşe Betül Aydın ve Hatice Nur Keskin, İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2023.
- Densford, Darly. “History of Non-Christian Chaplains”. *The Chaplain Kit* (blog), 23 Nisan 2018. <https://thechaplainkit.com/history/history-of-non-christian-chaplains/>.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat: Eski ve Yeni Harflerle*. 34. baskı. Aydın Kitabevi Yayınları Sözlük Dizisi 1. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2020.
- Dilan, Hişyar. “Manevi Danışmanlık ve Varoluşçu Psikoterapi”. Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2019.
- Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Askere Temel Dini Bilgiler*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022.

- Diyanet İşleri Başkanlığı. *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ed. Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, *Dualar*, Ed. İsmail Karagöz, Ankara: DİB Yayınları, 2019.
- “Diyanet İşleri Başkanlığı 2016 Yılı Faaliyet Raporu”. DİB, 2016.
<https://stratejigelistirme.diyamet.gov.tr/Documents/2016%20Y%C4%B1%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf>.
- “Diyanet İşleri Başkanlığı 2017 Yılı Faaliyet Raporu”. DİB, 2018.
<https://stratejigelistirme.diyamet.gov.tr/Documents/2022%20Y%C4%B1%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf>
- “Diyanet İşleri Başkanlığı 2022 Yılı Faaliyet Raporu”. DİB, 2022.
<https://dinhizmetleri.diyamet.gov.tr/Icon/SagSlider/2017%20D%C4%B0N%20H%C4%B0ZMETLER%C4%B0%20RAPORU.pdf>
- Doğan, Mebrure. *Acıdan Erdeme Yolculuk: Travma Sonrası Gelişim Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2021.
- “Donanma Mecmuası (15 Nisan 1915)”, <https://donanmatarihi.com/donanma-mecmuasi-80-41-15nisan1915/> (erişim 12. 06. 2023).
- Dorsett, Lyle W. *Serving God and Country: United States Military Chaplains in World War II*. 1st Edition. New York: Berkley Books, 2012.
- Döğüş, Necati. “Osmanlı Devleti’nde İmamlık (19. Yüzyıl İstanbul Örneği)”. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Döğüş, Selahattin. “Osman Gazi’den Gazi Mustafa Kemal’e Anadolu Gazileri”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9, sy 1 (2007): 25-50.
- Düstur*, VI, II. Tertib. “Alay ve Tabur İmamlarının Vezaif-i Tedrisiyeleri Hakkında Nizamnâme”. 04 Mart 1332, blm. No: 1776.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen (Sünen-i Ebû Dâvûd), Sünen-i Ebû Dâvûd Tercene ve Şerhi*. Ed. Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar ve Necat Akdeniz. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1988.
- Ekin, Ümit. “Osmanlı Ordusunda Moral Yükseltici Bir Kurum Olarak Ordu Şeyhliği”. *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Fen Edebiyat Dergisi* 10, sy 167-178 (2008).
- Ekşi, Halil, Çınar Kaya ve Muhammed Çiftçi. "Maneviyat ve Psikolojik Danışma", *Manevi Yönelimli Psikoterapi ve Psikolojik Danışma*, ed. Halil Ekşi, Çınar Kaya, İstanbul: Kaknüs Yayınları. 2016.

- Ekşi, Halil, Çınar Kaya. ve Nesrullah Okan, “Maneviyat ve Psikolojik Danışma”, *Manevi Yönelimli Psikolojik Danışma*, ed. Halil Ekşi, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.
- Emmons, Robert A., "Maneviyat Bir Zekâ mıdır? Güdülenme, Biliş ve Nihâ İlgi Psikolojisi", çev. Ali Ulvi Mehmedoğlu, Fatma Şengül, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 35 (2008): 133-158.
- Erdem, Mehmet. “Salâtü’l-Havf”, *DİA*. XXXVI, 21-23.
- Esad Efendi. *Üss-i Zafer: Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair*. Ed. Erol Özvar. Hrz. Mehmet Arslan. İstanbul: Kitabevi, 2005.
- Esad Efendi. *Vak’a-nüvîs Es’ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi’nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241/1821-1826*. Yay. Haz. Ziya Yılmaz. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2000.
- Evans, Mark. “Moral Theory and the Idea of a Just War”. İçinde *Just War Theory*, Ed. Mark Evans, 1-22. Edinburgh University Press, 2005. <https://doi.org/10.1515/9780748680887-003>.
- FM 1-05, 84. Department of the Army Field Manual. 85. FM 1-05 “RELIGIOUS SUPPORT” § (t.y.). https://chaplainkit.files.wordpress.com/2014/04/fm-1_05_religious-support-2012.pdf.
- FM 16-5, Department of the Army Field Manual. FM 16-5 “THE CHAPLAIN” § (t.y.). https://chaplainkit.files.wordpress.com/2014/04/fm16-5-the_chaplain-january_1952.pdf.
- “Gazzetta Ufficiale”, 1961. <https://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/1961/06/30/061U0512/sg>.
- Geçili, Derya. “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti Donanmasına İmam Tayin Edilmesi”. *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sy 2 (2017): 17.
- “Gençlik ve Spor Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında İşbirliği Protokolü”, 2015. <https://dinhizmetleri.diyamet.gov.tr/Documents/Gen%C3%A7lik%20ve%20Spor%20Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Protokol%C3%BC.pdf>.
- “Gericiler İsted, Oldu: TSK’de ‘Din Subaylığı’ Geri Dönüyor!” Erişim 26 Mayıs 2023. <https://www.birgun.net/haber/gericiler-istedi-oldu-tsk-de-din-subayligi-geri-donuyor-325248>.
- Gökalp, Ziya. *Türk Töresi*. Der. Yalçın Toker. İstanbul: Toker Yayınları, 2016.
- Grebeneli Bekir Fikri. *Mefkûre-i Vatan Orduda İmân*, İstanbul: Tanin Matbaası, 1329.

- Gushwa, Robert L. *The Best and Worst of Times: The United States Army Chaplaincy 1920- 1945*. Honolulu: University Press of Pacific. 2004.
- Gündüz, Şinasi. *Hristiyanlık*. İstanbul: İsam Yayınları, 2021.
- . *Yaşayan Dünya Dinleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019.
- Gürsu, Orhan. “Din, Manevi İyi Oluş ve Yaşlılık”. *Journal of International Social Research* 11, sy 61 (30 Aralık 2018): 1176-90. <https://doi.org/10.17719/jisr.2018.3007>.
- Hakkı, İzmirli İsmail. *Gazilere Armağan*. Askeri Matbaa, 1916.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam'da Devlet İdaresi*. Çev. Hamdi Aktaş. İstanbul: Beyan Yayınları, 2007.
- Hamdi Mustafa. *Efrâd-ı Şâhâneye Mahsûs İlm-i Hâl Kitâbı*, yy: 1324.
- Hamza Keleş “ Asâkîr-i Mansûre-i Muhammediye Kânunnâmesi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi* 14/1 (2006):227-240.
- Hocaoğlu, Durmuş. “Osmanlı, Cumhuriyet, ‘Gazâ, Cihad ve İlâ-yı Kelimatu’llah’ İdesi Üzerine Bir Tarih Kritiği”. *Düşünen Siyaset*, Osmanlı ve İdeolojisi, sy 7-8 (1999): 137-155.
- Holm, Nils G., *Din Psikolojisine Giriş*, çev. Abdülkerim Bahadır, İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Honeywell, Roy John. *Chaplains of the United States Army*, Washington: Officer of the Chaplains Department of the Army, 1948.
- Hongur, Andaç. “28 Şubat Sürecinde Ordu, Medya ve Siyasal İktidar”. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2006.
- Hüseyin Hakkı. *Osmanlı Efrâdının Takviye-i Maneviyatı*, c.1, Dersâdet: Reşâdiye Matbaası, 1330.
- İnalcık, Halil ve Günsel Renda. *Osmanlı Uygarlığı*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, 2003.
- İnam, Abdulhalim. “Türk Ordusunda İmamlık Müessesesi ve Çanakkale Muharebelerindeki Mânevî Rolü”. *Journal of Turkish Studies* 13 (2018): 133-48. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.13795>.
- “Indian Army Recruits ‘Religious Teachers’ To Help Soldiers Battle Stress | SabrangIndia”. Erişim 26 Mayıs 2023. <https://sabrangindia.in/article/indian-army-recruits-religious-teachers-help-soldiers-battle-stress>.

- Işıklı, Muhittin. “28 Şubat Süreci Hakkındaki İddialar ve Ak Parti’nin Sürecin Hukuki Düzenlemelerini Dönüştürme Çabası”. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 9, 17 (2019): 122-35.
- Işıklı, Şevki ve Salim Ercan. *Dijital Çağın Ruhsal Danışmanları: Çevrim İçi Terapi ve Manevi Danışmanlık Uygulamaları*. İskenderiye Yayınları, 2020.
- İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sosyal Arşiv ve e-Kaynaklar. “33. Dönem Moral Eğitimine Katılan Askeri Öğrenciler”. Erişim 26 Mayıs 2023. http://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=33.+D%C3%B6nem+Moral+E%C4%9Fitimine+Kat%C4%B1lan+Askeri+%C3%96%C4%9Frenciler&alan=tum_txt.
- İnan, Hasan. “Haklı Savaş Doktrini Çerçevesinde Haçlı Seferlerinin Teolojik Temelleri”. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2014.
- İren, Adem Ali ve Muharrem Gürkaynak. “Batı Medeniyeti ve Hristiyanlıkta Haklı Savaş Geleneği”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 35 (2015): 147-78.
- İşbilici, Halil İbrahim. “Çevrim İçi Manevi Danışmanlık Uygulamaları: Avantaj ve Dezavantajlar”. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2020.
- İzmirli İsmail Hakkı. *Gâzilere Armağan*, İstanbul: Matbaa-yı Askeriyye, 1332.
- Jagranjosh.com. “Indian Army Religious Teacher Eligibility Criteria 2022: Age, Educational Qualification, Physical Standard”, 20 Ekim 2022. <https://www.jagranjosh.com/articles/indian-army-religious-teacher-eligibility-criteria-2022-1666184977-1>.
- “Kahramanmaraş’ta 7,7 ile 7,6 ve Gaziantep’te 6,5 ile 6,4 büyüklüğünde deprem”. Erişim 26 Mayıs 2023. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/kahramanmarasta-7-7-ile-7-6-ve-gaziantep-te-6-5-ile-6-4-buyuklugunde-deprem/2807085>.
- Kannengiesser, Hans. *Çanakkale’de Türklerle Beraber Bir Alman Albayının Gözünden Çanakkale*. Çeviren Mehmet Serez. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Kara, İsmail ve Rabia K. Gündoğdu. *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki Hayatı Eserleri Mücadelesi*. C. I-II. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Kara, Mustafa. *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler I*. Bursa: Uludağ Yayınları, 1990.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları, 2012.
- Kazıcı, Ziya. “Alay”, *DİA*. II, 347-48.

- Keleş, Hamza “Asâkîr-i Mansûre-i Muhammediye Kânunnâmesi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi* 14/1 (2006):227-240.
- Kemalyeri, Mucip. *Çanakkale Ruhu Nasıl Doğdu ve Azerbeycan Savaşı (1917-1918)*. C. 3. Baha Matbaası, 1972.
- Kesgin, Bedrettin ve Metin Erdem. “Türkiye’de Manevi Destek Hizmetlerinin Kurumsallaşması”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16, sy. 1 (2018): 69-92. <https://doi.org/10.29029/busbed.426280>.
- Kiel, Machiel. “Sarı Saltuk”, *DİA*. XXXVI, 147-50.
- Kitabı Mukaddes Şirketi. *Kutsal Kitap Tükçe Yeni Çeviri*. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2008.
- Kocaoğlu, Burak. “Osmanlı Ordusu’nda Maneviyatı Yükseltici Bazı Ritüeller (1787-1858)”. *Journal of History School*. XLVI (2020): 1471-89. <https://doi.org/10.29228/joh.42756>.
- Koç, Mustafa. “Birleşik Krallık’ta Manevi Danışmanlık Eğitimi (2020) ve Uygulaması (2011) Üzerine Değerlendirmeler”. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*. sy. 1 (2020): 13-62.
- . “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Hastanelerdeki Mânevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri (1995-2015): Sınırlılıklar ve Bir Eğitim Programı Önerisi”. *Diyanet İlmî Dergi* 53, sy. 4 (2017): 202-41.
- Köprülü, Mehmed Fuad. *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, Ankara: TTK Yayınları, 1984.
- Abdullah Fevzi Efendi, *Çanakkale Cephesinde Bir Müderris: Abdullah Fevzi Efendi-Hâtıralar*. Ed. Ali Osman Koçkuzu. Çağaloğlu, İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- Kolodinsky, Robert W., Timothy M. Madden, Daniel S. Zisk, ve Eric T. Henkel. “Attitudes About Corporate Social Responsibility: Business Student Predictors”. *Journal of Business Ethics* 91, sy 2 (2010): 167-81. <https://doi.org/10.1007/s10551-009-0075-3>.
- Korkmaz, Seyfullah ve İbrahim Yılmaz. "Cemal Paşa Hatıralarında Mevlevî Alayı ve Gönüllü Topluluklar," Uluslararası Sempozyumu Birinci Dünya Savaşı’nda Mevlevî Alayı ve Gönüllü Topluluklar, 2015
- Köprülü, Orhan Fuat. “Alp”, *DİA*. II, 525.
- Neşri, Mehmed. *Neşri Tarihi (C. 1)*. Yay. Haz. Mehmet Altay Köymen. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984.
- Kuzgun, Şaban. *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2008.

- Küçük, Mehmet Alparslan. *Kutsal Kitap Anlayışı: Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam Örneği*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.
- Küçük, Sezai. *Birinci Dünya Savaşı'nda Tarikat Birlikleri*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Magezi, Vhumani. "Pastoral Counselling: Towards A Diagnostic and Interpretational Approach in Africa". *In die Skriflig/In Luce Verbi* 41, sy 4 (27 Temmuz 2007): 655-72. <https://doi.org/10.4102/ids.v41i4.325>.
- Mahmud Şevket Paşa. *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi (Cilt I-II-III)*. Ed. Kadir Türker Geçer. Ankara: Nobel Yayınları, 2021.
- MCRP 3-30D.4, The Commander's Handbook for Religious Ministry Support. US Marine Corps. 2016.
- Mehmed Fâik. *Askerin Ahlâk ve Evsâfi*, İstanbul: Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, 1324.
- Mehmed Şâkir Paşa. *Müslüman Nefer*, Dersâadet: Asır Matbaası, 1322.
- Mindivanlı, Esra. "Kuruluş Döneminde Osmanlı Devleti'nin Kimlik Siyaseti ve İdeolojisi". Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Moon, Zachary. "Pastoral Care and Counseling with Military Families". *Journal of Pastoral Care & Counseling: Advancing Theory and Professional Practice through Scholarly and Reflective Publications* 70, sy 2 (2016): 128-35. <https://doi.org/10.1177/1542305016633663>.
- Morgenthaler, Christoph, ve Isabelle Noth. "Eine kulturell sensible Religionspsychologie und klinische Beratungspsychologie - Wunsch oder Wirklichkeit". İçinde *Morgenthaler, Christoph; Noth, Isabelle (2011). Eine kulturell sensible Religionspsychologie und klinische Beratungspsychologie - Wunsch oder Wirklichkeit. In: Noth, Isabelle; Morgenthaler, Christoph; Greider, Kathleen J. (eds.) Pastoralpsychologie und Religionspsychologie im Dialog / Pastoral Psychology and Psychology of Religion in Dialogue. Praktisch Theologie heute: Vol. 115 (pp. 136-154). Stuttgart: Kohlhammer, ed. Isabelle Noth, Christoph Morgenthaler, ve Kathleen J. Greider, 115:136-54. Stuttgart: Kohlhammer, 2011. <https://boris.unibe.ch/10787/>.*
- "Muslim Legions' of the Russian Army – English version – Observatoire". Erişim 26 Mayıs 2023. <https://obsreligion.cnrs.fr/bulletin/muslim-legions-of-the-russian-army-english-version/>.
- Muallim Cevdet. *Askerî Dîn Dersleri*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1928.

- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahîh (Sahîh-i Muslim), Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*. Çeviren Mehmet Sofuoğlu. İstanbul: İrfan Neşriyat, 1988.
- M. Şerafettin Yaltkaya. *Benim Dinim*, İstanbul: Diyanet İşleri Reisliği, 1943.
- M.Volodina. “An Army Chaplain Supports the Morale of a Ukrainian Soldier; Hundreds of Chaplains Are Needed Now – Andriy Zelinskyy, Priest of Ukrainian Greek Catholic Church”. *Media Center Ukraine* (blog), 21 Aralık 2022. <https://mediacenter.org.ua/strong-an-army-chaplain-supports-the-morale-of-a-ukrainian-soldier-hundreds-of-chaplains-are-needed-now-andriy-zelinskyy-priest-of-ukrainian-greek-catholic-church-strong/>.
- Nauer, Doris. *Spiritual Care statt Seelsorge?*. Stuttgart: Kohlhammer, 2015.
- Norton, Herman A. *Struggling for Recognition: The United States Army Chaplaincy 1791- 1865*, Honolulu: University Press of Pacific. 2004.
- “Office of the Chaplain”. Erişim 26 Mayıs 2023. <https://www.usarj.army.mil/staff/chaplain/>.
- Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Milli Savunma Üniversitesi Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname, 29787 KHK/669 ş. Erişim 27 Mayıs 2023. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160731-5.htm>.
- Olcaytu, Turhan. “18 Mart Çanakkale Zaferi'nin Tarihteki ve Ulusal Yaşantımızdaki Yeri”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 10, sy 30 (1990): 609-61.
- Oral, Haluk. *Arıburnu 1915*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2015.
- Osman Senâî. *Fezâ'ilü'l-Mücâhidîn*, İstanbul: Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, 1320.
- Öngören. “Şeyh”, *DİA*. XXXIX, 50-52. 2010.
- Özcan, Abdülkadir. “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye”, *DİA*, III, 457-58.
- . “Eşkinici Ocağı”, *DİA*. XI, 471.
- Özel, Ahmet. “Cihad”, *DİA*. VII, 531-534.
- Özköse, Kadir. “Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2003): 249-79.
- Öztürk, Asım. “İslam Savaş Hukukunun Kökenleri: Kur'an ve Sünnet'te Savaş”. Yüksek Lisans Tezi. İbn Haldun Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü. 2019.

- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C. 1. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Pargament, Kenneth I. *Spiritually Integrated Psychotherapy: Understanding and Addressing the Sacred*. New York: Guilford, 2007.
- Parmaksızoğlu, İsmet. *İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*. MEB Yayınları, 1971.
- PENews. “Military Chaplains in Italy Touching Lives”, 22 Mayıs 2020. <https://news.ag.org:443/en/news/military-chaplains-in-italy-touching-lives>.
- Puchalski, Christina M. “The Role of Spirituality in Health Care”. *Baylor University Medical Center Proceedings* 14, sy 4 (Ekim 2001): 352-57. <https://doi.org/10.1080/08998280.2001.11927788>.
- Pul, Ayşe. “Yeniçeri Teşkilâtına Dair Bir Risale (Değerlendirme-Karşılaştırmalı Metin)”. *Bellekten* 84, sy 301 (01 Aralık 2020): 983-1044. <https://doi.org/10.37879/bellekten.2020.983>.
- Queen’s Regulations for the Army. Chapter 5 Part 7. Erişim 25 Mayıs 2023. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/440632/20150529-QR_Army_Amdt_31_Jul_2013.pdf.
- Religious Information Service of Ukraine. “Russia to Send Priests to War in Ukraine - RISU”. Erişim 26 Mayıs 2023. https://risu.ua/en/russia-to-send-priests-to-war-in-ukraine_n132790.
- “Religious Teachers Keep Army Motivated With One Prayer— Duty Towards Nation | India News, The Indian Express”. Erişim 26 Mayıs 2023. <https://indianexpress.com/article/india/india-news-india/religious-teachers-keep-army-motivated-with-one-prayer-duty-towards-nation-3074189/>.
- Resmî Gazete. Ulusal Meslek Standartlarına Dair Tebliğ (2019). Erişim 8. 06. 2023 https://portal.myk.gov.tr/index.php?fileName=19UMS0728-6%20Rev%2000%20Manevi%20Dan%C4%B1%C5%9Fman&dl=Meslek_Standartlari/4352/SON_TASLAK_PDF_20191028_102736.pdf
- Rio, Carlos Del M., Lyle J. White, ve Selma Baş. “Maneviyatı Dindarlıktan Ayırmak: Hilomorfik Bir Bakış Açısı”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy 37 (2016): 73-113.
- Rodoscuk Şer’iyye Sicili No: 1616, vr. 126.
- “Royal Army Chaplains’ Department”. Erişim 26 Mayıs 2023. <https://www.army.mod.uk/who-we-are/corps-regiments-and-units/royal-army-chaplains-department/>.

- Shafranske, E. P., ve R. L. Gorsuch. "Factors Associated With the Perception of Spirituality in Psychotherapy". *The Journal* 16(2) (1984): 231-241.
- Söylev, Ömer Faruk. "Psikolojik Yardım Hizmetleri Bağlamında Türkiye’de Dinî Danışma ve Rehberlik". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1, sy 2 (26 Haziran 2015): 287. <https://doi.org/10.20486/imad.86573>.
- Sözeri, Mustafa Sabri. "Dünya Ordularında Din Terbiyesi ve Teşkilâtı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)*, sy 2 (1964): 93-164.
- "Statuti– Ordinariato Militare per l’Italia", 1987. <https://www.ordinariatomilitare.it/diocesi/legislazione/canonica/statuti/>.
- Şahin, İlhan. "Ahî Evran", *DİA*. I, 529-30.
- Şükrü, Mehmet, ve Seyyid Hurşid. *Askerde Terbiye-i Ma’neviyye*. İstanbul: İstanbul Harbiye Askeri Müzesi, 1302/1885-1886.
- Tan, Hümeyra Nazlı, Mualla Yıldız. "'Manevi İyi Oluş' Kavramının Ortaya Çıkışı ve Tanımlanması". *Dini Araştırmalar Dergisi* 25/63 (2022): 447-476.
- Tanrıverdi, Adnan. "Din İşleri İçin 10 Subay Yeter Mi?" Erişim 26 Mayıs 2023. <https://asder.org.tr/yazarlarimizin-makaleleri/860-din-isleri-icin-10-subay-yeter-mi>.
- Taş, Aydın. "Şeybânî, Muhammed b. Hasan", *DİA*. XXXIX, 42-43.
- Tekin, Şinasi. "Türk Dünyasında Gaza ve Cihad Kavramları Üzerine Düşünceler". *Tarih ve Toplum Dergisi* 19, sy 109 (1993): 9-16.
- Tekşür, İrfan. *Birinci Dünya Savaşı 'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916)*. C. 5. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı, 2012.
- "Thomas Solhjem | YCFC". Erişim 28 Mayıs 2023. <https://faith.yale.edu/people/thomas-solhjem>.
- Tınmaz, Gülsevîm. "Fransa’da Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Çalışmaları". Yüksek Lisans Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmiu’s-Sahîh (Sünen-i Tirmizî), Sünen-i Tirmizî Tercemesi*. Çeviren Osman Zeki Mollamehmetoğlu. İstanbul: Yunus Emre Yayınevi, 1981.

- Title 10, U.S. Code, 5142 the Office of the Law Revision Counsel of the United States House of Representatives § (t.y.). <https://uscode.house.gov/browse/prelim@title10&edition=prelim>.
- Tsekanovskiy, Kirill A. "Military Clergy in the Modern Armed Forces of the Russian Federation". Master of International Studies, University of Washington, 2013. https://digital.lib.washington.edu/researchworks/bitstream/handle/1773/22843/Tsekanovskiy_washington_02500_11429.pdf.
- Turan, Osman. *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi: Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsanî Esasları*. 15. Baskı. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006.
- "Türk Dil Kurumu (Güncel Türkçe Sözlük)". Erişim 8 Haziran 2023. <https://sozluk.gov.tr/>
- "Türk Silahlı Kuvvetleri 2020 Yılı Dış Kaynaktan Muvazzaf Subay Adayı Temini Başvuru Kılavuzu", 2020.
- "Türk Silahlı Kuvvetleri 2021 Yılı Dış Kaynaktan Muvazzaf Subay Adayı Temini Başvuru Kılavuzları", 2021.
- "Türk Silahlı Kuvvetleri 2022 Yılı Dış Kaynaktan Muvazzaf Subay Adayı Temini Başvuru Kılavuzları", 2022.
- Türkmen, Faik. *Millî ve Askerî Ahlak*. İktisadi Yürüyüş Matbaası, 1943.
- Uğur, Ahmed. *Osmanlı Siyasetnameleri*. Ankara: MEB Yayınları, 2001.
- "Ukrainian Catholic Church Welcomes Plan to Add Military Chaplaincy". Erişim 26 Mayıs 2023. <https://www.ncronline.org/news/world/ukrainian-catholic-church-welcomes-plan-add-military-chaplaincy>.
- Uludağ, Süleyman. "Abdal", *DİA*. XI, 59-61.
- . "Erenler", *DİA*. XI, 294-95.
- Usta, Ahmet. "Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları". *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10, sy 2 (2012): 363-73.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapukulu Ocakları I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*. Ed. Enver Ziya Karal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947.
- Ülker, Mustafa Birol. "Askerî İmamlar". *Tarih ve Medeniyet Dergisi* 61 (1999): 61-62

- . “Tabur İmamlığından Moral Subaylığına”. *Çanakkale 1915*, 6 (2010): 18-25.
- Üryânizâde Ali Vahîd. *Asker İlm-i Hâli, Dârü ’l-Hilâfetü ’l-Milliye*: Tanîn Matbaası, 1332.
- Witteck, Paul. *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu: Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri*, çev. Hilmi Haseki, Ankara: Dorlion Yayınevi, 2022.
- www.army.mil. “From Korean Special Forces to Army Chaplain”. Erişim 26 Mayıs 2023. https://www.army.mil/article/248908/from_korean_special_forces_to_army_chaplain.
- www.army.mil. “Under Fire: Army Chaplains in Korea, 1950”. Erişim 26 Mayıs 2023. https://www.army.mil/article/100572/under_fire_army_chaplains_in_korea_190.
- Yaman, Ahmet. “es-Siyerü’l-Kebîr”, *DİA*. XXXVII, 327-29.
- . “Savaş”, *DİA*. XXXVI, 196-200.
- Yeşil, Fatih. “Nizâm-ı Cedîd’den Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunda Değişim 1793-1826”. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2009.
- Yıldız, Gültekin. “Kara Kuvvetleri.” *Osmanlı Askerî Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri, 1792-1918*, ed. Gültekin Yıldız. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Yunus Emre, *Dîvan(Fatih Yazması)*, haz. Erdoğan Boz, çev. Özgün Metin, Ankara: Yunus Emre Enstitüsü, 2021.
- Yurdagür, Metin. “İ’lâ-yi Kelimetullah”, *DİA*. XXII, 62-63.
- Yusuf Ziyâeddin, *Lübbü ’l-Elbâb Bi ’l-Kavli ’s-Savâb*, İstanbul: Matbaa-yı Bahriyye, 1325

EKLER

EK-1: 1785 Yılında Orduda Görev Alan Bir Papaz “The Chaplain at Breed’s Hill”
(artist: Ken Riley)⁴³⁶

---

⁴³⁶ The Chaplain Kit, “*Chaplain Corps Prints*”, <https://thechaplainkit.com/chaplains/chaplain-corps-prints/>. (erişim 26. 05. 2023).

EK-2: 1863 Yılı Gettysburg Muharebesinde Ordu Papazı “The Chaplain at Gettysburg”
(artist: William A. Smith)⁴³⁷

---

⁴³⁷ The Chaplain Kit, “*Chaplain Corps Prints*”, <https://thechaplainkit.com/chaplains/chaplain-corps-prints/>. (erişim 26. 05. 2023).

EK-3: I. Dünya Savaşı'nda Askeri Papaz "The Chaplain in World War I (artist: Tom Lovell)⁴³⁸

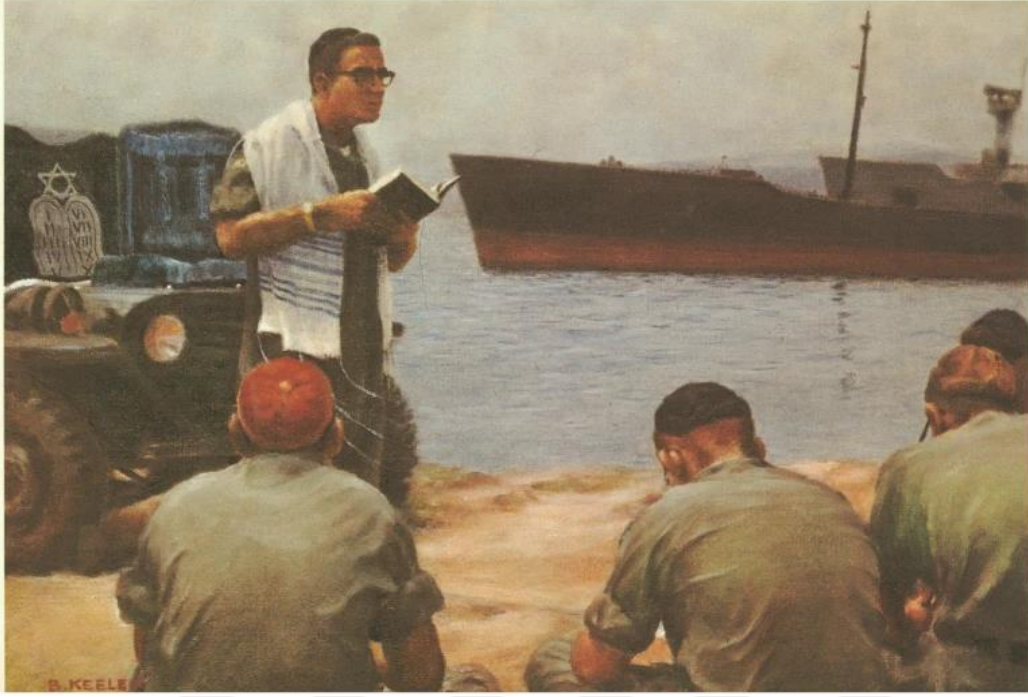
⁴³⁸ The Chaplain Kit, "Chaplain Corps Prints", <https://thechaplainkit.com/chaplains/chaplain-corps-prints/>. (erişim 26. 05. 2023).

EK-4: II. Dünya Savaşı'nda Askeri Papaz "The Airborne Chaplain" (Artist: John Norris)⁴³⁹

⁴³⁹ The Chaplain Kit, "Chaplain Corps Prints", <https://thechaplainkit.com/chaplains/chaplain-corps-prints/>. (erişim 26. 05. 2023).

EK-5: ABD Ordusunda Görev Yapan Yahudi Din Adanı⁴⁴⁰

⁴⁴⁰ The Chaplain Kit, “*Chaplain Corps Prints*”, <https://thechaplainkit.com/chaplains/chaplain-corps-prints/>. (erişim 26. 05. 2023).

EK-6: ABD Ordusunda Görevli Bir Müslüman Din Subayı⁴⁴¹

⁴⁴¹ Goarmy, “*Army Chaplain*”, <https://www.goarmy.com/careers-and-jobs/specialty-careers/chaplain.html>. (erişim 26. 05. 2023).

EK-7: Mayıs 31 2019 Tarihinden İtibaren ABD Ordusu Başpapazı Görevinde Olan CH (MG) Thomas L. Solhjem (Chief of Chaplains of USA)⁴⁴²

⁴⁴² "Thomas Solhjem | YCFC", <https://faith.yale.edu/people/thomas-solhjem>. (erişim 26. 05. 2023).

EK-8: ABD Ordusu Din Hizmetleri İkinci Yüzyıl Plakası (Bicentennial of the Chaplain Corps)⁴⁴³

⁴⁴³ The Chaplain Kit, "Chaplain Corps Prints", <https://thechaplainkit.com/chaplains/chaplain-corps-prints/>. (erişim 26. 05. 2023).

EK-9: Orduya İntikal Eden Mevlevi Alayı ve Dervişler⁴⁴⁴

---

⁴⁴⁴ Seyfullah Korkmaz ve İbrahim Yılmaz, “Cemal Paşa Hatıralarında Mevlevi Alayı ve Gönüllü Topluluklar” Uluslararası Sempozyumu Birinci Dünya Savaşı'nda Mevlevi Alayı ve Gönüllü Topluluklar, 2015, s. 237.

EK-10: İmam-ı Hazret Ağa⁴⁴⁵

⁴⁴⁵ Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi (Cilt I-II-III)*, s. 67.

EK-11: Osmanlı Ordusunda İmam Kıyafetleri⁴⁴⁶

⁴⁴⁶ İnam, "Türk Ordusunda İmamlık Müessesesi ve Çanakkale Muharebelerindeki Mânevî Rolü", s. 5.

EK-12: Yetmiş Üçüncü Alay Müftüsü Ali Rıza Efendi⁴⁴⁷

یتیم اوچنجی آلائی مفتیسی علی رضا افندی :
هنکامه حریده آلائی تشجیع ایدرکن متراویوز آتشنه معروض قالان
شهید مغفور .

⁴⁴⁷ İnam, "Türk Ordusunda İmamlık Müessesesi ve Çanakkale Muharebelerindeki Mânevî Rolü", s. 8.

EK-13: Çanakkale Cephesinde Cemaatle Namaz Kılan Türk Askerleri⁴⁴⁸

⁴⁴⁸ Yeni Akit, “Çanakkale’nin Asker İmamları”, <https://www.yeniakit.com.tr/haber/canakkalenin-asker-imamlari-437248.html>. (erişim 26. 05. 2023).

EK-14: Kore’de Kurulan Askeri Kilise ve Chaplain⁴⁴⁹

⁴⁴⁹ The Chaplain Kit, “*Chaplain Corps Prints*”, <https://thechaplainkit.com/chaplains/chaplain-corps-prints/>. (erişim 26. 05. 2023).

EK-15: Kore’de Cephede İbadet Eden Katolik Askerler⁴⁵⁰

⁴⁵⁰ The Chaplain Kit, “*Chaplain Corps Prints*”, <https://thechaplainkit.com/chaplains/chaplain-corps-prints/>. (erişim 26. 05. 2023).

EK-16: Kore Savaşı'nda Dua Eden Türk Askerleri⁴⁵¹

⁴⁵¹ Yeni Asya, "72 Yıldır Barış Anlaşması Yok", https://www.yeniasya.com.tr/foto-galeri/72-yildir-baris-anlasmasi-yok_574371. (erişim 26. 05. 2023).

EK-17: 33. Dönem Moral Subayı Eğitimi⁴⁵²

⁴⁵² İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sosyal Arşiv ve e-Kaynaklar, "33. Dönem Moral Eğitimine Katılan Askeri Öğrenciler",

http://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=33.+D%C3%B6nem+Moral+E%C4%9Fitimine+Kat%C4%B1lan+Askeri+%C3%96%C4%9Frenciler&alan=tum_txt. (erişim 26. 05. 2023).

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Enes		Kavas
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		Arapça
Düzeyi	İyi		Orta
Eğitim Durumu	Başlama- Yılı	Bitirme	Kurum Adı
Lise	2011	2015	Beyoğlu Anadolu İmam Hatip Lisesi
Lisans	2015	2020	İstanbul Şehir Üniversitesi
Yüksek Lisans	2020	2023	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Çalıştığı Kurumlar	Başlama- Yılı	Ayrılma	Çalışılan Kurumun Adı
Final Okulları	2021	2022	Final Okulları- DKAB Öğretmeni
Yenidoğu Okulları	2022	Aktif	Yenidoğu Okulları- DKAB Öğretmeni
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
İletişim (e-posta):			
	Tarih İmza Adı Soyadı		13.07.2023 Enes KAVAS

